

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**PIYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SONRASI
AZERBAYCAN'DA BÜTÇE UYGULAMALARININ
SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tajaddin HAJİYEV

Enstitü Anabilim Dalı: Maliye

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN

KASIM-2015

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

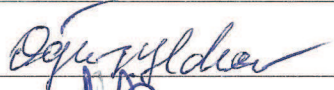

PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SONRASI
AZERBAYCAN'DA BÜTÇE UYGULAMALARININ
SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tajaddin HAJIYEV

Enstitü Anabilim Dalı: Maliye

Bu tez 27/11/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM	Başarılı	
Doç. Dr. Selim İNANÇLI	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Tajaddin HAJİYEV

27.11.2015

ÖNSÖZ

İlk olarak kendi yaşamım boyunca her zaman benim yanımda olan, desteklerini hiç bir zaman eksik etmeyen, özellikle eğitimime özen gösteren babama, anneme ve ablama şükranlarımı sunarım, haklarını ödeyemem. Bu zorlu süreçte, tezimin hazırlanmasında her türlü desteği, eleştirilerini ve teşvik edici tavsiyelerini benden esirgemeyen, tavsiyelerinin benim çalışma ve yazma sırasında karşılaştığım zorlukları aşmama yardımcı olan değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN hocama ve bölüm hocalarıma teşekkür etmeyi kendime borç bilirim. Tez düzenleme aşamasında bana çok yardım eden değerli arkadaşım Ferid YUSUBOV'a ve katkısı bulunan diğer değerli arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Tajaddin HAJİYEV

27.11.2015

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
TABLolar LİSTESİ	V
GRAFİKLER	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AZERBAYCAN EKONOMİSİNİN GENEL GELİŞİMİ	4
1.1. Piyasa Ekonomisi Anlayışı ve Piyasa Tecrübesi	4
1.1.1. Sovyet Ekonomisi Sisteminin Etkisi	5
1.1.2. İktisat Politikası.....	7
1.1.3. Hükümet Motivasyonu, Amaçları ve Beklentileri	10
1.1.4. Anformel İlişkiler	11
1.1.5. Hükümetin Rolü	12
1.1.6. Özel Mülkiyetin Nitelikleri	13
1.1.7. Sistematik Güven Eksikliği ve Bunun Sonuçları	14
1.1.8. Ekonomik Sistemin Oligarşik Yapısı.....	15
1.1.9. Yozlaşmanın Kurumsallaştırılması	16
1.1.10. Preferik Kapitalizmin Tanımlama Çabası	16
1.2. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan Ekonomisi	18
1.2.1. Buhran Yılları 1991-1994	18
1.2.2. İstikrar Çabaları 1995-2003	19
1.2.3. Büyüme Süreci 2004 ve Sonrası	20
1.3. Devletin Mali ve Bütçe Politikası	20
1.4. Bütçe Anlayışı ve Temel Kavramlar	23
1.4.1. Bütçe Gelirleri	26
1.4.2. Bütçe Giderleri	26
1.4.3. Bütçe Açığı ve Borçlanma	26
1.5. Bütçenin Amacı ve Kapsamı	28
1.6. Bütçe Süreci	29
1.7. Bütçe Sistemi	30
1.8. Bütçe Uygulaması	30
1.8.1. Devlet Bütçe Takvimi	32
1.8.2. Bütçe Uygulanması Konusunda Rapor	36
2. BÖLÜM: AZERBAYCAN BÜTÇE UYGULAMALARININ ANALİZİ	38
2.1. Bütçe Gelirlerinin Analizi	38
2.2. Bütçe Gelir Politikası	38

2.3. Bütçe Gelirlerinin Gelişimi	39
2.3.1. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisi	39
2.3.1.1. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisinin Özellikleri	39
2.3.1.2. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisinin Gelişimi	41
2.3.2. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisi	42
2.3.2.1. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisinin Özellikleri	42
2.3.2.2. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisinin Gelişimi	44
2.3.3. Toprak ve Emlak Vergisi	44
2.3.3.1. Toprak ve Emlak Vergisinin Özellikleri	44
2.3.3.2. Toprak ve Emlak Vergisinin Gelişimi	47
2.3.4. Katma Değer Vergisi	48
2.3.4.1. Katma Değer Vergisinin Özellikleri	48
2.3.4.2. Katma Değer Vergisinin Gelişimi	49
2.3.5. Aksız (Özel Tüketim) Vergisi	50
2.3.5.1. Aksız Vergisinin Özellikleri	50
2.3.5.2. Aksız Vergisinin Gelişimi	51
2.3.6. Maden Vergisi	52
2.3.6.1. Maden Vergisinin Özellikleri	52
2.3.6.2. Maden Vergisinin Gelişimi	53
2.3.7. İlave Gelirler (Gümrük Gelirleri)	53
2.3.7.1. Gümrük Gelirlerinin Özellikleri	53
2.3.7.2. Gümrük Gelirlerinin Gelişimi	54
2.4. Bütçe Giderlerinin Analizi	55
2.4.1. Bütçe Giderlerinin Politikası	55
2.4.2. Bütçe Giderlerinin Gelişimi	55
2.4.2.1. Genel Kamu Hizmetlerinin Gelişimi	56
2.4.2.2. Eğitim Giderlerinin Gelişimi	57
2.4.2.3. Sağlık Giderlerinin Gelişimi	58
2.4.2.4. Kültür, Sanat ve İletişim Giderlerinin Gelişimi	59
2.4.2.5. Sosyal Giderlerin Gelişimi	59
2.4.2.6. Diğer Giderlerin Gelişimi	61
2.5. Bütçe Açığı ve Borçların Analizi	61
2.5.1. Bütçe Açığı Politikaları ve Gelişimi	61
2.5.2. Borçlama Politikaları ve Gelişimi	62

3. BÖLÜM: PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SONRASI AZERBAJCAN'DA BÜTÇE UYGULAMALARININ SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....64

3.1. Bütçe Uygulamalarının Sosyal Refah Üzerindeki Etkileri	64
3.1.1. Eğitim Giderlerinin Etkisi	65
3.1.2. Sağlık Giderlerinin Etkisi	67
3.1.3. Sosyal Giderlerin Etkisi	68
3.1.4. Diğer Giderlerin Etkisi	69
3.1.4.1. Konut Hizmetleri Giderleri	70
3.1.4.2. Tarım, Ormanlık, Balıkçılık ve Avcılık Giderleri	70

3.1.4.3. Yakıt ve Enerji Giderleri.....	71
3.1.4.4. Sanai ve İnşaat Giderleri.....	71
3.1.4.5. Ulaştırma ve İletişim Giderleri.....	71
3.2. Bütçe Uygulamasının Ekonomi Üzerindeki Etkileri.....	72
3.2.1. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Üzerindeki Etkisi	73
3.2.2. Enfyasyon Üzerindeki Etkisi.....	73
3.2.3. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	74
3.3. Azerbaycan'ın Kamu Giderlerinin Post-Sovyet Ülkeleri İle Karşılaştırması.....	75
3.3.1. Savunma Giderlerinin Karşılaştırması	75
3.3.2. Sağlık Giderlerinin Karşılaştırması.....	76
3.3.3. Eğitim Giderlerinin Karşılaştırması	77
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	78
KAYNAKÇA	80
ÖZGEÇMİŞ.....	83

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
AZN : Azerbaycan manatı

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Devlet Bütçesinin Yapısı	21
Tablo 2. Azerbaycan Cumhuriyetinin Bütçe Gelişim Dinamikliği	22
Tablo 3. Bütçe Gelirleri	39
Tablo 4. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisi	41
Tablo 5. Tüzel Kişilerin Vergi Ödeme Tablosu	42
Tablo 6. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisi	44
Tablo 7. Toprak Vergisi Ödeme Tablosu	46
Tablo 8. Emlak ve Toprak Vergisinden Gelirler	47
Tablo 9. Katma Değer Vergisinden Gelirler	50
Tablo 10. Aksız (Özel Tüketim) Vergilerinden Gelirler	52
Tablo 11. Maden Vergilerinden Gelirler	53
Tablo 12. Gümrük Gelirleri	54
Tablo 13. Bütçe Giderleri	56
Tablo 14. Genel Kamu Hizmetleri Giderleri	57
Tablo 15. Eğitim Giderleri	58
Tablo 16. Sağlık Giderleri	58
Tablo 17. Kültür, Sanat ve İletişim Giderleri	59
Tablo 18. Sosyal Savunma Ve Sosyal Teminat Giderleri	60
Tablo 19. Diğer Giderleri	61
Tablo 20. Bütçe Açığı	62
Tablo 21. Dış Borçlar Ve İç Borçlar	63
Tablo 22. Makroekonomik Göstergeler	72
Tablo 23. Savunma Harcamaları	75
Tablo 24. Sağlık Harcamaları	76
Tablo 25. Eğitim Harcamaları	77

GRAFİKLER

Grafik 1: Bütçe Uygulamasının Sosyal Refah Üzerindeki Etkileri.....	64
Grafik 2: Eğitim Giderleri.....	66
Grafik 3: Sağlık Giderleri.....	67
Grafik 4: Sosyal Yönlümlü Giderleri.....	69
Grafik 5: Enfyasyon.....	74

Tezin Başlığı: Piyasa Ekonomisine Geçiş Sonrası Azerbaycan'da Bütçe Uygulamalarının Sosyo-Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri	
Tezin Yazarı: Tajaddin HAJIYEV	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN
Kabul Tarihi: 27.11.2015	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 82 (tez) + 1(ek)
Anabilimdalı: Maliye	Bilimdalı: Maliye
<p>Bu çalışmanın temel amacı; Azerbaycanın Piyasa Ekonomisine geçiş sürecinde uyguladığı bütçe politikasının Azerbaycan Ekonomisini nasıl etkilediğini göstermektedir.</p> <p>Bu çalışmanın ilk bölümünde Piyasa ekonomisinin anlayışı, Sovyetler Birliğinin Azerbaycan Ekonomisini nasıl etkilediğini ve bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Ekonomisinin nasıl değiştiyi incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde bütçe politikasının tanımı ve önemi, bütçenin temel kavramları ve devlet bütçesinin nelerden oluştuğu hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında, bütçe gelirlerinin nelerden oluşması, yıllar itibariyle bu gelirlerin nasıl değişmesi, bütçe Giderlerinin nasıl yapıldığını ve bu Giderlerin ekonomiye nasıl katkı sağlaması, devlet bütçe açığının hangi yollarla kapatılması ve Azerbaycan Ekonomisinin uygulanan bütçe politikasından sonra nasıl geliştiği anlatılmaktadır. Gerekli olan bilgiler Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu ve Maliye Bakanlığında elde edilmiştir.</p> <p>Çalışmada yıllık genel mali tablolarından yararlanılarak 2005-2014 yılları itibariyle Azerbaycan Ekonomisinin nasıl değiştiğinin analizi yapılmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen tablosal araştırmanın sonuçları şunlardır;</p> <p>Azerbaycan açısından hem ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlayabilecek, hem de ülkede oluşan informel ilişkileri sonlandıracak ve halkın refahını artıracak politikalarda kamu Giderlerinin daha etkin ve verimli özellikle de ikna edici şekilde kullanılması her yönden önem arz etmektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Ekonomisi, Bütçe Gelirleri, Kamu Giderleri, Devlet Borçları	

Title of the Thesis: Impacts Of Budget Implementations On Socio-Economic Indicators After The Transition To Market Economy In Azerbaijan	
Author: Tajeddin HAJIYEV	Supervisor: Assist. Prof. Nurullah ALTUN
Date: 27.11.2015	Number of pages: vii(pre text)+82(main body)+1(App)
Department: Public Finance	Subfield: Public Finance
<p>The main purpose of this study is to show how the budget policy implemented in Azerbaijan in transition to market economy affected the Azerbaijani economy.</p> <p>The first part of this study deals with market economy, how Soviet union influenced Azrbaijan economy and the changes in Azerbaijan economy of then the independence. The second part of the present work focuses on the definition of budget policy and is's importance, and basic concepts of budget and the elements that make of state budget. In the third part budget receipts, how those receipts change over the years and the effects of those receipts on the economy, how budget deficits can be closed, and how the Azerbaijani economy changed after the budget policy are looked at.</p> <p>Necessary data are derived from Azerbaijan state institute of statistics and Finance Ministry. The study analyzes through overall annual financial statements of the Azerbaijan economy between the years 2005-2014 and how budget policy has varied;</p> <p>The tabular survey carried out in the study are as follows; it can provide both economic growth and development for Azerbaijan Republic, as well as to end informal relations that occur in the country and the policies that can treat the welfare of the people to be handled more efficiently and effectively especially convincing public spending is crucial in every way.</p>	
Keywords: Azerbaijan economy, Budget income, Public expenditure, Governmental debts	

GİRİŞ

Piyasa ekonomisine geçen Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılına kadar, 1917 yılında Bolşevik İhtilali ile birlikte bütün Sovyetler Birliği sınırları içinde uygulamaya konulan plan ekonomisi modeli ile yönetilmiştir. Bu ekonomi modeli 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılması ile son bulmuş ve yerini piyasa ekonomisine bırakmıştır. Planlı ekonominin yerini piyasa ekonomisine bırakması daha doğrusu planlı ekonomi uygulayan ülkelerin de bunca yıllık deneyimlerini bırakarak, piyasa ekonomisini kabul etmeleri ikna olmaları, piyasa ekonomisinin üstünlüğü konusunu yeniden tartışmaya açmıştır. Küreselleşmenin ve iktisat teorilerindeki değişmelerinde katkı yaptığı tartışmalar gerek planlı ekonomi modelinden piyasa ekonomisi modeline, gerek planlı ekonomiden yararlanarak ekonomik gelişmişlik düzeyi artırmak isteyen gelişmekte olan ülkeler tarafından da dikkatle değerlendirilmektedir.

Bu değerlendirmelerin sağlıklı incelenebilmesi için planlı ekonominin özelliklerinin (özellikle başlangıçta) ya da planlı ekonomi için gerekli şartların, sırasıyla ortaya konması; sonra da mevcut uygulamalardan elde edilen tecrübelerin tespit edilmesi, gelişmelerin kaydedilmesi gerekir. Diğer yönden piyasa ekonomisine geçen devletlerde bütçenin kullanılma şekli ve gelişimi de önem arz edecektir. Bu durumda konuyla ilgili olarak özellikle Rusya ekonomisinin yaşadığı ve yaşamakta olduğu tecrübe hemen hemen eski Sovyet devletleri için de olduğu gibi Azerbaycan için de öngörülebilir. Bu değerlendirmeler Azerbaycan yönünden de hem ekonomik hem de kamu Giderlerine ilişkin gelişmeler itibarıyla önem arz etmektedir.

Bütçe Uygulamaları gelir, gider ve borçlanma itibarıyla her bir unsurun için ayrı ayrı olmak üzere tercih edilen politikalar cari fiyatlarla gelişim ve ilgili unsurlar üzerinde etkili olan kalemlerin (gelir, gider ve borçlanma itibarıyla) ayrı ayrı incelenmesi akabinde;

- Genel olarak bütçe uygulamalarını ekonomi ve dış borçlanma üzerindeki etkilerinin tesbiti
- Seçilmiş bütçe Giderlerinin benzer ülkelerin Giderleriyle karşılaştırılması
- Bütçe uygulamalarının Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik göstergeleri üzerindeki meydana getirdiği sonuçlar yönünden incelenmesi suretiyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde SSCB'nin Azerbaycan Ekonomisi üzerinde etkileri ve Azerbaycan Devlet Bütçe kavramı üzerinde teorik inceleme yapılmıştır. Bundan başka 1991 yılında sonra bağımsızlık kazanmış Azerbaycanın istikrar çabalarına ve bu çabaların nasıl sonuçlandığına değinilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın ikinci bölümünde bütçü uygulamalarının (gelir, gider) analizine ve uygulamada yapılan gelir ve gider politikalarına değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde bütçe gelirlerinin gelişimindeki unsurlar, bütçe giderlerinin gelişimindeki unsurlar ve bu unsurların bütçe uygulanmasındaki paylarından bahs edilmiştir.

Üçüncü bölüm 2005-2014 yılları itibariyle incelenmiş bütçe uygulamalarının Azerbaycan Sosyo-Ekonomik Göstergeler üzerindeki etkilerinden ve Azerbaycan SSCB ülkeleriyle savunma, sağlık ve eğitim Giderleri açısından karşılaştırılmasından oluşmaktadır. Bu bölümde bütçe giderleri unsurlarının ekonomiye nasıl katkı sağladıkları detaylıca incelenmiştir.

Çalışmanın Amacı

Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçen Azerbaycan'da ekonomik yapının piyasa ekonomisine uyarlanmasında yaşanan gelişmelere ilişkin tespitler ile bütçe uygulamalarının gelişimi ve benzer ekonomik gelişme sürecine sahip devletlerle karşılaştırmalı analizi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumunun ve Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığının açıkladığı verilerden yararlanarak geniş bir teorik inceleme yapılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışma ile ilgili önemli konulardan biri sınırlılıklardır. Çalışmada, piyasa ekonomisine geçiş süreci ve sonrası ekonomik yapının oluşturulmasında Rusya tecrübesi dikkate alınarak, ekonomik gelişmeler irdelenmiştir. Bunun yanında özellikle bütçe giderlerine ilişkin sayısal verilerin yetersizliği verilerin elde edilmesinde karşılaşılan zorluklar sadece Azerbaycan yönünden değil, post sosyalist devletler yönünden de geçerlidir.

Azerbaycan 'da son birkaç yıl itibarıyla daha sistematik ve uluslararası istatistiklere uygun veri oluşturma çabaları takdirle izlenmekle beraber bu çalışma dönemi itibarıyla

yeterli bulunmamıştır. Son on yıl (2005-2014) itibariyle yapılan incelemeler zamanı verilerin buluna bilinmemesi çalışmanın daha da dolgun incelenmesini zorlaştırmıştır. Bu gerekçeyle de bütçe uygulamasında olan unsurlar (gelir, gider, borçlanma) sınırlandırılmıştır. Çalışmada ele alınan veriler ve tabii tutulan yıllara ilişkin incelenen tablolar Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu ve Azerbaycan Maliye Bakanlığından elde edilmiştir. İlgili harcama tabloları ve oransal analiz ile ilgili veriler tarafımızdan hesaplanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma da öncelikle piyasa ekonomisine geçiş süreci ve sonrasında piyasa tecrübelerine ilişkin değerlendirmeleri takiben Azerbaycan ekonomisine ilişkin tespitlere yer verilmektedir. Bütçe Uygulamaları gelir ve gider itibariyle her bir unsurun için ayrı ayrı olmak üzere tercih edilen politikalar cari fiyatlarla gelişim ve ilgili unsurlar üzerinde etkili olan kalemlerin (gelir ve gider itibariyle) ayrı ayrı incelenmesi akabinde;

- Genel olarak bütçe uygulamalarını ekonomi ve dış borçlanma üzerindeki etkilerinin tesbiti
- Seçilmiş bütçe Giderlerinin benzer ülkelerin Giderleriyle karşılaştırılması

Bütçe uygulamalarının Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik göstergeleri üzerindeki meydana getirdiği sonuçlar yönünden incelenmesi suretiyle analiz edilmiştir.

Sonuçta ise ulaşılan tespitler sıralanarak konuya ilişkin önerilere yer verilmiştir.

BÖLÜM 1: AZERBAJCAN EKONOMİSİNİN GENEL GELİŞİMİ

Azerbaycan ekonomisinin bir geçiş ekonomisi olduğunu değerlendirildiğinde doğal olarak piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki tecrübeleri ile dikkate alınacaktır. Bu durumda sosyalist dönem sonrası ekonomik gelişmelerin anlaşılabilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla geçiş ekonomisinin özelliklerinin piyasa ekonomisi kriterleri ile incelenmesi faydalı olacaktır. Bu nedenle Azerbaycan ekonomisi önce piyasa ekonomisi yönünden teorik olarak değerlendirilecek daha sonra bağımsızlık sonrası piyasa ekonomisi dönemi sırasıyla buhran yılları istikrar çabaları ve büyüme süreci başlıkları altında incelenilecektir.

1.1. Piyasa Ekonomisi Anlayışı ve Piyasa Tecrübesi

Sivil toplumun ekonomik düzen modeli, serbest piyasa ekonomisidir. Liberal ekonomik düzen, rekabetçi piyasa ekonomisinin yanındadır. Rekabet, piyasa ekonomisinin en önemli ve temel kurumlarından birisidir. Liberal ekonomik düzenin temel ilkeleri; özgürlük, rekabet, özel mülkiyet, miras, veraset ve sınırlı devlettir. Liberal ekonomik düzende mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olarak kabul edilir. Özgürlük, bireylerin hem siyasi, hem de ekonomik özgürlüklerini içerir. Liberal ekonomik düzen, bireylerin ekonomik özgürlüklerini (teşebbüs özgürlüğü, tercih özgürlüğü) ve siyasi özgürlüklerini (konuşma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ve özgürlüğü) savunur. (<http://www.wikipedia.org>)

Devlet, serbest piyasa ekonomisinde oyunun kurallarını belirleyen ve oyuna direkt müdahale etmeyen, ancak gerektiğinde sınırlı müdahalelerde bulunan bir konumdadır. Serbest piyasa ekonomisinde, devletin temel görevlerinden biri rekabet hukukunu oluşturmaktır. Oyunun kurallarını ihlal eden, haksız ve yıkıcı rekabete yol açan, bireyin ve toplumun ahlâki değer yargılarını zedeleyen faaliyetler devlet tarafından cezalandırılır.

Bu değerlendirme ışığında Azerbaycanın piyasa ekonomisi uygulamalarının üzerinde etkili olan unsurları daha iyi anlayabilmek için Sovyet ekonomi anlayışının etkisi, tercih edilen iktisat politikası, informal ilişkiler ve hükümetlerin rolü ve özel mülkiyetin nitelikleri gibi hususların da incelenmesi faydalı olacaktır.

1.1.1. Sovyet Ekonomisi Sisteminin Etkisi

Sovyet ekonomisinin yetersizliğin temel nedeni nedir? İlk önce Sovyet dönemindeki işletmelerin kapitalist sistemine çok kolay ayak uydurabilecekleri düşünülmekte ve bunun için işletme yönetimi merkezci yapısından özel mülkiyete geçmesi yeterli görülmekteydi. Fakat aynı zamanda bu işletmeler hiç kapitalist firma teorilerine ve kurumsal yönetim şekillerine göre spesifik olmamıştır. Bu işletmeler daha önce hiç özel bir kurum gibi yönetilip çalıştırılmadıkları için büyük bir devler ekonomisinin belirleyici halkalar şeklinde varlıklarını sürdürüyor ve doğal olarak birkaç ay içinde, reformlarda belirtildiği gibi, böyle bir sistemden ayrılan halka bağımsız bir yapıya geçerek kapitalist bir düzeyin bütün fonksiyonları sağlayabilecek kapasitede değildi. Bu işletmeler böyle bir geçiş için ve gerekli sermayeye ve şartlara ne de tarihi geçmişine sahipti. Bu bağlamda özelleştirme hiçbir değişiklik yaratmıyordu- formel hukuki statüsü istendiği gibi ortaya konulabilir, ama bir işletmenin gerçek motivasyonunu ve ekonomik kuralların içeriğini onun statüsü değil, işletmenin doğası ve bulunduğu reel şartlar belirlemektedir. (<http://www.canaktan.com>)

Bu özelleştirme sürecinde Sovyet döneminde işletmelerin başına gelen yetkililer bütün açık piyasa yönetim teorilerine zıt bir yapıya sahip oldukları için kendi işletmelerinin büyümesini değil iflasını sağlıyorlardı. Yönetime geçen kişiler gerçekten bir şey yapmak istediler halde ise bu işletmelerin o günkü kapitalizmin dikte ettiği şartlara göre hiç uymadığını, bunu değiştirmek için bütün de iç sistemlerin, dış ilişkilerin ve yasal uygulamaların kökten değişmesi gerektiğini anlıyorlardı. Aynı zamanda sosyalist bir ekonomide sektörler içi üretim monopolcü yapıya sahipti. Başka bir deyişle, böyle bir sistemde rekabetin mevcut olması, kaynakların verimsiz ve israfli kullanma anlayışından dolayı üretim ve dağıtım sistemlerinin mantığı öründe monopolcü prensiplerine dayanmakta idi. Enerji, haberleşme ve ulaşım sektörlerinde reformları uygulamaya çalışanların karşılaştığı bütün sorunların hemen hemen hepsi, Sovyet Birliği döneminde kurulduğu bu sektörlerin altyapıların yetersiz kalmasından kaynaklanmaktaydı. Aynı durum başka büyük sektörleri için de geçerliydi. 1980'li yılların sonuna geldiğimizde ne kimya, ne metalürji ne de ülkenin başka önemli bir sektöründe o zamanki piyasa ekonomisinin rekabet şartlarının sağlandığı ortama uyum sağlanmamıştı. (<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-gercek/liberal.htm>)

Aynı zamanda devlet hükümeti arasında gizli kapital hareketliliğın var olduğunu söylüyorlardı ve bu sermayeler gerekli yatırımları kendiliğinden teşvik ederek üretim artışına olumlu kaynak sağlayacaktı. Fakat hükümetin elinde bulunan hangi imkânlarla güvenerek bu iddialarda bulunması bir sırdı. O dönemde SSCB'nin bütün plan programları tamamen mevcut bütçeye göre yapılıyordu. O ülke düzeyinde parasal mekanizmaları ve politikaları zaten uygulanmıyor; harcanabilecek kısımdan başka para bulunmuyordu, o dönemin bütün parasal hareketleri sadece belge üzerinde kaydoluyordu, çünkü gerçekte paralar fazla işlem görmezdi. Dolayısıyla SSCB'nin Merkez Bankasının açık piyasa ekonomisindeki banka sektörüyle hiçbir alakası bulunmuyordu, sadece tarihsel gelişiminden bir isim taşımakta idi. Böyle bir finansal sistemin devasal ülkenin ekonomik kalkınma ve büyüme sürecinde bir faydası olamayacağı ortaya çıkar. (http://www.yabloko.ru/Publ/Diser/Yav_dissert)

Daha önemli noktaya göz atacak olursak SSCB'nin devlet planlamasının içinde iştirak eden şahıslar görünmekte olan plan ekonomisinin dışında başka, kayıt dışı ekonomisinin var olduğunu anlamaktaydılar. Buradan aklımıza ilk gelen şey kara borsa olabilir. Fakat asıl olay bunda değil- bu daha geniş ve derin bir sistemdi- yani farklı sektörler ve tabakalar yöneticileri arasında alışverişi ve kaynak aktarılmasını sağlayan gayri resmi kuralların ve hukukun var olması gibi. Devlet, planın saptanması konusunda her zaman mükemmel olmazdı, sık sık oluşan dengesizliklere karşı gelemezdi. Bundan dolayı yöneticilerin oluşan sorunları resmi çözüm yolların olmadığı zaman gayri resmi kanalları kullanarak plana uymak zorunda kalıyorlardı. Plan uygulamasına paralel olarak bir gölge piyasanın oluşması her zaman yöneticilerin çıkarlarına uygun olmasa bile, bazı hizmetlerin ve malların alım ve satım konusunda onlara bir nevi yönetim gücüne sahip olduklarını hissettiriyordu. Başka bir deyişle plan ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş girişimi, aslında tam bir direktif ekonomiyi temsil etmiyordu. Tersine öyle bir ekonomik piyasa mevcut tu ki, bunun içi tamamen yönetimsel “kayıt dışı” ekonomiyle iç içe olan bir düzenini ifade etmekteydi. Sonuçta anlaşılıyor ki 1990'lı yılların reformları temiz bir kâğıt üzerinde piyasa ekonomisine girişini hazırlanıyordu, bunun altında, artık mevcut olan kayıt dışı ekonomiyi piyasaya uyumlaştırılması daha çok planlamaya yönelik oluyordu. (<http://www.wikipedia.org>)

1.1.2. İktisat Politikası

Uygulanan reformların başarısızlığının ikinci sebebi ülkenin ekonomik ve sosyal politikalarının oluşumunda ve yönetiminde yapılan düzensizlikler ve hatalardır. Çoğu zaman bu hatalar planlı ekonomi modelinin özünü anlayamamazlığından kaynaklanmakta idi. Örnek olarak, sosyalist düzeyine tabi olan işletmelerin, gerçekte ise bu düzeyinin bozulduğunu göze almayıp, direk mekanik olarak özelleştirmenin uygulanmasıdır. Bununla beraber hükümet özelleştirme etaplarını fazla zor şartlarda öne sergilenmiyordu. Bunun anlamı: bir devlet işletmesinin özel ele devretme sırasında uygulanan hukuki işlemler son derece basit ve kolaydı. Örneğin, batı Avrupa'da devletin büyük işletmelerini özel sektöre devrederken çok uzun zaman alan hukuki işlemlerin gerçekleşmesini gerekmekte ve bunun sonucunda da mülkiyetin devri, o işletmenin lazım olan bütün reorganizasyonların ve mevcut ekonomik sistemine uyumun sağladıktan sonra en son işlemdir. Sovyet devletlerinde ise veya daha doğrusu onların dağılmasıyla Rusya'da bir direktif sisteme tabi olan işletmeler, oluşturduğu büyük ve tek plan ekonomisinin halkası konumundan çıkıp direk özelleştirmenin ilanı ile bir kısmını sahipsiz bırakılarak bir kısmını ise almak isteyenlere neredeyse bedava devredilmişti. O yıllarda yeni oluşan devlet, Dünya Bankası ve IMF'nin baskıları ve denetimi altında uygulanan geniş çaplı kamu iktisadi kuruluşların ve devlet işletmelerin özelleştirme politikası, daha çok hiç bilinmeyen işletme sahiplerinin lehine olmuştur ve görünüşte sadece bir sayım işlemi olarak gerçekleşmişti. Böyle bir özelleştirmenin sonucu olarak üretimde düşüşler, karlık oranında azalmalar, inanılmaz derecede yatırımların kısıtlanması, aynı zamanda her türlü borçların artması, işletmenin hisselerinin değer kaybı kaçınılmazdı. 90'lı yılların ortalarına Rusya'nın farklı ekonomik sektörlerinde çok sayıda verimsiz bir şekilde yönetilen, üretimi zarara uğrayan, borçlarını hem devlete hem de kendi işçileri karşısında ödeyemez hale gelen, ticari ilişkileri yozlaşmış ve gayri resmi şartlarda uygulanan özelleştirilmiş devlet işletmeleri mevcuttu. Bununla beraber var olan gerçek özel ve tüzel işletmeler bile sermayeleri çok kısıtlı ve kredilendirme sistemi tam oturmadığı için kendi işletmelerinde modern teknolojilerini kullanamıyor ve bunun için gereken yatırımları da yapamaz haldeydiler. Bence, böyle bir geniş kapsamlı özelleştirmeye gitmeden önce küçük ve orta boyllu özel işletmelerin gelişmesini sağlayacak politikaların uygulanması devletin büyük işletmelerinin özelleştirilmesine hem kaynak açısından hem de kolaylık

ve tecrübe açısından daha elverişli olurdu. Yukarıda daha önce denildiği gibi Sovyet plan ekonomisinde üretim tekel şartlarına dayanıyordu. Ondan sonra da uygulanan yeni paket reformlarla piyasa ekonomisine geçiş en kısa sürede ekonominin liberalleşme ve özelleştirme politikaları uygulamaya yönelikti. Fakat Sovyet ekonomisinde bu durum, piyasanın liberalleşmesinden daha ziyade özelleştirilmiş monopollerin liberalleştirme uygulamasıydı. Yani rekabetsiz bir ekonomide özel mülkiyet kamu mülkiyetinden ekonomi açısından daha zor ve daha zararlı bir fenomen. Bu olay daha çok devletin gönüllünün özel keyfi hareketine değişmesine benzemekte ki, ikincisi ekonomiyi hem makro hem de mikro boyutta olumsuz etkilemektedir.

Ekonomik mantık açısından geçiş dönemi, rekabetçi bir ortamın hazırlandıktan sonra başlatılmalı ve devamında da sisteminin demonte edilmesinden ve yavaş bir şekilde kamu işletmelerinin özelleştirmeye yönelmesinden bahsedilebilirdi. Fakat bugün bile radikal reformlarının gerçekleşmesinden 13 yıl sonra, özel işletmelerinin çoğunun hala tekelci piyasa şartlarına göre işletilmesi görülmektedir. Antimonopolcu politikayı kontrol altında tutan hükümet böyle bir olguyu red etse bile uygulamada ise bu söyleyişin yanlış olduğu gözlemlenen örneklerinde sıkça rastlanmaktadır. (<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article>)

Yukarıda söylendiği gibi, ekonomik kurumların çoğu Sovyet döneminde piyasa ekonomisinin kurumları ile benzerlik paylaşırsa bile, bu sadece ortak isimlendirmelerde görülmekteydi ki, Sovyet ekonomisi için piyasa ekonomisi koşullarına geçme konusunda sadece bir yanılma yaratmaktaydı. O zamanlarda onların gerçek anlamıyla ne para ne banka sistemlerinden, ne de sermaye birikiminden ve sermaye piyasasından bahsedilemezdi. Ekonomik yasalar, onlara itaat eden mahkemelerin kurulması, kontrat üzerinden yapılan yetki anlaşmaların işletilmesi ve korunma mevzuları, hissedarlar ve özel mülkiyetçilerin haklarının korunma mekanizmaları, iflas prosedürlerinin mekanizması; bütün bu sistemlerin daha oluşturulup kurulması gerekmektedir. Bununla birlikte bu kurumların kurulması da belli sıralamasını öngörmekteydi: eğer yukarıda sayılanların oluşturulması özelleştirme ve liberalizasyondan önce geliyor ise oluşma süreci tek ve bütün bir sistem içinde gerçekleşerek işletmecilerin teşebbüslerini kolaylaştıran bir zemin hazırlamaktadır. Eğer bu olgu sonuna bırakılıyor ise veya ortam müsaade edince gerçekleştiriliyor ise- başka ticari bir ortam oluşmaktadır. Rusya

örneğinde kurumsal reformları, ekonomik şartlardan ve ihtiyaçlardan çok geride kalarak gerçekleşmekteydiler. Bunun sonucunda biznes sınıfı gerçek şartlara göre hareket ederek gerekli olan kumlarını onların tabelalarıyla- ulusal para yerini yabancı para ile, banka kredileri kayıt dışı ekonomilerden sağlanan sermayeyle, devlet kurumları yerine özeli, vergileri ise torpil ile telafi etmeye zorunda bırakıldılar. (<http://www.wikipedia.org>)

Bundan sonra kurumlar kurulmuş olsa bile hiç bir işe yaramaz vaziyette oluyordu, çünkü kurulan sistemler artık var olan sistemlerin içine sokulmaya çalışılarak, orda görevli olan üst düzey memur ve yöneticiler için ya ek kayıt dışı gelir kaynağı olarak yürütülüyor ya da var olan sistemim üzerinde bir dekorasyon parçası olarak kalıyor idi.

O günkü ekonomide oluşan dengesizliklerin çözümlenmesi için ve yeni ekonominin kurulması için ülkeye hava gibi lazım olan kurumların reformlandırılması gerçek anlamıyla ikinci plana bile değil, üçüncü veya dördüncü saraya konulup asıl amacı hızlı bir şekilde özelleştirmenin, liberalizasyonunun ve finansal piyasasının dengesinin oluşmasından ibaretti.

Bu arada son olanı da, uzun yıllar sürecinde ekonomik politikasının fetişisi olarak algılanmakta idi, çünkü ülke ekonomisinin bütün sorunlarının ve ekonomik büyümenin duraksamasının temel sebebini enflasyonun ve bütçe açıklarının mevcudundan kaynaklanması düşünülmemekte idi.

Bu günün açısından bakıldığında ise bariz belli oluyor ki enflasyon ve bütçe açıkları gibi sorunlar, bir ekonomik sisteminin kurumsallaşmasının içinde olan derin bozukluklardan kaynaklanan sonuçlardır ve onları bu bozuklukları çözmeden önce düzeltme çabaları – akıllı ekonomik politikadan daha ziyade onun akılsız imitasyonudur. Aynıısı ekonomik faaliyetlerin hızlı liberalizasyonu için de geçerlidir. Piyasa ekonomisinin işleyişini bozan ve kaynakların etkin ve rasyonel bir şekilde dağılımını engelleyen şartların kaldırılmasına karşı şüphesiz ki kimsenin itirazı olamaz. Fakat böyle engelleyici şartların kaldırılması, ancak ekonominin bütün alanlarda gerçek manada kendi başına kaynakların adaletli dağılımını ve onların efektif bir şekilde işletilmesini sağlayan piyasa koşulların var olması durumunda geçerliliği düşünülmemekte. Oysa karşıda ekonomide monopolcü veya mafyacı – bürokratik bir kontrol sistemi mevcut ise formel liberalizasyon politikası gerçekte ancak monopolcü sistemin aşırı karlılığını ve legitimizasyonunu ve ona bağlı olarak ekonominin bütününde

dezefektliğini ifade eder. Gerçek anlamda da aynısı oluyordu – liberalizasyon politikası rekabetin serbestleşmesini değil, monopolleri yasal bir şekilde onların kontrol altında tuttukları alanlarından ve sektörlerinden en ‘kaymaklı’ dilimini yani aşırı karını kendilerine almaya müsaade ediyordu. (<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article>)

Anlamlı bir çözümü bulunamayan önemli problemlerinden bir tanesi de; liberalizasyonunun oluşmasında yapılacak işlerinin adımlarının sıralanmasıdır. Örnek olarak 80-90’lı yılların arasında oluşan enflasyonun çözümlenmesi gösterilebilir. O zamanlarda ekonomideki para arzı ve insanların elinde dolaşımdaki para miktarı hükümet kontrolünden çıkıp mal ve hizmetlerinin arzının o zamanki yapışkan fiyatlarıyla üç katını buluyordu. Bu durumu hızlı bir şekilde dengelemek için mal ve hizmetlerinin üretimini artırarak dengeyi bulmak yerine hükümet fiyatlar genel düzeyini düşürerek insanların satın alma gücünü kısıtı, aynı zamanda da hiper enflasyon yoluna başvurarak %90 halkının elinde olan tasarruf fazlasını kısa bir süre içinde geri çekmişti.

90’ lı yılların sonlarına doğru başarılan finansal sisteminin stabilizesi gerçekten gerekiyordu, fakat bu kadar halkın yanıltması ve hükümete olan güvenlerinin sarsılması ile ve liberalizasyon politikası başladıktan sonra değil, bu politikalar başlamadan önce ve hazinenin biriktirdiği para ile olması ülke için daha rasyonel ve daha etkili bir adım olurdu. . (<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article>)

1.1.3. Hükümet Motivasyonu: Amaçları ve Beklentileri

90’ lı yıllarında Rusya’nın tarihi kaderi ve sorumluluğu kendi omuzlarına atan hükümetin görünen amaç ve çıkarları temiz, şeffaf ve rekabetçi piyasa ekonomisi ortamını düzenlemek ve halkın minimum sosyal güvencesi temin etmek olsa bile, gerçekte asıl amaçların üzerinde bir hayal perdesini oluşturmakta idi.

İşin özünde yeni piyasa ekonomisi düzenini liberal reformcular değil, ‘aç kalan’ has eski Sovyet bürokratlar hazırlamakta idiler. Bunlar, yeni düzeni kendi mantalite ve çıkarları düşünerek düzenliyor - piyasa, rekabet ve buna benzer şeyler hakkında konuşmalar hükümet elitinin ancak onun çıkarlarını ve amaçlarına ulaşma yollarını hafiflettiği için ilgilenirdi. Yani yeni düzenin asıl amacı, eski hükümet tabakasına kendi çıkarlarında yardımcı olmak idi. Gerçek hareketlere gelince de, bütün tedbirler, bu hükümetin eline Sovyet rejiminden düşen mirasın istediği şekilde kullanarak maksimum

çakar sağlamak ve onların hürriyetlerini kısıtlamamak suretiyle alınmakta idi. Kendi özel mülkiyet ve politik çıkarlarının sağlanması ve bundan daha ziyade Sovyet döneminden kimsesiz bırakılan mülkiyet hislerin kendi eli altına geçirilmesi, geçiş dönemindeki hükümetin asıl ve ilk amaçlarındandı. (http://www.yabloko.ru/Publ/Diser/Yav_dissert)

Dolayısıyla o dönemde piyasa ekonomisi düzenin kurulması için alınan tedbirler, görünüşte Rusya ekonomisinin batı ülkelerin ekonomilerine benzetilmeye çalışsa bile aslında dönemin hükümetin amaç ve isteklerine cevap vermekte idi ve gerçek piyasa ekonomisini düzenleyecek hak ve hukukların alınması, çoğu zaman etkisiz gösterilerek sabote ediliyor ve gerçek ekonomiye etkileri sıfıra indiriliyordu.

1.1.4. Anformel İlişkiler

Azerbaycan ekonomik sistemi ve Azerbaycan ekonomisi hakkında genelde oluşan yanlışlar ve anlaşmazlıklar ülke ekonomisi içinde Anformel ilişkilerin, – yasa dışı oluşan ekonomik sisteminin içinde kuralların ve normların, - dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu kurallar ve normlar 1980’li yıllarda ekonomik birimlerin tarafından ne kabullenen ne de reddedilen akla ve mantığa uymayan yasaların yürürlükte olmasıyla beraber ekonomik mekanizmasının bozulma reaksiyonunun sonucu olarak oluşmuştu. (<http://www.wikipedia.org>)

Bu kuralların bütünü ve onlara uygun bir şekilde ekonominin işleyişi, Azerbaycanın’nın GDP’nin büyük bir kısmını üretmekte olup ‘ Anformel ekonomi’ kavramını yeterince açıklamaktadır. Bunun anlamda sadece kayda geçmeyen ekonomik aktiviteler değil aynı zamanda ‘gölge’ ekonomisi de denilir. Bu durumda sadece gizli işlemlerden değil, aynı zamanda gizli olmayıp da faaliyetlerini yasa dışı ve piyasa ekonomisinin prensiplerine aykırı bir şekilde örneğin, hayal hesapların tutulması, bilinmeyen veya her türlü egzotik ödemelerin yapılması, fiyatların gereksiz yere artırılıp düşürülmesi, ‘yalan’ ihracatın oluşması, yasa dışı indirimlerin ve iskontoların yapılması gibi hareketlerin gerçekleşmesi söz konusudur. Bu gibi hareketler sadece gizli ve vergilerden kapalı ekonomik kısmında değil, aynı zamanda hükümet kurumlarından geçen faaliyetler arasında da görülüp, bir sürü paradoks ve problemlerin oluşmasına neden olmaktadır. (<http://www.kibristasosyalistgercek.net>)

Anformel ekonomi legal ve formel ekonomiden ayrı faaliyet göstermeyip onun içinden geçerek işletmelerin ve kurumların işleyişinde ekonomik kuralların çerçevesinde yasal bir açıklama bulamayan yeni düzenlemeler meydana getirmektedir. Dolayısıyla, mevcut olan ekonomik faaliyetlerin göstergeleri, gerçekte ona paralel olan ve farklı şartlar ve kurallar çerçevesinde işleyen ikinci gizli ekonominin bir nevi onun ‘ ötürü’ fonksiyonunu taşımaktadır. Bu paralel ekonomi her zaman doğru olmayabilen ve yazılı şekle tabi tutulmayan sözleşmeler üzerinde çalışmaktadır. Aynı zamanda yürürlükte olan ekonomik faaliyetlerin hükümlerinin normları geçiş sürecinde oluşan felaket koşulların işleyişini devam ettiren şekilde faaliyet göstermektedir. Ekonomik ajanların arasındaki diyalog genelde legal ve anformel koşullardan oluşmakta ve bu anformel kısmında ekonomik faaliyet çeşitli formlarla, örneğin, gizli barter, her türlü hizmetlerin sunulması, üçüncü kişi ve organlar yoluyla gizli ödemelerin yapılması ve seçeneklerle zenginleştirilmiştir. (http://www.yabloko.ru/Publ/Diser/Yav_dissert)

Anlaşmaların işleyişi çoğu zaman özel bir şekle tabidir. Yani yasal işlemlere değmeden gerçekleşmekte, değinilirse de sadece formalite icabı için yapılır. Ekonomik ajanların ilişkileri, her birinin ait olduğu grupların ve onların birbirine sağladıkları güven ve garanti ilişkilerin prensiplerine dayanarak sürdürülmekte. İşletmenin faaliyeti ve mali durumu hakkında herhangi bir bilgi onun ait olduğu grubun üyeleri tarafından titizlikle başka gruplar ve hükümet kurumlarından gizli tutulmaktadır.

1.1.5. Hükümetin Rolü

Anformel ekonomi kendi fonksiyonları işletebilmek için ve iktisadi kaynaklarını istediği şekilde kontrol ederek yürütebilmek için kendisi gibi bir anformel hükümete de ihtiyaç duymakta. İktidarın böyle bir anlayışında gerçek ve yasal hükümetle beraber hareket etmek mecburdur ve bu iktidarın yöneticileri çoğu zaman kamu personeli olmayıp o bölgenin hakim olduğu işletmelerin yöneticileri, resmi ve gayri resmi güç sahipleri (çetler ve askeri güçler) de olabilmekte idiler. Her halükarda asıl iktidar o mevkie sahip olanlarda değil, o bölgede iktisadi faaliyetleri, parasal ve insan gücü kaynaklarını, altyapı organlarını kontrol edebilen ve yöneten kişilerdedir (<http://www.kibristasosyalistgercek.net>).

Bu şahısların düşünceleri ve kararları bir talimat gibi çoğu zaman resmi kurumların ve hatta yargı organlarının tarafından benimsenmekte idi. Dolayısıyla bu görüşlere karşı

çıkabilecek güce çok nadir rastlanmakta olup verilen talimatların derhal yürütme niteliğini taşımaktaydı. Bunun yanında devlet kendini zaten bu iktisadi ve siyasi olayları yürütemeyecek adar yetersiz kalıp imzalanın kontratların garantisini vermemekteydi. Bunun yüzünden bütün bu fonksiyonları, kendi gücüne güvenerek ve yasa dışı anformel güçlerle anlaşarak büyük işletmelerin yöneticileri kendileri üstleniyorlardı. Oluşan durumlarda sadece sadece iktisadi faaliyetler değil, aynı zamanda toplumun geneli de böyle anformel kurallara ve normlara göre hareket etmektedir. Bu şartlarda hem normal vatandaşlar, hem de idari güce sahip olanlar çoğu zaman yasal düzenlemeleri ihmal edip aralarındaki diyalog ve anlaşmaları özel ilişkiler kapsamında, bazen hatta yaptırım güce dayanarak kurmaktadır. Bu durum çok büyük ekonomik kararların alınmasında kendini gösterir: yasal düzenlemeler burada tek ve geçek önemli faktör olmaktan çıkıp, yerine artık karşıdaki muhabata kendi fikrini benimsetmek için anformel kurallar, gayri resmi güç ve yaptırımlar devreye girmektedir. (http://www.yabloko.ru/Publ/Diser/Yav_dissert)

İşlemlerin yasallığı ise bazen görünmeyebilir de. Yaptırım aracı burada piyasa üzerinde kontrol gücü veya direkt taciz uygulamalar olabilir ve her halükarda hangi araç kullanılırsa kullanılsın bazılarında anformel ‘ yasa ’- güçlü olanın yarası, bulunmaktadır. Bu anformel güçler de kendi aralarında da teritorial, sektörel, endüstriyel ve kabilevi prensiplere ve altyapının entegre derecesi ve göre sınıflandırılabilir. Organizasyon formları da çeşitlilik göstererek hem iktidar ve resmi organlardan, hem yarı resmi organlarla farklı seviyelerinin monopollerinden hem de devlete bağlı olan veya olmayan her türlü finansal organlardan oluşmakta. Bütün bu farklılıklara rağmen anformel güçlerin benzerlikleri de mevcut: birincisi olarak ekonomi kaynaklarının işletilmesi ve dağıtılması konusunda gerçek kontrolün uygulanması, ikincisi de bu kontrolün gayri resmi metotlarla gerçekleştirilmesi. Sonuncu da böyle kontrole karşı çıkanlar için güç ve zorlamanın kullanılmasını da kapsamaktadır. (<http://www.kibristasosyalistgercek.net>).

1.1.6. Özel Mülkiyetin Nitelikleri

Bir ülkede anformel ilişkilerin çok yaygın olmasının sonucunda oluşan durum, üretim için lüzumlu ekonomik kaynaklarının dağılımını ve kullanımını kontrol altında tutabilmek ve yönetmek, ekonomik birimlerin özelleştirmesini ikinci plana itmiş

bulunmaktaydı. Dolayısıyla böyle işletmelerin özel mülkiyete geçmesi, sahibine istediği şekilde hareket etme hakkını resmi şekilde tanınmış olsa bile, gerçekte öyle bir şey yoktu. Formelde mülkiyet sahibi olmak, o işletmenin üretiminde kullanılacak kaynakların özgürce dağılımını kontrol etmek anlamına gelmeyip tam tersine, oluşmuş anformel bir düzende o muazzam zincirin sadece bir halkasını oluşturmaktı. Doğal olarak böyle işleyen bir düzeyde ne mülkiyet hakkı ne de özel mülkiyet hakkı özellikle, şartsız değillerdi. Ne hak özgürlüğü, ne yasalara göre hareket etmek, ne işlerin doğru bir şekilde yönetilmesi, ne de anformel kurallara uyma bir ekonomik birimin özel mülkiyet hakkın korunmasını garanti etmiyordu, çünkü her an ekonomik ve politik konumu daha güçlü olan biri gelip sizin mülkiyetinize gayri resmi şekilde olsa da el koyabilmekte. Bir bölgede, ekonomik sektörde veya altyapı sektöründe vs. ilgilenen grupların gerçek kontrolleri olunca, istedikleri ekonomik birimi yasal yollarla olsa bile, örneğin, geçek olmayan mahkeme kararların alınması veya sahte iflas belgelerin düzenlenmesi gibi metotları kullanarak kendi yönetim altına alabilmektedirler. Bazı büyük ekonomik işletmelerin gayri resmi yollarla el değiştirmesinin açığa çıkması, büyük buzdağın sadece bir ucu kadar idi, gizli perdenin altında ise hemen hemen bütün ekonomik birlerin aynı şekilde yürütülmesi, bir gerçektir. (<http://www.kibristasosyalistgercek.net>)

1.1.7. Sistemik Güven Eksikliği ve Bunun Sonuçları

Gerçek ekonomik ilişkilerin yürütülmesinin garantisini devletin hukuki sistemini oluşturmayıp anformel gruplara geçince, taraflar arasında sistemik güven eksikliği meydana çıkmakta. Özel mülkiyetçiler ve girişimciler devlete inanmayıp, devlet de aynı şekilde – piyasa ilişkilere, karşılıklı olarak bankalar ve müşteriler arasında, işletmelerin ortakların ve kredi verenlerin güvensizlik inanılmaz derecede yüksekti. Halk ise bu kargaşayı ve güvensizliği normal karşılayarak hiç kimseye inanmaz duruma gelmekteydi. Güven eksikliği ufku daraltarak onların gelişmeye ve büyümeye yönelik imkânlarını kısmakta idi. Uzun vadeli yatırımların gerçekleşmesi ancak güçlü ve güvenilir olan ekonomik birimler arasında sağlanıyor, fakat bu yatırımların çok zor bürokrasi ve hukuki şartlar altında ve büyük riskle gerçekleştikleri için mevcudu yok denilecek kadar azdı. Küçük ve orta boy işletmelerin yatırımların karşılanması ve ekonomik planlarının gerçekleşme aşamalarının çok uzun süreli olması, onların teknolojik

yeniliklerin hızlı gelişen piyasalara ayak uydurarak büyümeleri düşünülmezdi bile. ([http://www.canaktan.com/serbest piyasa](http://www.canaktan.com/serbest_piyasa))

1.1.8. Ekonomik Sistemin Oligarşik Yapısı

Ülkenin GDP'nin neredeyse yüzde 70'ni yaklaşık 20-30 ekonomik birimin kontrolü altına olup önemli ekonomik ve politik kararların yüz kişi civarında Rusya'nın iş idarecilerin elitini oluşturan kısmı tarafından verilince, kendi imkânlarıyla ve kayıtsız hukukun gücüyle ekonomi yönetimini sağlanması bir nevi ekonomik oligarşik yapısını devam ettirmekteydi.

Bugünkü Rusya'da bu açıdan bakılınca oligarşinin azıllı egemenliği, geçiş dönemin utandırıcı bir hata ve geçici fenomen olmayıp var olan ekonomik ve politik sistemin doğal sonucudur.

Sırayla özel gayri resmi ilişkilerin iştiraki ile beraber ekonominin oligarşik yapısı ekonomik rekabet hukukunun uygulama alanını daraltmaktadır. Milli Pazar belli idareci gruplar tarafından kontrol edilen ayrı ayrı teritorial ve sektörel segmentlere bölünmektedir. Büyüme amacıyla bir ekonomik birimin başka bir sektöre geçişi engelleyen şartların masrafları çoğu zaman o sektörün sağlayacağı kardan daha fazladır. Başka bir deyişle, bir iş adamı yeni veya başka bir ekonomik alana geçmek istiyorsa oranın resmi kalemlerle ve otoriter kesimle yeniden ilişkilerinin yapısını değiştirmek veya düzenlemek, aynı zamanda memnun olmayanların da gönlünü almak zorundadır. (http://www.wikipedia.org/wiki/planlı_ekonomi)

Finansmanın bolluğu bu tür engelleri kaldırabilmekte, fakat bu engeller o kadar pahalı geliyor ki, geçiş süreci bir tabu meselesine dönerek geçmeyi planlayan ekonomik birimler için idari yasağı rolünü üstelemekte. Her bir ekonomik segmentin belli bir bölgeye bağlılığı olsa bile gerçek manada bağlılık ve yönetim sadece o segmenti iktidar altında tutarına aittir. Farklı üretim kaynakların egemen grupların yönetimi ve kontrolü altında kalması, tek bir grubun o kaynakların üzerinde ekonomik bütünlüğü sağlaması söz konusu olmayıp kendi ekonomik faaliyeti alanında bile kapalı bir çemberi oluşturamazdı. (http://www.yabloko.ru/Publ/Diser/Yav_dissert)

Sahip olduğu kaynaklardan geliri ve karı sağlaması için başka gruplara da ortak anformel ve formel politikalar yürütmek zorunda kalmaktaydı. Bu politikalar ise gruplar

ve onların kontrolü altında kalan ekonomik birimlerin arasında oluşan diyalogların çoğu zaman piyasa ekonomisinin şartlarına bakılmaksızın güçler ayırımına dayanıyor olsa da hiyerarşik yapıda değildi. Dolayısıyla örneğin, en güçlü grubuyla anlaşma yapmanız size başka gruplar karşısında bağımsızlık veya güven garantisi vermez, aynı zamanda onlarla da ortak noktaları bulmaya ve diyaloglar kurmaya mecburiyeti doğmakta. Böylece farklı grupların tarihsel sürecinde çok kısa bir sürede oluşmaları, dış şartlarının etkisi ve grupların içerisinde geçen proseslerin farklılaşması nedeniyle onların aralarında oluşan ilişkilerinde sürekli değişimler, ülke çapında güçlü bir ekonomik sisteminin kurulmasını engellemekte olup güçler arasında mülkiyet ve iktidar bölüşümünü sürekli tetiklemektedir.

1.1.9. Yozlaşmanın Kurumsallaştırılması

Şeffaf olamayan ekonomik ilişkilerin yozlaşan üst idareci tabakasıyla mutualist ilişkileri Rusya'nın geçiş dönemin sisteminin doğal sonuçlarından biriydi. Bu anformel ilişkilerin çerçevesinde bürokratların tarafından kendi anformel faaliyetlerini idari işlemlerle meşrulaştırmaları için oligarşik üstler, onlara sonradan 100 kat fazlasını gelir sağlayan muazzam 'gölgeli bütçeler' harcanmakta. (<http://www.canaktan.com/serbest> piyasa)

Yozlaşma kurumsallaşmakta, ekonomik faaliyetlerin önemli elementlerinden olup doğal bir parçası konumuna gelmekteydi. Bizim bildiğimiz ve gelişmiş demokrasilerde olduğu gibi ve kaynakların muazzam hareketliliğini piyasa koşullarına ve açık politik proseslere dayanarak değil, dar bir oligarşik ve kurumsal üstlerin çemberi arasında alınan kararlarla yürütülmektedir.

1.1.10. Pereferik Kapitalizmi Tanımlama Çabası

Bu sistemi (Pereferik Kapitalizm), plan 'sosyal' ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş süreci olarak tanımlamak çok büyük sadeleştirme sayılırdı, çünkü bugünkü efektif piyasa ekonomisi tanımına yukarıda söz edilen ilişkilerin ve kurumların uymaması sadece geçiş sisteminin bir arçasını temsil etmeyip daha çok yürürlükte olan ekonomik sisteminin doğal elementlerini ifade etmektedir. 'Geçiş Ekonomisi' tanımı böyle bir sisteme karşı pek kullanılamaz ve ne içindikilerine dâhil bir açıklama yapıp, ne de düşünülen geçişin yönünü belirleyip terim olarak hiç uygun görünmemekte. 'İdareci – Piyasa Ekonomisi' türü de tam açıklayamaz, çünkü var olan bütün ekonomik sistemler

kendi içerisinde piyasacı ve aynı zamanda idareci elementleri muhafaza edip, eklektik yapıda olması kaçınılmazdı. ([http://www.canaktan.com/serbest piyasa](http://www.canaktan.com/serbest-piyasa))

Gerçekte ise günümüzün Rusya kapitalizmi en yakın anlamda açıklayabilen tanım 'pereferik'tir. Bir taraftan bu tanım ülkede olgun vatandaş toplumunun ve ona ait kurumların olmayışını yansıtmaktadır; yani gelişmiş hukuki sisteminin, bağımsız yargıcılığın, dekore olmayan gerçek çok partili meclis sisteminin ve onların kontrolü altında olması gereken yürütmenin eksikliği ifade etmekte. Diğer taraftan da ekonomide arz ve talebin yeterliliğinin ve içsel büyüme mekanizmalarının eksikliğini, Rusya'daki ekonominin ve iş yapısının büyük ölçüde gelişmiş batı ekonomilere bağıllığını da içine kapsamaktadır. Bu arada, eğer bugünkü Rusya'nın: otoriter fakat zayıf olan hükümet sistemine ve rakip grupların ilgisini çekmeye çalıştığı devlet başkanına, devlet yönetiminin içinde olan yarı feodal ilişkilere (makam vermek, rüşvetler vs.) dayanan siyasaları göz önüne alırsak, o zaman otoriter monarşinin hakimiyeti altında kalan bürokrasi ve devlet kurumların açıkça fark edilen güçsüzlüklerle beraber 1917'de Rusya'da hakim olan 'pereferik' kapitalizm sisteminin gerçek anlamda restorasyondan bahsedebiliriz. ([http://www.canaktan.com/serbest piyasa](http://www.canaktan.com/serbest-piyasa))

Ekonomik açıdan da sistem çok karışıktır. Ülke içinde karma ekonomik sistemin hakimiyetin varlığı düşünülür, fakat buradaki karma sistem, herkesin bildiği gibi olmayan, spesifik manada kullanılmaktadır, yani karma mülkiyet hakkı türlerini kapsayan ekonomisinden ötürü, ekonomik ve sosyal davranış mantıklarının karışımından bahsedilmekte. Realitede, hem kapitaliz, hem de belki onu hiç açıklamayan değişik türde olan sistem mevcuttur. Görünüşte açık piyasa rekabet şartlarına göre işleyen sektörler, realitenin gerçek yüzünü göstermeyip kriminal otoritenin kontrolü altında işleyen tekel segmentler ve bunu kamufle eden kurumsal üstler onu daha net belirlemekte. Burada piyasa rekabet ilişkilerin kurumsal üstlerin sıkı gözetimi altında tuttıkları kombine bir sistem düşünülebilir. Böyle bir üst kontrolünden geçmeden ve onların onayını almadan piyasaya giriş imkânsızdır. Fakat aynı zamanda kurumsal güç de monopolcüler de her zaman güçlü ve yetinmez değiller. Dolayısıyla 'üst' tabakasıyla kendine çatı kurarak ekonomik güçler aynı zamanda rekabeti de sürdürüyor olmakta, malı sunacağı pazarı düşünmekte ve masraflarını da göz önünde tutmaktadırlar. Buna bağlı olarak bugünkü Rusya'nın ekonomik sistemine

gelince, ‘batı ekonomiler’ de olduğu gibi adım adım plan ekonomisi sisteminden piyasa ekonomisi sistemine geçişinden ziyade, çok farklı seviyelerde bulunan kurumsal üstlerin ve ekonomik otoritelerin, piyasa ve ondan önceki sistemin, kurumsal ve kurumsal olmayan, medeni (meşru ve tanımlanmış ekonomik düzene uyumlu davranış), bunun yanında da gaspa dayalı ilişkilerinin her türlü karışımından ve bir zincirin halkaları gibi ayrılmaz bir şekilde işleyen sistemden bahsedilmektedir. ([http://www.canaktan.com/serbest piyasa](http://www.canaktan.com/serbest-piyasa))

1.2. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan Ekonomisi

18 Ekim 1991 yılında Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’ın ekonomisini incelerken üç döneme ayırarak inceleyebiliriz. Bu dönemler 1991-1994 yılları arası *Buhran Yılları*, 1995-2003 yılları arası *İstikrar Çabaları*, 2004 ve sonrası yılları ise *Büyüme süreci* olarak ele alınabilmektedir.

1.2.1. Buhran Yılları: 1991-1994

1991 yılında SSCB'nin dağılması ile Azerbaycan'da uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı ekonomik yapı sona ermiş ve ülke piyasalarını kaybetmiştir. Hammadde, yarı mamül, finans ve işletme yönetimi hakkında eski merkezi planlamaya göre örgütlenme nedeniyle birçok kurumda üretim durmuştur. Eski SSRİ ülkelerindeki işletmelerle ekonomik ilişkilerin ortadan kalkması ve ülkenin diğer cumhuriyetlerdeki pazarını kaybetmesiyle birlikte SSCB döneminde merkezden elde edilen sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretim seviyesinde azalmalar olmuştur (O.N.Aras ve E.Süleymanov, 2010:12).

Azerbaycan diğer geçmiş SSCB gibi, bağımsızlıktan sonra ekonomi sisteminde değişiklik yaşanmıştır. Merkezi planlamadan vazgeçilerek serbest piyasa ekonomisi tercih edilmiştir. Bu konudaki tecrübesizlik, sistemin işleyişindeki sorunlar, diğer mevcut sorunlara eklenince durum daha da ağırlaşmıştır. Sözkonusu buhran yıllarını da içine alan bağımsızlık sonrası dönemde iktisadi sistemler arası geçişi de içeren yapı ‘geçiş ekonomisi’ olarak nitelendirilmiştir (A.İsmayılov, 2007:107).

Geçiş döneminin ilk yıllarında Ermenistan ile olan savaş, Rusya'nın Azerbaycan'a ulaşım ambarqosu koyması ve Çeçenistan Savaşı nedeniyle önemli iki petrol boru hattının kullanılamaz hale gelmesi siyasi ve askeri sorunlar ekonomik duruma olumsuz

etkilemiştir. Kısaca, 1991-1994 yılları bağımsızlıktan sonra tüm sorunlarla yüz yüze kaldığı, ülkede sosyal ve siyasi sorunların krize dönüştüğü, savaşın olması, serbest piyasa ekonomisine geçitte ciddi yolsuzlukların yaşandığı bir dönem olmuştur olmuştur (O.N.Aras ve E.Süleymanov, 2010:13).

Bu dönemde ülkenin makroekonomik göstergelerine bakıldığı zaman, GSYİH her yıl ortalama olarak, %16.5 azalmıştır. Ülke üretim potansiyelinin 2/3-ü kaybetmesi nedeniyle işsizlik artmıştır. 1992 yılında enflyasyon %1012 oranında oluşmuş, 1994 yılındaysa %1776, en yüksek düzeyine çıkmış ve hiperenflyasyon gerçekleşmiştir. Bütçe açıklarının Milli Bank (Azerbaycan Merkez Bankası) vasıtasıyla kapatılmış, para arzının artmasına ve iç borç stokunun yükselmesine neden olmuştur (Azerbaycan Cumhurbaşkanının İşler Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi).

1994 yılı Azerbaycan için dönüş yılı olarak kabul edilebilir. Ocak ayında AZN'nin tek para birimi olarak kabul edilmesi. 12 Mayıs 1994 yılında Ermenistanla ateşkes anlaşması ve bu yılın 20 Eylül tarihinde 8 ülkeni temsil eden 11 petrol şirketi ile yapılan "Asrın Anlaşması" olarak bilinen petrol anlaşması ülkenin ekonomisine olumlu etki etmiştir.

1.2.2. İstikrar Çabaları: 1995-2003

Bu dönemin başlarından itibaren hukuki yapıda reformlar yapılmaya başlamıştır, 12 Kasım 1995 yılında kabul edilen Anayasa buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Ekonomide serbest piyasa mekanizmasına geçiş, özelleştirme, girişimciliğin geliştirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması, ticaretin liberalleştirilmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkanlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının iyileştirilmesi için gerekli hukuki alt yapının oluşturulması amacıyla önemli kanunlar yürürlüğe konulmuştur (A.İsmayılov, 2007:110).

Kısaca cephede varılan ateşkes ve içeride sağlanan istikrar ile beraber 1994 yılından itibaren ülkede sert ekonomik önlemler alınmaya baslandı, IMF ile yürütülen sıkı işbirliği ve IMF programlarının uygulanmaya başlanmasıyla ,sıkı para politikası uygulanması ile kısa surede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlayarak enflasyonun kontrol altına alınması ve GSMH'nin düşüşünün önlenerek karşısı alındı.

Sonucta 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme süreci yavaşlamaya başladı. Bu dönemde içerisinde GSMH %26.3 artmış, ekonomide özel sektörün payı %29'dan %68'e yükselmiştir (O.N.Aras, 2003:17)

1.2.3. Büyümü Süreci: 2004 ve Sonrası

Söz konusu bu dönemde ülke ekonomisinin her geçen sene giderek büyüyen bir ekonomi haline gelmiş ve bir önceki dönemde başlatılan makroiktisadi reformlar bu dönemde de devam etmiştir. Bu dönemde doğrudan yabancı sermayeyle beraber yerli sermaye de devreye girmiştir. 2001-2005 arası dönemde tüketici fiyat endeksinin tek rakamlı seviyede kalması, ilk yıllardaki hiperenflasyon ve 1998-1999 yıllarının deflasyon durumuyla karşılaştırmada, makroekonomik istikrar adına önemli gelişme sayılabilir. Bunun nedenleri arasında etkin para ve maliye politikalarının yanısıra, dış ticaret dengesindeki olumlu gelişmeler de yer almaktadır (A.İsmayılov, 2007, s 111). 2004-2009 yılları arasında GSYİH hacmi 2,8 kat artmış, kişi düşen hacmi ise 2009 yılında 4874,1 ABD dolarına ulaşmıştır. Azərbaýcanın döviz rezervleri 35 milyar ABD dolarını geçmiştir (Azerbaycan Cumhurbaşkanının İşler Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, s 5). Bu yıllar boyunca Azerbaycan ekonomisine 132 milyar dolar yatırım konulmuş, dış ticaret hacmi 6,4 kat, petrol ihracı 4,5 kat artmıştır. 2014 yılının Ocak-Eylül aylarında GSYİH'nın reel büyüme oranı %2.5 olarak gerçekleşmiş ve cari fiyatlarla 44.1 milyar AZN olmuştur. Kişi başına GSYİH'nın hacmi 4696.3 AZN (5887.9 ABD Doları) teşkil etmiştir (www.economy.gov.az).

1.3. Devletin Mali ve Bütçe Politikası

Mali-nakit oluşması ve kullanımı sırasında mevcut olan ekonomik ilişkileri yansıtan kategoridir. Ülkede mevcut olan mali ilişkilerinin içeriğine devletin mali sistemi denir. Yani finans-para-kredi kavramları "Maliye-kredi" olarak ifade edilir. Piyasa ekonomisi koşullarında gelişen ülkeler de genel ulusal ürünün büyük bir kısmı devlet maliyesi tarafından dağıtılan ve yaklaşık devletin para kaynaklarının 1 \ 3-ni kapsamaktadır.

Devletin bütçe politikalarında en temel amacı onun gelir bölümünün giderek artırmak ve bütçe giderlerinin en aza ulaştırılmasıdır. Devlet bütçesi iki bölümden - gelir ve gider bölümlerinden oluşmakla beraber idari bölgüsüne bağlı olarak Merkezi Bütçe, Yerel

Bütçelerden oluşur. Yerel bütçeler Merkezi bütçeden farklı olarak ülkelerin bütün para kaynaklarını kapsamaz. (Allahverdiyev, 1999:17)

Çünkü yerel bütçenin oluşumu bu bölgedeki sosyo-üretim yapıları hesabına yapılır. Ayrıca, yerel bütçeler merkezi bütçeden de ödenek alırlar. Böylece, devlet bütçesi sadece merkezi bütçeyi kapsamakla yanaşı aynı zamanda idari bölgede bulunan bütçeleri de kapsamaktadır .Devlet bütçesinde bütçeden kenar fonlar ait politikalar da uygulanır. Bütçeden kenar fonlar devletin para malzemesinin amaçlı kullanımınıdır. Bu malzeme merkezi ve yerel bütçelerde özel şekillerde toplanır ve belirli ihtiyaçlara harcama bilmektedir.. (Allahverdiyev 1997: 34)

Böylece, devlet bütçesi - devletin para gelirleri ve giderlerinin yıllık programını oluşturmaktadır. Bütçe raporu her yıl devlet yasama organlarında tartışılır ve onaylanır. Yani mali yıl sona erdiğinde-yürütme organlarının temsilcileri rapor verir ve devlet bütçesinin gelirlerine ve giderlerine dair kararlar alınır.

Dünya piyasa ekonomileri ülkelerinde devlet bütçesinin yapısı yaklaşık aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.
Devlet Bütçesinin Yapısı

Gelirler	Giderler
Vergiler 75-85% Devletin ticareti ve devlet mülkiyetinden giriş olmalar - %5-8 Sosyal sigorta, burs ve işsizlik üzere devlet fonuna ödeme -% 10-12	Sosyal hizmetlere harclar %40-50 Çiftlik Giderleri -% 10-20 Askeri Giderleri, dış politika, vb. % 10-20 İdari yönetim harclari %5-10 Devlet borcu üzere ödemeler % 7-8

Kaynak: Devlet İstatistik Kurumu (E.T. 7.10.2015)

Böylece, devlet bütçesinde oluşan eksiklikler ekonominin gelişmesini ve halkın refahının iyileştirilmesini olumsuz etkilemektedir. Öte yandan devlet kurumlarında da borçların artmasına neden olur. Devlet bütçesinin giderleri siyaseti, sosyal ve ekonomik düzenleme aracı olarak görülmektedir. İlk sırada sosyal Giderler duruyor. Çünkü, bu masraflara bağlı olarak ülkede siyasi istikrar oluşturulabilir. Bu masraflar ülkede mevcut olan sosyal grupların etkinliğini belli bir düzeyde düzenlemeye imkan sağlar.

Ekonomik maliyetler ülke ekonomisinin gelişimini tanzimini sağlar. Örneğin, tarımda çiftçilere verilen teşvikler bile çok seçim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.(Dedqayev, 1996: 75)

Devlet bütçesinin dengeleştirilmesi sorunlarının pozitif çözümü gelirlerin harçlardan üstün olmasıdır. Giderlerin geliri üstelemesi devlet bütçesinde eksikliğin oluşmasına neden olur. Devlet bütçesinin açığı ise devlet tahvilleri ve para basma ile iptal edilebilir. Bu iki yoldan daha uygunu devlet tahvilleridir. Fakat gözden kaçırmak olmaz ki, bugünün devlet tahvilleri geleceğin vergileridir. Bazı ülkelerde emisyonla daha çok üstünlü verilmiştir. Fakat bu kendini doğrultmuyor. İster eski SSCB 'de gerekse ülkemizde pazar ekonomisine geçiş koşullarında para emisyonu yapılmıştır ki, bu da enflasyonun güçlenmesine neden olmuştur.(Babiç, 1996: 89)

Devlet borcu ülkelerde çeşitli hızla artabilir ve ya normal olabilir. Kamu borcunun gayri safi yurt içi hasıla ürününden 2,5 kat daha uzun olması o ülkenin ekonomisi için korkutucu sayılır. Devlet borcu iç ve dış borclardan oluşmaktadır. Kısa vadeli (1 yıl), orta vadeli (5 yıla kadar) ve uzun vadeli (5 yıldan) dönemleri kapsamaktadır. Bunların içerisinde kısa vadeli borçlar daha tehlikelidir. Devlet borcunun diğer kısmı ise dış borçlardır. Dış borçlar, onun ödeme işlemi %20-30 dan yüksek ise bu zaman alacaklı devlet onun yerine altın talep ediyor. Genellikle borç olan ülkeler aynı seviyeye kadar inmiyorlar ve devletin dış borcunu belli önlemler aracılığıyla ödemeye çalışıyorlar. Bu yollar şunlar düşünülebilir. Bu bakımdan Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin gelişim dinamiğine bakmak yeterlidir (Allahverdiyev, 1999: 31).

Tablo 2.
Azerbaycan Cumhuriyetinin Bütçe Gelişim Dinamikliği

	2005	2008	2011	2014
Gelirler (mln.man.)	2055,2	10762,7	15700,7	18400,6
Giderler (mln.man.)	2140,7	10774,2	15397,5	18709
Gelir ve Gider arasındaki fark (mln.man.)	-85,5	-11,5	303,2	-308,4
Bütçe farkının GSYİH-da payı (oranla)	1	0,4	0,35	0,19

Kaynak: Devlet İstatistik Kurumu (7.10.2015).

Tablonun 2deki istatistik bilgilerden görüldüğü gibi devlet bütçesinin gelirleri 1,34 kez, giderleri ise 1,32 kat artmıştır. Bu dönemde bütçe kesirleri genel iç üründe %1 den %0,19 kadar azalmıştır ki, bu da ülke ekonomisinde normal bir hal sayılabilir.

1.4. Bütçe Anlayışı ve Temel Kavramlar.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütçesi dedikte ülkeyle ilgili devlet kurumu ve yönetim organları aracılığı ile devlete ve belediyelere ait görev ve işlevleri yerine getirmek için gereken para malzemesinin depolanması ve kullanılması için temel finansal belgelerin toplanması anlaşılmaktadır. Bütçeyle ilgili temel kavramlar aşağıdaki gibidir:

- Bütçe sınıflandırması - devlet bütçesinin, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesinin, yerel bütçelerin ve bütçedenkenar devlet fonlarının gelirlerinin, giderlerinin ve finansman kaynaklarının işlevsel, ekonomik, idari ve diğer ilkeler bazında gruplama
- Bütçe yılı - 1 Ocak den Aralık ayının 31-dek olan bir yıllık dönem;
- Tasdik olunan bütçe ayırmaları - mevzuatta kabul edilen ve devlet bütçesinde, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bütçesinde ve yerel bütçelerde öğeleri harcama bilecek malzemenin üst sınırı;
- Bütçeden hariç devlet fonları - mevzuata uygun olarak devlet tarafından tüzel kişi kısmında oluşturulan ve devlet bütçesinden kenar bağımsız bir bütçeye sahip olan amaçlı devlet mali fonları;
- Bütçeden hariç işlemler - ilgili yönetim organlarının ve bütçe kuruluşlarının mevzuatta belirlenen şekilde devlet bütçesinden ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesinden kenarda elde ettikleri gelirleri ve gerçekleştirdikleri maliyetlerin finansal işlemleri;
- Bütçe açığı (defisit) - bütçe Giderlerinin gelirlerle temin edilmeyen miktarı;
- Bütçe fazlalığı (profisit) - bütçe gelirlerinin bütçe harçlarından aşan tutarı;
- Devlet bütçesinin gişe performansı - bütçe gelirlerinin bütçeye erişimini ve giderlerinin bütçe tesnifatına uyarınca hazinedarlık aracılığıyla hedeflenen kullanımını sağlayan uygulanmaat mekanizması;
- Bütçe gelirleri - Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve yerel yönetim organlarının yasalarınca belirlenmiş şekilde devlet bütçesine, Nahçıvan

Özerk Cumhuriyeti bütçesine ve yerel bütçeler giren vergiler, resimler, diğer ödemeler ve gelirler;

- Bütçe giderleri - bütçe tesnifatına uygun olarak devlet bütçesinden, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesinden ve yerel bütçelerden mevzuatta öngörülen talebi karşılamak için ayrılan ödenek;
- Merkezi gelir - devlet bütçesinde belirlenen normatlflere uyarınca devlet bütçesi gelirlerinden yerel gelirler düşüldükten sonra oluşan gelir;
- Merkezi maliyet - bütçe tesnifatına uyarınca devlet bütçesinde öngörülen ilgili organların faaliyetlerinin ve tedbirlerin finansmanı ile ilgili maliyetler;
- Yerel gelir - devlet bütçesinde belirlenen normatlfler temelinde şekillenen farklı şehir ve bölgelere göre gelir;
- Yerel maliyet - bütçe tesnifatına uygun olarak finansman yerel gelirler ve merkezi gelirlerden ayrılan ödenek hesabına gerçekleştirilen giderler;
- Bütçe sudaları - devlet bütçesinin merkezi harçlarından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesine, yerel bütçeleri ve tüzel kişilere, yerli bütçelerden belediye kurumlarına geri vermek şartıyla yıl içinde tespit süreye verilen ödenek;
- Sübvansiyonlar - devlet bütçesinden Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bütçesine ve yerel bütçeleri onların gelir ve giderlerini ayarlamak amacıyla karşılıksız verilen bütçe;
- Hibe - iç ve dış kaynaklar hesabına bedelsiz verilen amaçlı mali yardım;
- Sübvansa - devlet bütçesinden Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesine, yerel bütçeleri ve tüzel kişilere bedelsiz verilen ödenek;
- Amaçlı bütçe fonları - devlet bütçesi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi ve yerel bütçelerin içinde somut tedbirlerin uygulanması için oluşturulan ve kullanılan nakit;
- Savunulan gider kalemleri - bütçe yılı için finansman azaltma uygulanmayan, mevzuatta öngörülen bütçe giderleri;
- Samu borcu - Azerbaycan Cumhuriyeti adına kapatılmış sözleşmelerin yükümlülükleri üzere ödenecek borç;
- Toplum mali dengesi - somut dönem için ülkede mali malzemelerinin varoluş kaynakları ve kullanım yönleri hakkında bilgileri içeren mali belgesi.

- Bütçe organizasyonu - finansman doğrudan Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesi ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi hesabına gerçekleştirilen yönetim ve kurumlar;

Bütçenin derleme sürecinde yer alan kurumlar - merkezi ve yerel yürütme organları ve onların yapısal birimleri, bütçe gelirlerinin uygulanmasını sağlayan organlar, devlet bütçesinden finanse ve (veya) mali yardım alan kuruluşlar, bütçeden hariç devlet fonları ve vergi mükellefleri, zorunluluk olduğu takdirde belediyelerden oluşmaktadır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu).

Amaçlı bütçe fonları devlet bütçesinin, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesinin ve yerel bütçelerin bir parçası olarak oluşturulabilir. Bu fonlar bağımsız tarife kaynaklarına sahip olabilirler. Amaçlı bütçe fonları üzere gelirler ve giderler bütçe gelir ve gider bölümlerinde ayrı ayrı gösterilmek suretiyle uygun mali işlemleri hazinecilik vasıtasıyla gerçekleştirilir. Amaçlı bütçe fonlarının malzemesi amaçlanan kullanılmalıdır ve başka amaçlar için harcanmasına izin verilmez. Amaçlı bütçe fonları bağımsız tarife kaynaklarına sahip olmaksızın devlet bütçesinden, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesinden ve yerel bütçeden hariç ayırmalar hesabına olduğundan, bu fonlar bu bütçelerin maliyet bölümünde yansıtılıyor ve hesaplarında yılın sonuna kalan kullanılmayan malzeme uygun bütçeleri iade edilir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Bütçeye gelirlerinin durumundan bağımsız olarak ekonomik sınıflandırmanın aşağıdaki maddeleri maliyeti savunulan gider kalemleri olarak kabul edilir ve onlara azaltma uygulanmaz:

- ✓ ücret;
- ✓ emek hakkına üstelik;
- ✓ emeklilik, başka sosyal yardımlar ve ödemeler;
- ✓ Devletin iç ve dış borçlarına hizmetle ilgili giderler;
- ✓ Her yıl için devlet bütçesi hakkında kanuna göre korunması gereklisayılan diğer maddeler maliyeti. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

1.4.1. Devlet Bütçesinin Gelirleri

Devlet bütçesinin gelirleri devlet vergilerinden, hibelerden ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Devlet bütçesi gelirlerinin uygulanması Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu ve diğer kanun tutanaklarına göre yapılır. Gelirlerin tutarının üst sınırı devlet bütçesinin kanunla onaylı göstergeleri ile sınırlı değildir. Mevzuatta öngörülen hacimden ödenme vergilerin, diğer ödemeler ve gelirlerin bütçeden iade edilmesi devlet bütçesi gelirlerinin azaltılmasına ilişkindir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

1.4.2. Devlet Bütçesinin Giderleri

Devlet bütçesinin Giderlerini içerir ve cari Giderler da ait olmak üzere ücret, emek hakkına üstelik, emeklilik ve diğer sosyal yardımlar ve ödemeler, malların satın alınması ve başka hizmetlere ilişkin giderler, faiz üzere ödemeler, hibe, sübvansiyonlar ve cari transferlerden oluşmaktadır. Bununla yanaşı esaslı Giderler, büyük fonların alınması, sermaye yatırımları ve hisse alınması, kredilerin borçlara, faizlere hizmet giderleri ve projelerde pay katılımı da giderlere ait olmaktadır.

Bütçe giderleri sırasıyla bütçe tesnifatına uygun olarak onaylanmış bütçe ayırmaları sınırında cari, yatırım, yenilik ve diğer giderlerin finansmanı yönlenmektedir. Her yılın devlet bütçesinde onaylanan ayırmalar bu amaçlar için maliyetlerin en yüksek haddini gösterir. Yıl içinde gerçek giderlerin tutarı, bütçe kanununda öngörülen durumlar dışında, bu aşırı olamaz. Her yılın devlet bütçesi üzere onaylanmış ayırmaların uygulanma süresi, kanunda belirtilen durumlar hariç bütçe dönemi sonunda sona erer. (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu).

1.4.3. Devlet Bütçesinin Açığı ve Borçlanma

Devlet bütçesi açığının miktarı bir sonraki bütçe yılı için devlet bütçesi hakkında kanunla belirlenir. Bütçe açığının maliyyeleşmesi devlet borcu ve diğer kaynaklardan sağlanmaktadır. Devlet borç almaları ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesine yönelik programların uygulanmasını sağlamak, devlet bütçesinin açığını kapamak, devlet yatırımlarını finanse etmek ve Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarınca belirlenen diğer sorunların çözümü maksadıyla yapılır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu)

Devlet borcu ilgili kurumlar tarafından yönetilir. Bütçe yılı boyunca alınan ve doğrudan devlet bütçesi malzemesi hesabına servis edilen kamu borcunun miktarı, kullanımı ve ona hizmet sunumuna ilişkin masraflar devlet bütçesinde yansıtılıyor. Bütçe gelirlerinin hacmine ve ayırmaların derecesi ne olursa olsun devlet borcu hizmetleri tam ve zamanında yapılmalıdır. Anapara ve faizler kredi sözleşmesine veya devlet kıymetli kağıtlarının kurallarına göre zamanında ödenmelidir. (İqtisadi nezeriyye, 2003:78)

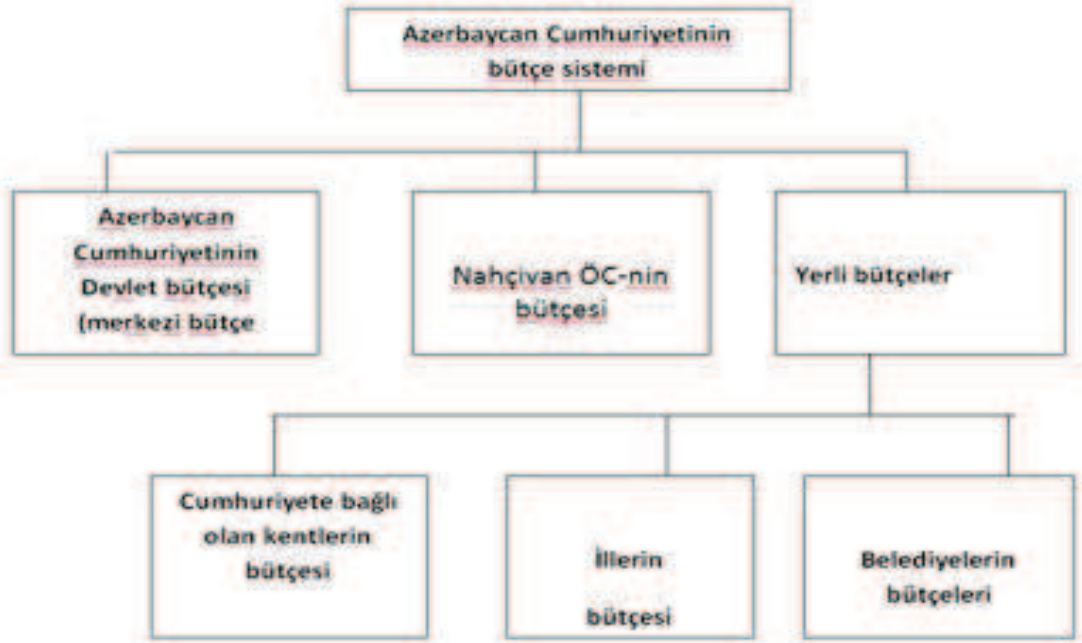
İç ve dış kamu borçlarının üst sınır ilgili bütçe yılı için devlet bütçesi hakkında kanunla belirlenir. Devlet borcunun üst sınır (limit) sadece ilgili yıl için devlet bütçesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu'nda değişiklikler yapılmakla artırılabilir veya azaltılabilir. İlgili kurumlar devlet borçları üzere belgelerin aslına uygun olarak borçların kayıtlarını alır ve onlar hakkında bilgileri basında yayınlattır. (İqtisadi nezeriyye, 2003:106)

Devlet bütçesinin, bütçeden hariç devlet fonları bütçeleri oluşturulması, uygulanması ve yönetimine kontrolü üzere operasyonların koordinasyonu ilgili kurumlar ve bütçeden hariç devlet fonları tarafından hazırlanmış ve onaylanmış tedbirler planı üzerinden yapılır. Tedbirler planı basında yayınlanıyor. Bütçeden hariç devlet fonlarının tüm masrafları (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu işletme maliyetleri ve uluslararası bankalarda ve diğer finansal enstitülerinde malzemenin yerleştirilmesi ile ilgili maliyetler hariç) icmal bütçe giderlerine dahildir. Onların bazılarının maliyetleri sadece Devlet Yatırım Programına dahil olan projeleri finance etmek için yöneltilir. (Nağiyev, Novruzov, 2003:72)

Bütçeden hariç devlet fonları yurtiçi ticari faaliyetine yatırımlar koymuyor, kredi ve borç garantileri vermiyorlar. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu hisse alınmasını sadece uluslararası piyasalarda yüksek reytingli profesyonel yöneticiler aracılığıyla kullanır. Bütçeden hariç devlet fonlarının gelir ve giderlerine ilişkin rapor biçimleri ve bunların sunulması dönemi Azerbaycan Cumhuriyeti Hesaplama Odası ve bütçedenkenar devlet fonlarının görüşü de dikkate alınarak, ilgili yönetim organı tarafından belirlenir. Bütçeden hariç devlet fonları bu raporları ilgili yönetim organlarına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hesaplama Meclisi'ne sunmaları zorunludur. (İqtisadi nezeriyye, 2003:118)

1.5. Devlet Bütçesinin Amacı ve Kapsamı

Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin amacı ülkenin ekonomik, sosyal ve diğer stratejik programlarının ve sorunlarının çözümü, devletin fonksiyonlarının uygulanması için mevzuatta belirtilen şekilde mali malzemesinin toplanmasını ve kullanılmasını sağlamaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bütçesi merkezi gelir ve giderlerden, yerel gelir ve giderlerden oluşmaktadır.(Sadıqov, Yaqubov, Əliyev, 2001:49)

Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçesi zamanla bazı değişikliklere uğramıştır. İlk değişik 2003 13 Mayıs tarihli 452-IIQD numaralı kanununa göre yapılmıştır. Sonra 2004 3 Aralık tarihli 791-IIQD numaralı, 2005 5 Nisan tarihli 876-IIQD numaralı, 2005 23 Aralık tarihli 36-IIIQD numaralı ve 2007- yılı 30 Kasım tarihli 488-IIIQD numaralı Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları'na göre yapılmış ek ve değişiklikler dikkate alınmıştır.(Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Bu Kanunlar Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bütçe sisteminin teşkilinin, bütçelerin oluşturulması, onaylanması, uygulanması ve uygulanmasının kontrolü, hukuki ve ekonomik esaslarını, devlet bütçesi ile bütçedenkenar devlet fonlarının, yerel bütçelerin karşılıklı ilişkilerinin temel ilkelerini belirlemektedir.

1.6. Bütçe Süreci

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bütçe sistemini Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi ve yerel bütçeler oluşturuyor. Bütçe sistemi bu sisteme dahil olan bütçelerin ortak ilkeler temelinde faaliyetine ve bağımsızlığına dayanmaktadır. Bütçe sisteminin bütünlüğü, düzenleyici gelir kaynaklarından yararlanmaya, amaçlı bütçe fonları oluşturmaya, mali kaynaklarını farklı seviyeli bütçeler arasında dağıtılması aracılığıyla bütçelerin karşılıklı ilişkisine dayanır. (Mustafayeva, 2001:41)

Bütçe sisteminin bütünlüğü, aynı bütçe sınıflandırması, bütçe belgelerinin ve biçimlerinin kullanılması, bütçelerin uygulaması ile ilişkin düzenli raporun ve icmal bütçe raporunun hazırlanması ve mevzuatla belirlenmiş şekilde sunulması yoluyla sağlanır. Bütçelerin bağımsızlığı mevcut mevzuata uygun olarak gelir kaynaklarının ve ortak bütçe sınıflandırması çerçevesinde giderlerinin yönlerini belirlemek hakkının olması ile sağlanır.

Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinin amacı ülkenin ekonomik, sosyal ve diğer stratejik programlarının ve sorunlarının çözümü, devletin fonksiyonlarının uygulanması için mevzuatça belirlenmiş şekilde finans maliyetinin toplanmasını ve kullanımını sağlamaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesi merkezileştirilmiş gelir ve giderlerden, yerel gelir ve giderlerden oluşmaktadır. (Alirzayev, 2001:103)

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi Azerbaycan Cumhuriyeti ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti anayasalarıyla, kanunla ve diğer mevzuat maddeleriyle düzenlenir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunuyla belirlenmiş olan devlet vergileri, diğer ödemeler, söz konusu vergi ve ödemelere göre hesaplanan faiz ve yaptırımlar ve diğer girişler hesabına şekillenir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi Özerk Cumhuriyeti'nin sosyal ve ekonomik gelişimi, nüfusun refahının iyileştirilmesi ile ilgili çalışmaların temin edilmesi için kullanılır.

Yerli bütçe belediye statüsüne uygun olarak özyönetim ilkelerini gerçekleştirmek, belediyelerin Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve kanunları ile belirlenmiş yetkilerini

gerçekleştirmek için oluşturulan ve kullanılan finansal birikimidir. Yerli bütçenin oluşturulması ve uygulanması bütçe sisteminin mevzuatla belirlenmiş genel ilkeleri temelinde ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde uygulanan bütçe gruplaştırmasına uygun olarak yapılır. (Mustafayeva, 2001:67)

1.7. Bütçe Sistemi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bütçe sistemini Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet bütçesi (bundan sonra - devlet bütçesi), Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti bütçesi ve yerel bütçeler oluşturmaktadır. Bütçe sisteminin bütünlüğü, düzenleyici tarife kaynaklarını kullanmak, amaçlı bütçe fonları oluşturmak, mali kaynaklarını farklı seviyelere bütçeler arasında paylaşım aracılığıyla bütçelerin karşılıklı ilişkisine gören bütçe sisteminin bütünlüğü, aynı bütçe sınıflandırması, bütçe belgeleri ve formları kullanılması, bütçelerin uygulanmasına dair düzenli raporun ve icmal bütçe raporunun hazırlanması ve mevzuatla belirlenmiş şekilde sunulması yoluyla sağlanır. Bütçelerin bağımsızlığı mevcut mevzuata uygun olarak tarife kaynaklarının ve tek bütçe sınıflandırması çerçevesinde maliyetlerin yönlerini belirlemek hakkının olması ile sağlanmaktadır. (Qarayev, 2004:64)

1.8. Devlet Bütçesinin Uygulanması

Devlet bütçesi ilgili yönetim organları, onların emrindeki örgütler tarafından devlet Hazine aracılığıyla yürütülmektedir. Devlet bütçesinden finanse kurumların görevlileri ait olduğu işletmelerin gerçekleştirdikleri mali, maliyet kurallarına ve ilgili mali kurallarına riayet etmemelerine göre sorumludur. Bu kurallara uymayan, aynı zamanda malzemenin hareketine ve kullanımına ilişkin bilgileri sunmayan, bu malzemenin teyinatını değişen bütçe örgütlerine karşı mevzuatta öngörülen tedbirleri hayata geçirebilir. Bütçe gelirlerinin uygulanmasını sağlayan organlar ve bunların bölgesel ve yerel birimleri ilgili yönetim organları ile kabul formlara uygun olarak aylık, üç aylık ve yıl başından artan yekunla gelirlerin sınıf için raporları ilgili üzere ilgili yönetim organına veya yerel bölmelerine sunarlar. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Gerekli olduğu takdirde, onaylanmış bütçe ayrımları sınırında fonksiyonel sınıflandırmanın bölmeleri dahilinde, ekonomik sınıflandırmanın bölme, yardımcı bölme, paragraflar, madde ve yarımaddeleri arasında ilgili kurumlar tarafından değişiklikler yapılabilir. Devlet bütçesinin uygulanması sürecinde gelirler ve eksikliği finansman üzere tasarlanmış malzemeler onaylanmış tutardan az girdiğinde, fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırma maliyeti (savunulan gider kalemleri hariç) orantılı olarak, idari sınıflandırma maliyeti ise ilgili yönetim organının belirlediği azaltılabilir .

Devlet bütçesine tüm gelirleri ve ödemeler, bütçeden hariç haklar (ödemeler), bütçeden hariç devlet fonları (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'nun gelirleri, işletme maliyetleri, uluslararası bankalarda ve diğer finansal enstitülerinde malzemenin yerleştirilmesi ile ilgili maliyetler hariç) devlet bütçesi açığının kapanması için devlet garantisi ile alınmış borçlanma işlemleri ve diğer kamu mali işlemleri mevzuatta belirtilen kurallara uygun olarak devlet Hazine aracılığıyla yürütülüyor. Bütçe yılı içinde tek hazine hesabında bulunan malzemenin kalıntısı (serbest kalıntı) ilgili kurumlar tarafından yönetilebilir veya yönetime verilebilir. Serbest fosilin yönetime verilmesi kuralları ilgili kurumlar tarafından belirlenir. bütçenin gelirlerinin döviz dahil olan kısmının döviz ile ödenecek devlet bütçesinden finanse maliyetlerinin dönüştürme yapılmadan yabancı para doğrudan uygulanması ilgili yönetim organının belirlediği gerçekleştirilir.(İqtisadi nezeriye, 2003:119)

Yabancı para devlet bütçesine gelirleri her raporlama ayı sonunda Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın belirlediği manatın yabancı dövizlere oranda resmi kuru ile yeniden ölçülür. AZNın yabancı dövizlere oranda mezenesinin değişiklikler nedeniyle kazanç veya kayıp yeniden değerlendirmenin sonucu olarak devlet bütçesinin ilgili dönemin sonuna olgu üzere onun gelirlerinde veya masraflarında yansıtılıyor, ayrıca devlet bütçesinin tek hazine hesabı fosilinde dikkate alınır. Yeniden değerleme sonucu oluşan kazanç veya kayıp devlet bütçesinin kasa uygulanmasına ait değildir ve Kanuna uygun olarak tasdik edilmiş göstergelerden değişiklik olarak kabul edilmez. Bütçe kurumlarının satın aldığı mallara, kabul ettiği iş ve hizmetler için devlet Hazine tarafından önceden devlet (bütçe) yükümlülükleri götürülür ve bu taahhütler çerçevesinde satınalmalar oluşan borçlar hazinedarlık tarafından ödenir. Devlet

bütçesinin uygulanması sürecinde kabul edilen borçlar için işlemler, Kanunda öngörülen haller olmak üzere, bütçe yılı bitiminden sonra yapılmamalıdır. Böyle yükümlülükler ödemeleri bir sonraki bütçe yılındaki ayırmalar tarafından temin edilir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Yılın sonuna tüm hazine hesaplarının kalıntıları devlet bütçesinin tek hazine hesabına (amaçlı amaçlı maliyyələşmələr hariç) aktarılır. İlgili kurumlar ile mutabakat devlet bütçesinin uygulanması sürecinde ekonomik sınıflandırmanın uygun bölme, yardımcı bölme, paragraf, madde ve yarım maddelerinde tasarlanmış tek amaçlı malzemeler üzerinde oluşan kanaat devlet bütçesinin yedek fonuna yöneldilerek, diğer önlemlerin finansmanı sarf edilebilir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Devlet hazinesi yükümlü olan nakit onun tek hesabında ilgili kurumlar tarafından belirlenen vekil bankalarda saklanır. Tek hazine hesabı kontrol edilmesinin ve bu hesaptan malzemenin silinmesine talimat verilmesinin istisnai yetkisi devlet Hazinesine aittir. Devlet hazinedarlığının onayı olmadan bu hesaptan herhangi bir biçimde malzemenin aktarılması veya alınması yasaktır. Bütçe kuruluşları elde ettikleri bütçe ve bütçeden hariç gelirleri kanunla bu gelirlerin vergilere çekmek belirlendiği takdirde, bu vergileri ödedikten sonra tam olarak ve mevzuatta öngörülen durumlar dışında, iki banka günü içinde tek hazine hesabına aktarılmalıdır. Bütçe kuruluşları tarafından malların (işlerin ve hizmetlerin) satın alınması Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilgili mevzuatı ile düzenlenir (Qarayev, 2004:115).

1.8.1. Devlet Bütçesi Takvimi

Devlet bütçesi taslağının derleme işlemi bir sonraki bütçe yılına 11 ay önce başlanır ve bütçe tasarısının Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisine sunulduğu güne kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bir sonraki bütçe yılı için devlet bütçesinin projesi ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminin tahminleri, amaçlı programlar, ekonominin alanlarının, idari bölgelerin, mülkiyet biçimi ne olursa olsun tüm işletmelerin mevcut ve bir sonraki yıl için mali-ekonomik faaliyetlerinin sonuçlarının değerlendirilmesi bazında hazırlanır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Devlet bütçesi taslağının yaratma süreci Ocak ayının üçüncü on günlüğü için ilgili yönetim organının basında yayınlanan kararı ile başlanılır. Bu karara uygun olarak Şubat ayının sonuna ilgili kurumlar tarafından hazırlanan ülkenin ortavadeli ekonomik ve sosyal gelişme tahminleri ayarlanır. Kesinleşmiş ortavadeli ekonomik ve sosyal gelişme tahminlerine göre, bu yılın mart ayının 31-dek ilgili kurumlar tarafından gelecek yıl ve sonraki üç yıl için kamu ve konsolide bütçe başlangıç ortavadeli tahmini (gelirler, giderler, kesir ve finansman) ve ilgili yönetim otorite tarafından kamu yatırım programının ilk projesi çizilir. Bu yılın Nisan ayının 15-dek ilgili kurumlar tarafından bir sonraki yıl için devlet bütçesinin ilk projesi, bütçe-vergi politikasının temel yönleri, bütçe tesnifatının bölmeleri seviyesinde gelir ve giderlerin üst sınır, devlet borçları, öncelikli Giderler, gelecek yıl ve sonraki üç yıl için icmal bütçe tahmini, devlet bütçe oluşturulması ve uygulanması süreci için gerekli mevzuat düzenlemelerinin projeleri ve ilgili kurumlar tarafından kamu yatırım programının ilk projesi ilgili yönetim organına sunulur. (İqtisadi nezeriyye, 2003:78).

Bu yılın mayıs ayının 1-ne kadar ilgili kurumlar tarafından bir sonraki yıl için devlet bütçesinin projesi ve sonraki üç yıl için konsolide bütçe göstergelerinin oluşturulmasına dair talimat mektubu hazırlanır ve bütçenin oluşturulmasında yer alan kurumlara gönderilir. Bu kılavuzda ilgili bilgilerle birlikte, kurumlar ve her bölme üzere Giderlerin üst sınırına, cari Giderlere dair onaylı sağık, formlara, detaylı bütçe teklifinin ilgili yönetim organına sunulması için yardımcı belgeler de dahil olmak üzere gelir ve gider analizi (değerlendirilmesine) dair bilgiler verilir ve bütçe kurumlarının maliyetleri belirlenirken onların bütçeden hariç malzemeleri dikkate alınır. (Qarayev, 2004:183).

Devlet bütçesinin gelirlerinin uygulanmasını sağılayan organlar ve Azərbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesinden finanse kurumlar talimata uygun olarak hazırlanmış bütçe taslağı bu yılın temmuz ayının 1-dek ilgili yönetim organına sunarlar. Devlet bütçesinin gelirlerinin uygulanmasını sağılayan organların bölgesel ve yerel birimleri ilgili yönetim organlarının razılaşırdığı formlara ve cari 1 Mayıs dek ilgili yönetim organının talimat mektubuna uygun olarak bir sonraki bütçe yılı ve sonraki üç yıl için devlet bütçesinin gelirleri üzere tahmini projelerini cari Haziran 1 -dek ilgili yönetim

organının yerel bölmelerine sunarlar. Kanunun uyarınca sunulan bütçe projelerinde aşağıdaki yansıtılıyor:

- Fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmaları paragrafları üzere geçen yılda gerçek ve cari yılın sonuna beklenen bütçe giderlerinin toplamı, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ülkenin şehir ve ilçeleri üzere, ayrıca ilgili kurumlar tarafından belirlenen mükelleflerin grupları üzere geçen yılda elde edilmiş ve cari yılda beklenen bütçe gelirlerinin tutarı, hesaplanan bütçe gelirlerinin geçen yılda gerçek ve cari yıl beklenen tutarı, bütçe gelirlerinin geçen yılda gerçek ve cari yılın sonuna beklenen kalıntısı;
- Fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmanın paragrafları ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Cumhuriyetin şehir ve ilçeleri üzere geçen yılda elde edilmiş bütçeden hariç gelirlerin ve Giderlerin tutarı, gelir ve giderlerin geçen yılın sonuna kalıntısı, cari yıl ve önümüzdeki bütçe yılında bütçeden hariç gelir ve gider tutarları;
- Fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmanın paragrafları ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Cumhuriyetin şehir ve ilçeleri üzere, ayrıca ilgili kurumlar tarafından belirlenen mükelleflerin grupları halinde bir sonraki yıl için teklif edilen bütçe gelirlerinin ve giderlerinin hacmi, ödenecek verginin ve ödemelerin toplamı, bütçe vergi politikasında öngörülen tedbirlerin değerlendirilmesine ilişkin göstergeler;
- Ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırma, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Cumhuriyetin şehir ve ilçeleri üzere, ayrıca ilgili kurumlar tarafından belirlenen mükelleflerin grupları üzere sonraki üç yıl için gelir veya gider değerlendirilmesi;
- Finansman kaynağı göstergesi gelecek yıl ve sonraki üç yıl için ekonomik ve fonksiyonel sınıflandırmanın paragrafları yatırım projeleri üzere Giderlerin hacmi. (Azerbaycan Cümhuriyeti Bütçe Kanunu)

Ağustos ayının 1-ne kadar ilgili yönetim organları tarafından bu yılın altı ayı gerçek sonuçları dikkate alınarak, gelecek yıl ve sonraki üç yıl için ekonomik ve sosyal gelişme tahminleri ve devlet yatırım programı ayarlanır. İlgili kurumlar düzeltildi ekonomik ve sosyal gelişme proqnozlarına ve hazırlanmış programlara göre devlet bütçesinin projesinde gelirleri ve giderleri yeniden hesaplar.

Devlet bütçesi taslağının düzeltilmiş göstergelerini esas almakla ilgili kurumlar Temmuz-Ağustos aylarında devlet bütçesinin gelirlerinin uygulanmasını sağlayan organlarla ve bütçe örgütleri, ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yürütme organları ile, gerekirse belediyelerle ve mülkiyet biçimi ne olursa olsun hukuki kişilerle alınmış bütçe projeleri üzere tartışmalar götürüyor. Tartışmaların sonuçları protokollerle resmileştirilir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

İlgili kurumlar tarafından devlet bütçesinin derleme için gereken toplama malzeme ve hesaplamalar merkezi ve yerel yürütme organlarından ve bunların yapısal bölmelerinden, devlet bütçesinden, finans bütçe kurumlarından zorunluluk halinden mülkiyet ve kurumsal-hukuki biçiminden bağımsız olarak diğer hukuki kişilerden, atık ve bütçeden hariç devlet fonlarından gerekebilir.(Quliyev, 2004:38)

Devlet bütçesinden mali yardımları almak isteyen belediyeler bu yılın Mayıs ayının 1-dek aşağıdaki belgeleri ve bilgileri ilgili yönetim organına tanımlamaktadırlar:

- ✓ yılın beklenen ve geçtiğimiz yılın bütçesinin gerçek sonuçları konusunda raporu;
- ✓ bir sonraki bütçe yılı için yerel bütçelerin öngörülen gelirleri ve giderleri, devlet bütçesinden ayrılacak sübvansiyonlu ve diğer mali yardımlarının hacminin gerekçeleri;
- ✓ geçtiğimiz yılda yerel bütçenin yürütme durumu hakkında denetçi görüşü;
- ✓ 4 ilişkili yürütme organının sorgusuna göre diğer malzemeleri.

Bir sonraki bütçe yılı için devlet bütçesinin ve icmal bütçe tasarısı ve sonraki üç yıl için konsolide bütçe göstergeleri yılın Eylül ayının 15-ne kadar ilgili yönetim organına sunulur. devlet bütçesinin ve icmal bütçe tasarısı sonraki üç yıl için konsolide bütçe göstergeleri ve Kanunla belirlenen diğer belgelerle birlikte Eylül ayının 25-ne kadar ilgili yönetim organına sunulur. Bir sonraki yıl için devlet bütçesi ve konsolide bütçenin projelerinin ve sonraki üç yıl için konsolide bütçe oluşturulması sürecinde yer alan kurumlar tarafından mevzuatta öngörülen belgelerin zamanında ilgili yönetim organına takdim edilmemesi bütçenin derleme sürecinin bozulmasına neden olursa, bu kurumların görevlileri mevzuatta öngörülen şekilde sorumludurlar. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

1.8.2. Devlet Bütçesinin Uygulanması Konusunda Rapor

Devlet bütçesinin uygulanması hakkında aylık rapor rapor ayından sonraki ayın 25-dek tasarlanmıştır ve ilgili yönetim organlarına sunuluyor. Raporla devlet bütçesinin uygulanması fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırma bazında yılın başından artan yekunla yansıtılıyor. Devlet bütçesinin uygulanması hakkında üç aylık raporlar bir sonraki çeyrek birinci ayının sonuna kadar Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisine ve ilgili yönetim organlarına sunulmaktadır. Rapor basında yayınlanıyor. Aylık raporda başka verilerle birlikte, gelir ve giderlerin uygulanmasının karşılaştırmalı analizi yapılır. Giderlerin finansmanına gerçek verilerle onaylı rakamlar arasında fark olduğu takdirde, raporda bu farkla ilgili açıklama ve devlet önemli projelere dair bilgiler de yansır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Devlet bütçesinin uygulanması hakkında yıllık rapor ve ilgili fatura onay için bir sonraki yıl Mayıs ayının 15'den geç ilgili kurumlar tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisine sunulur. Rapor özünde diğer bilgileri ile birlikte tüm kamu borçları, yıl boyunca alınan kamu borçları dahil bırakılmış devlet kıymetli kağıtları ve verilen devlet garantileri ve devlet bütçesinin Rezerv Fonu, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Yedek Vakfı malzemelerinden yılda kullanımı hakkında bilgileri de temsil eder. gelirlerin uygulanmasını uygulanması konusunda rapor devlet bütçesinin gelirlerini sağlayan organlar ve devlet Hazine tarafından ilgili yönetim organının belirlediği biçimlerde aylık, üç aylık ve yıl başından artan yekunla gelirlerin sınıf için sunulan raporlar bazında hazırlanır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi sunulan belgeleri tartışmak ve uygun raporlama yılı için devlet bütçesinin uygulanması konusunda kanunu (aşağıdaki temel göstergeler dahil) onaylar:

- ✓ uyarınca gelir ve giderlerin performansı üzerindeki toplam tutar;
- ✓ gelirlerin tarife kaynakları üzere uygulanmasının miktarı;
- ✓ 3.AZNın yabancı dövizlere oranda mezenesinin değişiklikler nedeniyle kazanç veya kayıp;
- ✓ 4.fonksiyonel sınıflandırmaya uygun olarak paragraflar seviyesinde maliyetlerin uygulanmasının miktarı;

- ✓ devlet bütçesinin açığı (eksik değerin) veya bütçe artısının (profisitinin) üst sınırının miktarı;
- ✓ cari 1 Ocak ne devlet bütçesinin tek hazine hesabında kalıntısı (Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe Kanunu)

Birim bütçe tesnifatına göre bütçe gelirleri 4 kategoriden oluşur: vergilerden gelirler, sosyal ayırmalar, hibe ve diğer gelirler.

BÖLÜM 2: AZERBAJYAN BÜTÇE UYGULAMALARININ ANALİZİ

2.1. Bütçe Gelirlerinin Analizi.

2005 yılında bütçe gelirlerinin 2055,2 mln.man. olduğu halde bu gelirler 2014 yılında 18400,6 mln.man. kadar artmıştır. Bu artışa tüzel kişilerin gelir vergisi, KDV gelirlerinin ve ilave gelirlerin artması neden olmaktadır. 2005-2014 dönemine yönelik bütçe gelir politikalarının tanıtımı ve değerlendirilmesi, gelirlerin ilgili dönem itibariyle gelişimi ve bu gelişimde etkili olan gelir türlerinin gelir gelişimi üzerindeki etkisi incelenerek analiz edilmiştir.

2.2. Bütçe Gelir Politikası.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bütçe gelir politikası 2005-2014 yılında sosyal politikanın sürdürülmesine, nüfusun refahı ve yaşam düzeyinin, mülteci ve göçmenlerin sosyal geçim koşullarının artırılmasına, ekonominin öncelikli alanlarının modernleşmesine, onun verimliliğinin, dayanıklılığının sağlanmasına ve yatırım ortamının daha da iyileştirilmesine odaklanmıştır.

Ülkedeki makroekonomik ortama uygun olarak bu yıllarda devlet bütçesinin stabilleştirilmesini, petrol sektörü ve diğer gerçek kaynaklar hesabına bütçeye ilave gelirlerin artırılması öngörülmüyor. Bununla birlikte aşağıda belirtilen politik uygulamalar da karara alınmıştır:

- Gayri-petrol gelirlerinin GSYİH-da ve bütçe gelirlerinin özel ağırlığını artırmak
- Gerçek kişilerden tutulan gelir vergisi ve zorunlu devlet sigortası ücretleri yakalanma veritabanlarını uyarlamak
- Vergi gelirlerinin artırmak
- Vergi kaçakçılığının önlenmesi ve vergi ödemelerinde oluşan borçların hacminin azaltılması yönünde önlemleri güçlendirmek
- Devletin şehir ve bölgeleri üzere yerel gelir ve giderlerinin dengelenmesi yönünde çalışmaları sürdürmek

Devlet arazilerinin kiraya verilmesinden elde edilen gelirlerin bütçeye erişim katsayısını artırmak (Azerbaycan Bütçe takdimatı: 2005-2014 (gerekçesi).

2.3. Bütçe Gelirinin Gelişimi.

Azerbaycan'ın sıralamasının yatırım seviyesine kaldırılması ülkenin son yıllarda petrolden gelen gelirler hesabına finansal gücünün önemli ölçüde artmasını, gayri-petrol sektöründe giden hızlı gelişimi ve ülkenin istenilen ekonomik, aynı zamanda jeopolitik risklere direncini göstermektedir. . Sanayileşme programının sonucu olarak 2005-2014 yıllarında gayri-neft endüstrisinin gelişmesi 8,3 oranla artmıştır. Bütçe gelirlerinin fonksiyonel sınıflandırmasının birinci düzeyleri itibariyle gelişimi aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 3.
Bütçe Gelirleri (mln.man)

	2005	2008	2011	2014
Gerçek kişilerin gelir vergisi	317,4	627,2	715,7	980,3
Tüzel kişilerin menfaat (gelir) vergisi	355,4	2832,3	2134,0	2302,7
Toprak ve Emlak vergisi	55,7	143,5	138,2	176,7
Katma değer vergisi	599,9	1910,9	2222,7	3119,6
Tüketim vergisi	141,0	486,9	480,2	797,3
Maden vergisi	53,5	147,7	129,8	116,2
İlave gelirler	299,0	4037,7	9305,4	10030,4
Toplam	2055,2	10762,7	15700,7	18400,6

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatik Kurumu (E.T 7.10.2015).

Tablo 3e göre 2005 itibariyle toplam gelirler 2055,2 mln manat olan toplam bütçe gelirleri 2014 yılında 18400,6 mln.manata yükselmiştir. Gelirlerin artışı yaklaşık 9 kat olduğu görülmektedir. Gelir türlerinin 2014 yılı itibariyle bütçe gelirleri içinde payları ise Gerçek kişilerin Gelir Vergisi 1.3, Tüzel kişilerin gelir vergisi 2.9, toprak vergisi 1.2, emlak vergisi 1.1, KDV 3.4, tüketim vergisi 2.6, maden vergisi 1.1, gümrük vergileri 2.3, diğer vergiler 3.1, ilave gelirler 4.1 olmaktadır.

Gelir türleri itibariyle gelirlerin özellikleri ve inceleme dönemi itibariyle gelişimleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir.

2.3.1. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisi

2.3.1.1. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisinin Özellikleri

İlk kez bu vergi türü Azerbaycan Cumhuriyeti kanununa göre 1992 yılından uygulanmaya başlanılmıştır. İlk dönemlerde bu verginin bütçeye alınması mekanizması

oldukça karmaşıktı. Öyle ki, gelir vergisi 4 farklı tablo (yıllık, aylık, mülki-yasal düzenlemeler ve telif haklarından tutulan gelir) üzerinde hesaplanıyordu. Verginin oranları ise 12 -% 40 arasında değişiyordu. Kanuna 28 Nisan 1998 ve 27 Ekim 1999 tarihinde tarihlerdeki ve değişikliklerin yapılması vergilendirme tabanına da etkilediği göstermiş oldu. Öyle ki, gelir vergisi devlet bütçesine dahil olmalarının hacmi 1995 yılında 113,9 milyar. AZN - den, 1998 yılında 411,9 milyar. AZN-e, 2000 yılında ise 470,0 milyar. AZN-e ulaşmıştır. Devlet bütçesi gelirlerinde ağırlığı 1995 - 7,2%, 1998 - 17,7%, 2000 - 13,2% 'e yükselmişti. (Sadıqov, 2009:109)

2002 yılı Ocak ayından başlayarak verginin 5 kademeli sistemi indirgenerek 3 kademeli sistem uygulama yapıldı ve bir takım ayrıcalıkları (Alirzayev, 2003:161)

20 Şubat 2003 tarihli kararname ile kabul edilmiş "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programının "da ülkede yoksulluğun düşürülmesi tedbirlerinden biri gibi gelir vergisi oranlarının düşürülmesi gösteriliyordu. Bunun devamı olarak 2003 yılı sonunda gerçek kişilerin gelir vergisinin vergilendirme tabanı geliştirildi. Aylık gelirin vergi tutulmayan miktarı 150 AZM-a kaldırıldı, vergilendirme oranının sayısı 4'ten 3'e indirildi. Vergi Kanununu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer kanun tutanaklarına uygulamak amacıyla vergi indirimlerinin hesaplanması koşulu finans birimine göre (5500 AZM) yapılmaya başlandı. Verginin oranları bu sınırlar üzere belirlenmesinde, temel amaç düşük gelirli ailelerin vergi yükünün düşürülmesi olmuştur. (Bağırov, 2005:86)

Gerçek kişilerin aşağıdaki gelirleri gelir vergisinden muaftır:

- Rotasyona tabi dışa gönderilen diplomatik hizmet elemanlarının ve diplomatik hizmet organlarının idari ve teknik hizmetini gerçekleştiren kişilerin yabancı ülkede aldığı ücret, Azerbaycan vatandaşı olmayan diplomatik veya konsolosluk görevlisinin resmi geliri;
- Takvim yılı içinde alınan maddi yardım ve miraslar;
- Eğitim veya tedavi haklarını ödemek için maddi yardımın değerinin şartı finans biriminin 1000 katına kadar olan kısmı, yurt dışında tedavi haklarını ödemek için maddi yardımın değerinin şartı finans biriminin 2000 katı kadar para olan bölümü, mirasların değerinin şartı finans biriminin 20000 katına kadar olan kısmı;

- Maddi yardım ve miras mükellefinin aile üyelerinden alındığı takdirde onun tam değeri;
- Aylık geliri şartı finans biriminin 200 katı kadar para olunca şartı finans biriminin 30 misli, yıllık geliri şartı mali biriminin 2400 katı kadar para olunca şartı finans biriminin 360 misli tutarı;
- Vergi mükellefi en az 3 yıl boyunca önemli yerleşim yeri olduğu taşınmaz mallarının sunulmasından olan gelir;
- Değmiş zararların tazminine alınan tazminat ödemeleri;
- Doğrudan tarımsal ürünlerin üretiminden alınan gelirler;
- Verdikleri kana göre donörlara ödenen tazminat tutarları;
- Dalgıç çalışmaları için para ödülü;
- Sosyal kurumlar, hayır cemiyetleri ve fonları tarafından verilen maddi yardımlar;

2.3.1.2. Gerçek Kişilerin Gelir Vergisinin Gelişimi

2005-2014 yılları itibariyle incelenmiş olan bu verginin gelişimi tablo 4ten görülmektedir. 2005 yılında 317,4 mln.manat olan gelir vergisinin 2014 yılında 980,3 mln.manata yükselmiştir.

Tablo 4.
Gerçek kişilerin gelir vergisi

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Gelir vergisi	317.4	1.2	627.2	3.1	715.7	3.9	980.3	4.3

Kaynak: Devlet İstatistik Kurumu (12.10.2015).

İncelenen yıllar arasında gerçek kişilerin gelir vergisi gelirleri Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı aracılığıyla devlet bütçesine sağlanan gelirlerin 12.4 oranını, yani 980.3 mln.manatını sağlamaktadır, bu da 2012 yılına kıyasla 69 mln.manat veya 8.5 oranında, 2013 yılına kıyasla 99 mln.manat veya 12.6 oranında fazladır.(Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.3.2. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisi

2.3.2.1. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisinin Özellikleri

Azerbaycan Cumhuriyetinde tüzel kişilerin menfaatinden ve gelirlerinin ayrı ayrı türlerinden vergiler hakkında ilk kanun 9 Kasım 1991'de imzalanmış ve bir sonraki yılın 1 Ocak tarihinden yürürlüğe binmişti. Kanuna göre gelir vergisi mükellefleri aşağıdaki düşünülüyordu:

- İşletme hesabında olup, bağımsızlığa sahip olan ve tüzel kişiler sayılan kurumlar ve birlikler dahil olmak üzere AC-nın arazisinde oluşturulan ve tümüyle yabancı yatırımcılara ait işletmeler (yabancı kurumlar), devlet ve yabancı tüzel kişilerin ve vatandaşların katılımı ile oluşan iş ortaklıkları, ekonomik faaliyette bulunan uluslararası birlikler, devlet kurumlarının, ve örgütlerinin katılımı ile başka ülkelerin topraklarında oluşturulan ortak işletmelerin Azerbaycan Cumhuriyeti ülkesinde bulunan şubeleri;
- Tarım hesabında olmayan, fakat ekonomik ve diğer ticari faaliyetinden gelir götüren kurumlar;
- çiftlik ve diğer ticari faaliyette bulunan uluslararası sivil toplum kuruluşları;
- Ticari bankaları, sigorta kurumları, limited toplumlar, tüketim toplumları ve onların ittifakları, tüketim şirket tesisleri, birlikleri ve kuruluşları, sosyal topluluklar, onların kurumları, birlikleri ve kuruluşları, dini kurumlar, kooperatifler ve onların şubeleri. (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu)

Aşağıda gösterilen gelir vergilerinin toplamı enflasyonun hızı dikkate alınarak düzenli tashih ediliyordu.

Tablo 5.
Tüzel kişilerin vergi ödeme tablosu

Menfaatin hecmi	Vergi oranı
20000 AZNa kadar	25
20000-40000 AZNa kadar	50+20000 AZNdan fazla olan rakamdan 30
40000-50000 AZNa kadar	110+40000 AZNdan fazla olan rakamdan 35

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu (15.10.2015).

500 AZM üzerinde tutar %35 derece ile vergiye tabi olunmaktaydı. Ödeyicilerin duruma göre farklı vergi oranlarında vergi ödemelri öngörülmekeydi. Öyle ki, devlet stok ticari bankaları, ticari bankalar, sigorta kuruluşları için %45, sosyal birlikler, kendi kurumları için % 35, tüketim toplumları, onların sendikaları için % 35, yabancı tüzel kişinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyetten aldığı kazanç vergi % 25 haddinde öngörülmekeydi. Kabul edilen kanun 1997 yılına kadar yürürlükte oldu. 1997 yılına kadar uygulanan bu gelir vergisi devlet bütçesine gelirleri 1994 yılında bütçe Gelir vergisinin payı 17,6% (88,66 mln.manat), 1995 yılda 27,2% (431,6 mln.manat), 1996 yılında 30,2% (607,5 mln.manat) oluşturmuştur. (Azerbaycan dergisi, 2011: 37).

2002 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu"da değişiklikler ve ilaveler yapılması hakkında vergiye tabi kazancın üretim Harekât sermaye yatırımlarına yapılan Giderler tutarında azaltmayı öngören 106.3 üncü maddenin çıkarılması, bu koşullar 114 üncü maddeye yapılan değişiklik ve uygulamalara uygun olarak cari yılda gerçek değeri ödenen üretim amaçlı sermaye yatırımları için amortisman normlarının 4 kata kadar artırılması ile değiştirilmesi gelir vergisi vergi içinde genişlemesine neden oldu ki, bu da vergi gelirlerinin seviyesine olumlu etkisini gösterdi.(Qafarov, 2008: 93)

Ayrıca, 2003-2005 yıllarında özel sektörün gelişiminin daha da hızlandırılması amacıyla girişimciler için vergilerin azaltılması imkanlarının araştırılması temel hedeflerden biri olarak öngörülmekeydi. Değişikliklerin temel amacı bölgelerdeki işletmelerin geliştirilmesiydi. Bu amaçla bölgeler üzere tercihli oran uygulamaları yapıldı. Belirtile bilinirki tercihli derecelerin uygulamasının nedenlerinden biri vergilerin büyük çoğunluğunun Bakü kentlerinden toplanması (2002'de 94,2%, aynı zamanda kâr vergisi 98,5%), bölgelerin ise vergi gelirinde payının toplam% 5.8 olması idi. Bölgelerden toplanan vergilerin büyük çoğunluğu ise bölgelerde bütçeden finanse kurumlarda çalışan işçilerin emek hakkından tabi gelir vergisini kapsamaktaydı.(Ekonomi dergisi, 2004: 29).

Öncelikle gelir vergilerinin birim oranı (27% 'den 25% - e) aşağı düşürüldü, bölgeler üzere oranlarsa yeniden bakıldı:

- ❖ Bakü - 25%;
- ❖ Gence, Sumgayıt, Mingçeçevir ve Eli-Bayramlı -% 20;
- ❖ Dağ bölgeleri ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti -% 10;

❖ Diğer bölgelerde% 15.

Ayrıca, bazı alanlarda da tercihli oran uygulamaları yapıldı:

❖ Turizm etkinliği - 20%

❖ Ev aletlerinin hazırlanması alanında faaliyet üzere - 10%.

2.3.2.2. Tüzel Kişilerin Gelir Vergisinin Gelişimi

Tüzel kişilerin gelir vergisi 2014 yılında artarak 2302,7 mln.manat olmuştur. 2005 yılıyla kıyasladıkta nerdeyse 7 kat artış olduğu tablo 5ten görülmektedir.

Tablo 6.
Tüzel kişilerin gelir vergisi

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Gelir vergisi (tüzel kişiler)	355.4	1.3	2862.3	8.7	2134	8.3	2302.7	8.5

Kaynak: Devlet İstatistik Kurumu (15.10.2015).

Tüzel kişilerin gelir vergisi üzere gelirler 2014 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı'nın hattı ile devlet bütçesine sağlanan gelirlerinin 31.2 oranını teşkil etmekle 2302,7 mln.manat olmuşdurki, bunun da 977 mln.manatını petrol-gaz alanında üretimin paylaşımı anlaşmaları üzere yüklenici tarafların gelir vergisi tutarını oluşturmaktadır.

Gelir vergisi 2011 yılı fiili performansı ile karşılaştırıldığında 168 mln.manat veya 0.6 oranında, 2008 yılı tahmini ile kıyaslandığında 559.9 mln.manat veya 0.2 oranında az olmuştur. 2014 yılında gayri-petrol sektörü üzere vergi 95 mln.manat olmuşturki, bu da 2005 yılının olgusuna oranla 269.8 mln.manat veya 39.7 oranında, 2011 yılına oranla ise 116 mln.manat veya 13.9 oranında fazladır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

2.3.3. Toprak ve Emlak Vergisi

2.3.3.1. Toprak ve Emlak Vergisinin Özellikleri

Vergi Kanunu göre emlak - herhangi menkul veya gayrimenkul dahil olmayan duran varlık, ciro malzemeleri ve mülkiyetin diğer nesnelere olarak kabul edilir. Emlak

vergisinin yasal tabanı 24 mart 1995 "Emlak vergisi" hakkında Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Kanunu olarak kabul edilmişdir. Emlak vergisi mükellefleri: gerçək və tüzel kişilerdir. Vergitutuma nesneləri yerleşik ve yerleşik olmayan gerçək kişilerin özel mülkiyetinde olan ve Azərbaycan Cumhuriyeti ülkesinde bulunan binaların, ayrıca yerinden ve kullanım yapılamayan bakılmaksızın yerleşik kişilere ait araçları, su ve hava ulaşımı araçlarının değeri, işletmelerin bakiye olan otomobil araçlarından ibarettir.

Bireyler emlak vergisini belediye bütçesine, tüzel kişiler ise devlet bütçesine aktarıyorlar. Vergi Kanunu yürürlüğe girdiği zamana kadar mevzuat işletmelerin vergilendirilen onların balansında olan esas vəsaitlər hesap edilirdise, kanunun kabul edilmesi ile işletmelerin bakiye ana malzemelerle birlikte, onların bakiye olan otomobil araçları da vergilendirme nesneləri olarak kabul edildi. (Mamedov, 2004:63)

Emlak vergisi hakkında kanunda emlak vergisinden bir takım muaflar ve indirimler mevcuttur:

- ✓ Devlet organları, bütçe kurumları ve yerel kendini yönetim organları, Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Bankası ve onun kurumları, devlet kurumları ve sakatların kamu kuruluşları emlak vergisini ödemekten muaf edilir;
- ✓ Bakır, galayçılığ, seramik ve seramik ürünleri, çiftlik müxəlləfatının, bahçe-bostançılığ aletlerinin, oyuncakların, suvenirlerin, hasır ve karşı ev eşyalarının düzeltilmesi, seramik ürünlerinin sanatsal işlenmesi, nakış, ahşap malzemeler ev aletlerinin hazırlanması alanında tüzel kişi oluşturmadan girişimcilik faaliyeti ile uğraşan bireylerin işçilik imalathanelerinin binaları veya bu emalatxanalar bulunan hisseleri emlak vergisine dahil edilmiyor;
- ✓ Şehirlerde yolcu taşımacılığı için kullanılan trolleybuslar ve tramvaylar emlak vergisinden tamamen özgürdür.

Vergilendirme amaçları işletmenin mallarının değeri aşağıdaki gayrimenkullerin değerinde azaltılmış:

- ✓ Çevre, yangından koruma ve sivil savunma için kullanılan tesisler;
- ✓ Ürün ileten kemerler, demir ve karayolları, iletişim ve enerji iletim hatları, islah ve sulama sistemi nesneləri;
- ✓ Müəssislerin bakiye olan avtoneqliyyat araçları;

- ✓ Eğitim, sağlık, kültür ve spor tesislerinin sadece bu alanların amaçlanan kullandığı nesnelere. Kanunda belirtilen kişilerin avtonegilyat vəsaitlərinə görə ödeməsi gereken emlak vergisinin miktarı şartı finans biriminin 30 katı kadar azaltılır. Tüzel kişilerin emlak vergisi son yıllarda bütçeye daxilolmaların dinamikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu)

"Toprak vergisi hakkında" yasa 24 Aralık 1996 yılında Kabul edilmiştir. Vergi Kanunu kapsamında Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında mülkiyetinde veya kullanımında toprak alanları olan bireyler ve işletmeler toprak vergisinin mükellefidir. Vergi Kanunu yürürlüğe girdiği tarihten 2004 öncesine kadar toprak vergisinin oranı tarımsal topraklar üzere 1 şartı bal için 300 AZN teşkil ediyordu. Azerbaycan Bakanlar Kurulu tarafından 29 Aralık 2000 yılında kabul edilmiş kararına göre kadastro fiyat bölgeleri ve giriş idari bölgelere göre tarım topraklarının amacı, coğrafi konumu ve kalitesi dikkate alınarak şartı puanları belirlenir. Sanayi, inşaat, ulaşım, iletişim, ticaret-ev hizmeti ve diğer özel amaçlı konut fonlarının Bahçe alanları ve vatandaşların bağ alanlarının tuttuğu topraklar üzerinde arazi her m2 göre aylık gelirin vergiye tabi tutarından yüzde olarak saptanan dereceler uygulanıyordu (Veliyev, 2006:89).

Tablo 7.
Toprak vergisi ödeme tablosu

Yerleşim yerleri	Sanayi, inşaat, ulaşım, haberleşme, ticaret-ev hizmeti ve diğer özel amaçlı topraklar	Oturma fonlarının bahçe alanları ve vatandaşların bağ alanlarının tuttuğu topraklar
Bakü	5.5	0.45
Gence, Sumgayıt	4.5	0.4
Diğer şehirler (İl tabeliyinde olan şehirler istisna olmak üzere), İlçe merkezleri	2.5	0.2
İlçe tabeliyinde olan şehirlerde, kasabalarda ve köylerde (Bakü ve Sumgayıt kentlerinin yerleşim ve köyler hariç olmak üzere)	1	0.1

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu (10.10.2015).

Vergi Kanunu göre aşağıdaki topraklar toprak vergisine dahil edilmez:

- Yerleşim birimlerinin genel kullanımında olan topraklar;
- Devlet organlarının, bütçe kurumlarının ve yerel yönetim organlarının, Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Bankası ve onun kurumlarının yanı sıra, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu mülkiyetinde veya kullanımında olan topraklar;
- Üretim faaliyetine dahil edilmemiş devlet, orman ve su fonu toprakları, Hazar denizinin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait sektörünün altında yer alan topraklar;

Tarım üreticileri için vadeli indirimler tespit edilmiştir. Bu indirimler ilk kez 1999 yılında uygulamaya edilmiş, Vergi Kanunu kabul edildikten sonra bu indirimler hakkında yeni kanun (27 Kasım 2001) kabul edilmiştir. Kabul edilen kanuna göre indirim 3 yıl veriliyordu. Kanuna göre arsa vergisinin mükellefleri olan işletmeler KDV, gelir, emlak ve basitleştirilmiş vergiyi, gerçek kişiler ise KDV ve emlak vergisini ödemekten muaf edilirler. Belirtmeliyiz ki, kanunda bireylerin sadece KDV ve emlak vergisini ödemekten muaf edilmesi gerçek kişilerin gelir vergisi mükellefi olması demek değildir. Bu indirim 27 Kasım 2003 yılında daha 5 yıl artırılmıştır (Memmedov, 2006:149).

2.3.3.2. Toprak ve Emlak Vergisinin Gelişimi

Azerbaycan Cumhuriyeti Gelirleri tablosunda yer alan Toprak ve Emlak vergilerinden bütçeye sağlanan gelirler birlikte oldukları için incelenmeyi ayrı ayrı yapmak mümkün olmamaktadır. Tablo 8e bakıldığında 2005 yılında 55,7 mln.manat olan bu gelilerin 2014 yılında 176,7 mln.manata kadar artışı görülmektedir:

Tablo 8.
Emlak ve Toprak Vergisinden Gelirler

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Emlak ve Toprak vergisi	55,7		143,5		138,2		176,7	

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (15.10.2015).

2005-2014 yılları için emlak ve toprak vergisinin 1132 mln.manat gelirleri olmuştur. 2014 yılında vergiden gelen gelirlerin 176,7 mln.manat olmuştur ki, bu da 2005 yılının olgusu ile karşılaştırıldığında 121 mln.manat veya 13.8 oranında daha fazladır. Toprak vergisinden ayrılıkta sağlanan gelir 2014 yılında 48 mln.manat gelirleri olmuşturki bu da 2005 yılı ile karşılaştırıldığında 17 mln.manat veya 54.8 oranında fazladır.

2.3.4. Katma Değer Vergisi (KDV)

2.3.4.1. Katma Değer Vergisinin Özellikleri

Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde 1992'den uygulanan KDV SSCB dağılmadıktan önceler de uygulanmaktaydı. SSCB döneminde uygulanan dolaşım vergisi gıda ve digger tüketilen ürünlere (tekstil, ayakkabı, tütün, şarap ürünleri istisna edilen ürünlere, et, sebze, eczacılık ürünleri ve birkaç grup ürünlere) şamil ediliyordu. Diğer sanayi önemli ürünlerden ise sadece petrol, gaz ve yağ ürünlerini belirtebiliriz. Öyle ki, tedavülden vergi bazı durumlarda satıştan vergiyi, bazı durumlarda ise aksizlerin fonksiyonlarını gerçekleştiriyordu (Veliyev, 2006:129).

"Katma Değer Vergisi hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti yasası 31 Aralık 1991'de kabul edilmiş ve bir sonraki yılın Ocak ayının 1'den yürürlüğe binmişti. İlk dönemlerde KDV oranı 28% belirlenmiş, ayrıca fiyatları ayarlanabilir ürünler üzere 16,67% ve çeşitli ürün ve hizmetler için (0%) uygulama edilmişti. Verginin mükellefleri şahıkarlık faaliyet gösteren ve üç ay boyunca üç ayda bir cirosu 100 man.AZN üzerinde olan kişiler olarak görülüyordu. Elave değer vergisinin mükellefleri aşağıdakılar düşünülmüştü:

- a) Azerbaycan Respublikasının ganunvericiliyinə müvafiq surette hukuki şahıs statusu olan, istehsal ve başka kommersiya fealiyyeti gösteren işletmeler ve teşkilatlar, o cümleden xarici investisiyaların goyulduğu işletmeler;
- b) malları, işleri ve xidmetleri kendi adından satan geyriməhdud ortaglıqlar;
- c) istehsal ve başka kommersiya fealiyyeti gösteren bireysel (ailəvi) özel işletmeler;
- d) Azerbaycan Respublikasının erazisinde yerleşen işletmelerin bağımsız olarak mallar, işler ve xidmetler satan filialları, şubeleri ve başka ayrıca bölmeleri;
- e) Azerbaycan Respublikasının erazisinde istehsal ve başka kommersiya fealiyyeti gösteren beynelxalg birlikler ve xarici hukuki kişiler;

f) hukuki şahıs yaratmadan sahibkarlık faaliyeti ile meşgul olan fiziksel kişiler-malları idخال etdikde. (Azerbaycan Cümhuriyeti Vergi Kanunu)

Kanunda bununla birlikte çeşitli indirim ve muaf olmalar mevzuatta yer buluyordu. Örneğin, "Katma Değer Vergisi hakkında "Azerbaycan Cumhuriyeti kanununda malların (işleri, hizmet) ihracat (0) derece ile vergiye olunurdusa, Vergi Kanunu göre sadece malların ihracat (0) derece ile vergiye içeren başlandı. Vergi kanunlarında KDV üzere indirim ve muafılar aşağıdaki gibi karara alınmıştır:

- Mal ihracından başka, malların teslim edilmesinin, işler görülmesinin ve hizmetler gösterilmesinin aşağıdaki türlerinden, aynı zamanda ithalat aşağıdaki türlerinden KDV tutulmur:
- özelleştirme yolunda devlet departmanından satın alınan varlıkların değeri, ayrıca kamu mallarının kiralanmasından alınan kira ücretinin bütçeye ödenecek bölümü;
- finans desteği sağlanması;
- ulusal veya dövizin (numizmatika amaçlarından başka), ayrıca değerli kağıtların gönderilmesi veya ithal edilmesi;
- medya ürünlerinin alım satımının her türlü döviyyələr, yayın medya ürünleri üretimi ile ilgili düzenleme, yayıncılık ve baskı faaliyetleri
- lise ders kitapları, çocuk edebiyatının ve bütçeden finanse devlet önemli yayınların üretimi ile ilgili düzenleme, yayıncılık ve baskı işleri;
- Metropolitenle sernişindaşıma hizmetleri
- İthalat bu maddede belirtilmeyen diğer türleri uygun kurumlar tarafından KDV den muaf tutulabilir;(Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu)

2.3.4.2. Katma Değer Vergisinin Gelişimi

Tablo 9tan incelenen 2005-2014 yılları içinde KDVnin gelişiminin nasıl değiştiği görülmektedir. 2005 yılında 599,9 mln.manat olan gelirler 20014 yılında 3119,6 mln.manata yükselmiştir

Tablo 9.
Katma Değer vergilerinden gelirler

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirlerinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirlerinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirlerinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirlerinde (%)
Katma Değer vergisi	599.9	1.6	1910.9	3.4	2222.7	3.6	3119.6	5.9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (16.10.2015).

2005-2014 yıllarında KDV gelirleri 3109 mln.manata kadar yükselmiştir ki, bunun da 2139 mln.manat veya 66,7 faizi vergi, 1010,6 mln.manatı veya 33,3 faizi ise gümrük kurumlarının payına düşmektedir. 2014 yılında Vergiler Bakanlığı tarafından toplanan katma değer vergisi 2008 yılı olgusu ile karşılaştırıldığında 1208,7 mln.manat veya 44,2 faizi, 2011 yılı gelirleriyle ile karşılaştırıldığında 896,9 mln.manat veya 20,4 oranında fazla olması tablodan görülmektedir. Aynı zamanda gümrük kurumlarının hattı ile toplanan katma değer vergisi ise 2008 yılı olgusu ile karşılaştırıldığında 186,6 mln.manat veya 21,1 oranında fazla, 2011 yılının gelirleriyle karşılaştırıldığında 77,4 milyon manat veya 7,8 oranında fazla olmaktadır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

2.3.5. Aksiz Vergileri (Özel Tüketim Vergileri)

2.3.5.1. Aksiz Vergilerinin Özellikleri

"Aksizler hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk kanunu 31 Aralık 1991 yılında kabul edilmişti. Bu kanuna göre tüketim vergisi alkol, çeşitli içkilere, doğal kürk ve gön-deri memulatına, tütün ürünlerine, değerli metal ve gümüş memulatına uygulanıyordu. 10 Haziran 1992 yılında bir takım petrol ürünlerine de tüketim vergisi uygulandı. Kanuna göre aksizlerin mükellefleri aksiz malları devlet arazisinde üreten ve ya devlet arazisine getiren (kendi telebatı için getirilenler istisna olmağla), üretim ve ya diğer hizmetler gösteren hukuki kişilerdi, aynı zamanda yabancı yatırımlar yapılan işletmeler ve fiziksel kişiler de aksiz vergisinin mükellefleridir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu)

Cari yılda söz konusu ürünler için dereceler aşağıdaki gibidir:

- Alkol (aynı zamanda bünyesinde 80 faizden az alkol olmayan denaturlaştırılmamış etil alkol; bünyesinde 80 faizden az alkol olan denaturlaştırılmamış etil alkol) her litresine göre - 0,8 manat;
- Votka (vodka), tündleştirilmiş içecekler ve tündleştirilmiş içecek malzemeleri, likörler ve likörler mamülleri - her litre göre 0,5 manat;
- Konyak ve konyak malzemeleri - her litre göre 0,2 manat;
- Köpüklü şarap - her litre göre 0,2 manat;
- Şaraplar ve şarap malzemeleri - her litre göre 0,1 manat;
- Bira (alkolsüz bira hariç) ve bira içeren diğer içecekler - her litre göre 0,08 manat

Sonralar Aksiz vergilerinde bazı değişiklikler oldu. Vergi oranlarının değişmesi sonucunda tütün ürünlerinin üretimi (2002 yılında 70,8 man.AZN), ayrıca tütün ürünlerine uygulanan tüketim oranlarının değişimi sonucunda yurtiçinde üretilen ürünler üzere bütçeye gelirleri artmış ve 2002 yılında 8,7 man.man oluşturmuştur. İndirimlerin uygulanması açısından aksiz vergisi de Vergi Kanununa göre çeşitli muaflar ve indirimler uygulanmaktadır:

- Aksizli malların ihracı vergiye tabi tutulmamaktadır (veya sıfır derece ile dahil edilir);
- Gerçek kişinin kişisel tüketimi için 3 litre alkollü içeceğin ve 3 blok sigaranın ithalatı, ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti'ne arabalarla gelen kişiler için söz konusu aracın teknik pasaportu ile öngörülen bakındaki yakıt;
- Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında transit taşınan mallar;
- Tekrar ihraç için öngörülen mallar istisna edilmekle, malların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ülkesinde sürekli ithalatı;
- Tekrar ihraç için öngörülen ve girovla teminat verilen mallar tüketim vergisi ödemekten tamamen özgürdür. (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu)

2.3.5.2. Aksiz Vergilerinin Gelişimi

Aksizler üzere bütçeye gelirleri 2008 yılında, 2005 yılına oranla 3,9 kat olmuştur. 2011 yılında bu vergi türünden bütçeye 480,2 man.man, 2014 yılında 797,3 man.man

aktarılmıştır. Tablo 10da baktıldığında 2014 yılı için artış 2005 yılına oranla 5,8 kat olmuştur.

Tablo 10.
Aksiz (Özel Tüketim) Vergilerinden Gelirler

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Aksiz vergileri	141	1.3	486.9	4.1	480.2	3.9	797.3	7.4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (16.10.2015).

Özel tüketim vergisi 2014 yılı devlet bütçesi gelirlerinin 7,4 faizni düzenlemekle 797,3 mln.manat olmuştur ki, bunun da 684,5 mln.manatını Vergiler Bakanlığı, 112,8 milyon manatının ise devlet gümrük kurumları vasıtası ile sağlanmıştır. Özel tüketim vergilerinden 2014 yılında sağlanan gelirleri 2008 yılına kıyasla 343 mln.manat veya 64,5 oranında, 2011 yılına göre 310,5 mln.manat veya 47,2 oranında fazladır. Vergiler Bakanlığı üzere gelirler 2008 yılına kıyasla 273,5 mln.manat veya 53,5 oranında fazladır. Gümrük kurumlarından gelen vergi geliri 2008 yılı gelirleri ile karşılaştırıldığında 13,1mln.manat veya 17,1 oranında fazladır, 2011 yılına göre 7 mln.manat veya 8,4 oranında fazladır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

2.3.6. Maden Vergisi

2.3.6.1. Maden Vergisinin Özellikleri

24 Mart 1995 yılında kabul edilmiş ve Mecelle yürürlüğe girdiği zamana kadar kendi hukuki gücünü korumaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde ve Hazar denizindeki yeraltı kaynaklardan verimli kullanmak amacıyla ile uygulanmıştır. Maden vergisinin amacı bütçeye ek malzemenin alınması ile birlikte yeraltı zenginlikleri olan madenler verimli kullanılmasını teşvik etmektir. Bu verginin mükellefleri Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında (Hazar denizinin (gölünün) Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait bölümü de dahil olmak üzere) yerin tekinden yararlı kazıları üreten gerçek kişiler ve kuruluşlardır. Cari yılda yürürlükte olan Vergi Kanununa esasen maden vergisinin oranları madenlerin türüyle bağlı olarak her metreküp için derecelere hesaplanmaktadır. Bu vergiyle alakalı hiç bir indirim ve muaflar bulunmamaktadır. (Gurbanov, 2007:16).

2.3.6.2. Maden Vergisinin Gelişimi

Tablo 11de 2005-2014 yılları itibariyle incelenmiş maden vergisinin 2014 yılında 116,2 mln.manata yükselmeği görülmektedir. 2005 yılıyla kıyaslandığında neredeyse 2 katdan fazla olmaktadır.

Tablo 11.
Maden Vergisinden Gelirler

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Maden vergileri	53.5	0.4	147.7	1.1	129.8	0.9	116.2	0.8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (16.10.2015).

Maden vergisinden bütçeye 2014 yılı için vergi organlarının hattı ile 49,5 mln. manat, gümrük organlarının hattı ile ise 20,0 milyon. manat olmak üzere toplam 69,5 milyon sağlanmıştır. Tablodan görüldüğü gibi 2005 yılı ile karşılaştırıldığında 62,7 mln. Manata yükselmiştir. Bu da 50,6 oranında fazla demektir. 2008 yılın gelirleriyle karşılaştırıldığında 31,5 mln. manat ve ya 28,7 oranında azalmış olduğu tablodan görülmektedir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

2.3.7. İlave Gelirler (Gümrük Gelirleri)

2.3.7.1. Gümrük Gelirlerinin Özellikleri

İlave gelirler kısmına ait olan Gömrük gelirlerinin bütçeye alınması Gümrük Kanunu ve "Gümrük Tarifesi Hakkında" kanunlarla düzenlenir, ithal ve ihraç işlemleri sonucunda tutulur. İthal edilen ürünler için gümrük vergileri uygulanır. Gümrük Kanunu gümrük işinin hukuki, ekonomik ve kurumsal esaslarını belirler, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik güvenliğinin, egemenliğinin ve çıkarlarının, ülke ekonomisinin dünya tarım ile ilişkilerinin genişlemesine, gümrük işi alanında ekonomik konular, bireylerin ve devlet organlarının haklarının korunmasının sağlanması, onların kendi görevlerini yerine getirmelerine yönelmiştir.(Azerbaycan Maliye Bakanlığı)

Gümrük Tarifesi Hakkında" kanun Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç piyasanın dış pazarla etkin ilişkisini sağlamakla dış ticaretin devlet yönetimi önemli aracı olan gümrük

tarifinin oluşturulması ve uygulanması, ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrük sınırından geçen mallardan ücret tutulması kurallarını belirler. Kanunlara göre gümrük tarifinin esas amaçları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üzere ithalat emtia yapısını rasyonalize, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisine malların getirilmesi ve çıkarılmasının, döviz gelirlerinin ve giderlerinin elverişli oranını sağlamak, döviz servetlerinin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gümrük arazisine getirilmesi ve bu arazi çıkarılması üzerinde etkin kontrol etmek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde malların üretim ve tüketim yapısı ilerici değişimler için ortam oluşturmak, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomisini dış rekabetin olumsuz etkisinden korumak, Azerbaycan Respublikası ekonomisinin dünya çiftlik ile etkin bütünleşmesine ortam yaratmak gösterilir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.3.7.2. Gümrük Gelirlerinin Gelişimi

Gümrük vergileri üzere 2014 yılı boyunca devlet bütçesine 330,0 mln. manat kaynak giriş olmuştur. Bu da 2005 yılının olgusu ile karşılaştırıldığında 100,5 mln. manat ve ya 43,8 oranında fazladır

Tablo 12.
Gümrükten Gelirler

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Gümrük gelirleri	218,2	1.4	230,6	2.1	285,4	2.9	330	3.2

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (16.10.2015).

2014 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde üretilen ve fiyatları ayarlanabilir ürünlerin kontrat (satış) fiyatından (ihraç giderleri düşüldükten sonra) yurtiçi toptan fiyatı arasındaki farktan gelirleri üzere 330 mln. manat olmuştur. Bu gelirleri 2008 yılın gelirleriyle karşılaştırıldığında 99,4 mln. manat ve ya 10,8 oranında, 2011 yılıdaki gelirlerle ise 45 mln. manat ve ya 15,4 oranında az olduğu tablodan görülmektedir. Aynı zamanda 2014 yılında gelirlerin 160,0 mln. manat malzeme ithalından olmuştur ki, bu da 2005 yılının olgusu ile karşılaştırıldığında 74,1 milyon manat veya 2,5 oranında, 2011 yılında malzemelerden olan gelirle karşılaştırıldığında 20,0 mln. manat ve ya 14,3 oranında fazla olmuştur.(Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4. Bütçe Giderlerinin Analizi.

2005 yılında bütçe giderlerinin 2140,7 mln.man. olduğu halde bu gelirler 2014 yılında 18709 mln.man. kadar artmıştır. Azerbaycan Bütçe tesnifatına göre devlet bütçesinin giderleri fonksiyonel ve idari Giderler üzere sınıflandırılır. 2005-2014 dönemine yönelik bütçe gelir politikalarının tanıtımı ve değerlendirilmesi ve gelirlerin ilgili dönem itibariyle gelişimi analiz edilmiştir.

2.4.1. Bütçe Giderlerinin Politikası

2005-2014 yılları arası devletin esas önceliklerinden olan devletin savunma yeteneğinin güçlendirilmesi ve güvenliğinin sağlanması, ülkenin enerji potansiyelinin güçlendirilmesi için yenilenebilir enerji türlerinin oluşturulması, tarım alanlarının geliştirilmesi ve bu alanlara doğrudan teşviklerin verilmesi politikaları uygulanmıştır. Bununla yanaşı aşağıdaki politikaların uygulanmasına da karar verilmiştir:

- Sosyal politikaların sürdürülmesi, halkın refah ve yaşam kalitesinin, mülteci ve zorunlu göçmenlerin sosail geçim koşullarının iyileştirilmesi için önlemler almak
- Ücret, emekli ücretleri ve diğer sosyal ödemeler reformların devam ettirilmesi için mali teminat yaratmak
- Girişimciliğin geliştirilmesi, iş ortamının genişletilmesi, gayri-petrol sektöründe yeni üretim ve hizmet işletmelerin kurulması, sanayileşmenin hızlandırılması ve sanayi üretiminin artırmak için mali teminat yaratmak. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4.2. Bütçe Giderlerinin Gelişimi

2005-2014 yılları arasında bütçe kanununun ülkenin ekonomik reformlarının ihtiyaçlarına göre iyileştirilmesi, ekonomiye yönelik politika, tahmin ve devlet bütçesi projesinin yapılmasında ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde çalışmalar sürdürülmüştür. Tablo 13e göre 2005 itibariyle toplam gelirler 2140,7 mln manat olan toplam bütçe gelirleri 2014 yılında 18709 mln.manata yükselmiştir. Gelirlerin artışı yaklaşık 9 kat olduğu görülmektedir.

Tablo 13.
Bütçe Giderleri (mln.man.)

	2005	2008	2011	2014
Genel Kamu Hizmetleri	206,4	533,9	710,3	1103,6
Eğitim	372,5	979,7	1268,5	1553,9
Sağlık	115,3	346,2	493,4	665,3
Sosyal koruma ve sosyal güvenlik	304,9	846,4	1495,4	1971,2
Kültür, sanat, iletişim	50,6	140,2	189,9	294,0
Sair giderler	493,6	2654,7	4048,8	4948,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (17.10.2015).

Gider türlerinin 2014 yılı itibariyle bütçe giderleri içinde payları Genel Kamu Hizmetleri 2.1, Eğitim 3.9, Sağlık 3.2, Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik 3,1, Kültür, sanat ve iletişim 1,7, Ekonomi 6.6, Sair gidrler 4,1 olmaktadır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

Gelir türleri itibariyle gelirlerin özellikleri ve inceleme dönemi itibariyle gelişimleri ise aşağıdaki gibi özetlene bilir. Ancak Azerbaycanın Sosyo-Ekonomik gelişimine eğitim, sağlık, kültür ve sanat ve sosyal koruma ve sosyal güvenlik Giderleri daha çok etkilediği için bu Giderlere üçüncü bölümde daha geniş yer verilecektir.

2.4.2.1. Genel Kamu Hizmetlerinin Gelişimi

Devlet görevlilerinin sosyal savunmasını güçlendirilmesi amacıyla, "Devlet hizmeti hakkında" yasa kabul edilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi son yıllarda devlet bütçesi giderlerinde yürütme organlarının bakım Giderlerinin payı 13-15%, Milli Meclisin bakım giderlerinin 0.3-0.4% artmaktadır.

Tablo 14.
Genel Kamu Hizmetleri Giderleri

	2005		2008		2011		2014	
	Mln (man)	Bütçe giderlerinde (%)	Mln. (man)	Bütçe giderlerinde (%)	Mln. (man)	Bütçe giderlerinde (%)	Mln. (man)	Bütçe giderlerinde (%)
Yürütme organlarının masrafları	1251	1.9	973.1	1.3	1032.8	1.6	1465	2.4
Milli Meclisin bakım masrafları	967	1.3	821.7	0.9	911.8	1.1	1021	1.5

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (17.10.2015).

“Devlet bütçesinin uygulanmasına ilişkin” kanunda uygulanma ve yasama hakimiyetlerinin masrafları birlikte takdim olduğu için bu rakamlar ayrı ayrı analiz olunmamıştır.

Yürütme organlarının masrafları 2014 yılı devlet bütçesi Giderlerinin 2,4 oranını oluşturmaktadır. Milli Meclisin bakım masrafları için 2014 yılı devlet bütçesinde 59,4 mln. manat değerinde malzeme Giderleri olmuştur ki, bu da 2005 yılıyla kıyasla 9 mln. manat ve ya 1,5 faiz fazladır. Aynı zamanda, 2014 yılı devlet bütçesinin esaslı malzeme yatırımı giderlerinde yürütme organlarının da ait olan uygun miktarda malzeme Giderleri yapılmıştır. Ancak bu verile ulaşılabilinmediği için detaylıca inceleme yapılabilmemektedir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4.2.2. Eğitim Giderlerinin Gelişimi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'ndaki kanunlardan biri her bir vatandaşın eğitim alma hakkı aittir. Devlet parasız, zorunlu genel orta eğitim hakkını sağlamalıdır. Devlet asgari eğitim standartlarını belirlemek zorundadır. Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınmayı sağlayan genel sektörlerden biri de eğitimidir. Tablo dan görüldüğü gibi eğitim masraflarının devlet bütçesinde payı son on yılda 19-23% arasında değişmiştir.

Tablo 15.
Eğitim Giderleri

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Eğitim Giderleri	372.5	1.7	979.9	4.7	1268.5	6.4	1553.9	8.1

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (19.10.2015).

2005-2014 yıllarında eğitim masrafları için 1653,4 mln. maolmuştur., 2014 yılında yapılan Giderler 2011 yılına göre 285 mln. manat ve ya 8,0 faiz, 2005 yılına göre ise 1176,6 mln. manat ve ya 13,8 oranında çok malzemeye Giderler yapılmıştır. Eğitimin maliyyeleşmesi için nezerede tutulan Giderlerin devlet bütçesi Giderlerinin bünyesinde ağırlığı 2014 yılında 8,1 oranında olmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4.2.3. Sağlık Giderlerinin Gelişimi

Sağlık sektöründe harcamalara dedikte fikirlere ilk olaral sağlık hizmetleri gelmektedir. Sağlık sektöründe mevcut sorunların çözümünün esas yönü sağlık hizmetlerinin, yani nüfusun sağlık durumunun iyileştirilmesi için özel önlemler alınmasıdır. 2005-2014 yıllarında incelenen sağlık Giderleri tablo 16da görülmektedir.

Tablo 16.
Sağlık Giderleri

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Sağlık Giderleri	115.3	1.1	346.2	2.4	493.4	2.9	665.3	3.4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (19.10.2015).

2005 yılında 115 mln. manat olan sağlık Giderleri 2014 yılında 665,3 mln manata yükselmiştir. 2014 yılında yapılan sağlık Giderlerini kuasladıkta 2011 yılı devlet bütçesinden 156,9 milyon. manat ve ya 8,4 faiz, 2008 yılı Giderlerine nispeten 116,2

mln. manat ve ya 19,1 oranında fazla olmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4.2.4. Kültür, Sanat ve İletişim Giderlerinin Gelişimi

"Kitle iletişim araçları hakkında "Azerbaycan Bütçe Kanunu Azerbaycan Cumhuriyeti'nde toplu bilgilerin aranması, elde edilmesi ve hazırlanması, iletişim, yayımının genel kurallarını, ayrıca basın, iletişim ajanslarının, televizyon ve radio kuruluşlarının, operasyonel bilgi alma hakkının gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlerinin kurumsal, hukuki ve ekonomik esaslarını belirlemektedir. (Meheremov, 2009:165)

Tablo 17.
Kültür, Sanat ve İletişim Giderleri

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirl e rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirl e rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirl e rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirl e rinde (%)
Kültür, Sanat ve İletişim Giderleri	50.6	1.1	140.2	2.4	189.8	2.9	311.4	3.4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (19.10.2015).

Tablo 17den görüldüğü gibi kültür, sanat, iletişim, ve diğer kategorilere girmeyen alanda faaliyet giderleri 2005-2014 yılları arasında nerdeyse 7 kat artmıştır. 2014 yılı üzere ayrılan malzeme Giderlerinin 140,7 mln. Manatı ve ya 45,2 faizi kültür ve sanat alanına ayrılmıştır. 2005 yılına kıyasla 6,6 mln. manat ve ya 4,9 faiz çok olmuştur. Aynı zamanda bu bu yılda yapılan harcamalr içinde 66,7 mln. Manatı veya 21,4 faizi radyo, televizyon ve yayıncılık olmaktadır. 2005 yıla göre bu Giderler 1,4 milyon. manat ve ya 2,2 faiz çok olmaktadır. İletişim Giderleri 2014 yılında 104,0 mln. Manatı veya 33,4 faizi olmuştur. 2014 yılında yapılan iletişim Giderleri 2005 yılına göre 13,7 milyon. manat ve ya 15,2 oranında fazla olmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4.2.5. Sosyal Giderlerin Gelişimi

Sosyal güvenlik Giderlerinin yapısı mülteciler ve zorunlu göçmenler için yapılan Giderlerin ayrılmasına ve nüfusun daha az barınama tabakasının maddi durumunun iyileştirilmesine yöneltilmiştir. Devlet bütçesinden sosyal teminata yönelik Giderleri üç

gruba ayrılabilir. 2014 için verilerine göre sosyal garanti devlet bütçesinden ayrılan kaynaklar yaklaşık 526 bin kişiye yakın ülke vatandaşına odaklanmıştır. (Alirzayev, 2015:97)

Buraya:

- Devlet bütçesi hesabına aylık ödenek alan mülteciler ve zorunlu göçmenler;
- Ücretsiz ulaşım araçları almaya hakkı olan engellilere verilen aylık ücretler;

2005-2014 yılları itibariyle yapılan Giderlerin incelenmesi ve bütçe giderlerinde olan payları aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 18.
Sosyal Giderler

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. Man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Sosyal savunma masrafları	157.7	1.3	431.3	3.2	867.6	5.7	1036.7	6.3
Sosyal teminat Masrafları	147.2	1.2	415.1	3	552.8	4.1	934.5	4.9

Kaynak: De Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (20.10.2015).

İncelenen yıllar itibariyle 2005-2014 yıllarında sosyal Giderler 7 kat artmıştır. 2014 yılında sosyal güvenlik ve sosyal güvenlik giderlerine ayrılan malzeme harcları 1142 mln. Manatı olmuştur. 2014 yılında yapılan mazeme harcları 2005 yılına kıyasla 65,0 mln. manat ve ya 6 oran artmıştır. Aynı zamanda 2014 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sosyal Güvenlik Fonu aracılığıyla gerçekleştirilen emeklilik ücretleri Giderleri 506,8 mln. Manat olmuş ve 2005 yılına kıyasla 43,6 mln. manat ve ya oranla 9,4 artmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve ilgili makamlar aracılığıyla gerçekleştirilen sosyal yardım ve diğer sosyal içerikli Giderler ise 2014 yılında 222,2 mln. Manat olmuş ve 2011 yılına 9,4 mln. manat ve ya oranla 4,4 artmıştır. 2005 yılı ile kıyasladıkta ise bu Giderlerin 24,5 mln. manat ve ya 12,4 oranında fazla olduğu görülmektedir.(Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.4.2.6. Diğer Giderlerin Gelişimi

Azerbaycan Cumhuriyetinin uyguladığı diğer harcamala kısmına konut Giderleri, tarım, ormançılık, balıkçılık ve avcılık Giderleri, yakıt ve enerji Giderleri, sanayi ve inşaat Giderleri, haberleşme ve ulaşım Giderleri ait edilmektedir.

Tablo 19.
Diğer Giderler (mln.man.)

	2005	2008	2011	2014
Konut Giderleri	103,6	312,3	514,6	846,2
Tarım, ormançılık, balıkçılık ve avcılık Giderleri	96,5	281,9	444,7	562,9
Yakıt ve enerji Giderleri	57,2	192,1	371	487
Sanayi ve inşaat Giderleri	63	201,6	307,9	411,6
Haberleşme ve ulaşım Giderleri	41,3	163,7	237,3	317,4
Toplam	493.6	2654.7	4048.8	4948.4

Kaynakça: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (20.10.2015).

Tablodan görüldüğü gibi 2005-2014 yıllarında toplam Giderler nerdeyse 10 kat kadar yükselmiştir. 2014 yılı devlet bütçesinde konut ve kamu hizmetleri, tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık, yakıt ve enerji, sanayi ve inşaat, ulaşım ve iletişim maliyetleri 1166,9 mln. Giderler yapılmıştır ki, bu da 2011 yılına göre 900 mln. manat ve ya 14,0 oranında fazla olmuştur. 2008 yılına kıyaslıysa 2293,6 mln. manat ve ya oranla 49.2 faiz fazla olmaktadır. Konut ve kamu hizmetleri, tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık, yakıt ve enerji, sanayi ve inşaat, ulaşım ve iletişim giderlerinin devlet bütçesi giderlerinin bünyesinde ağırlığı 5,8 faiz olmuştur ki, bu da 2005 yılına göre 2,6 oranında fazladır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

2.5. Devlet Borçları ve Bütçe Açığı

2.5.1. Bütçe Açığı

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet bütçesinin açığı yapısı 1999 yılından başlayarak devlet bütçesi hakkında Kabul edilmiş kanunda düzenlenmiştir. Devlet bütçesinin açığını finansman eden unsurları aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 20.
Bütçe Açığı (mln.man.)

	2005	2008	2011	2014
İç finansman	170	160	260	180
Kamu mallarının özelleştirilmesinden dahil olan maliyet	130	120	200	130
Kısa vadeli devlet tahvil faturaları satışından gelen maliyet	40	40	50	40
Devlet iç uduşlu tahvil faturaları satışından gelen malzeme			10	10
Dış finansman	571.4	319	160	151
Toplam(mln.man)	741.4	479	420	331

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu (20.10.2015).

2005-2014 yılları itibariyle bütçe açığının gerçek hacmi tabloda verilmektedir. 2005 yılında toplam 489,4 mln manat olduğu halde 2014 yılında bu rakamlar azalark 68,2 mln.manata kadar indirilmiştir. Bütçe açığındaki azalmaların temel nedeni olarak devlet bütçesi gelirlerinin artışı ve bütçe giderlerinin kısıtlı kullanımı sayesinde olmuştur. 2014 yılı devlet bütçesinin açığının finansmanı için 1679,0 mln. lira kaynak sağlanılmıştır. Devlet bütçesi açığının finansman özelleştirmeden, iç ve dış borçlanmadan, dış hibeden ve 2014 yılı 1 Ocak tarihine devlet bütçesinin tek hazine hesabındaki yedek hesabından yapılmıştır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

2.5.2. Devlet Borçları Politikası ve Gelişimi

Devletin iç ve dış borçlarının yönetimi, dahil edilmiş kredilerin borç yükümlülüklerinin zamanında yerine getirilmesi yönünde 2005-2014 yılında bazı politikalar uygulanmıştır. Cumhuriyetin borç yükümlülüklerinin esasen devlet garantili olmasını, çeşitli projeler üzere kabul edilmiş borç yükümlülüklerinin faiz ve ana borç ödeme sürelerinin 2014 yılında başa ermiştir. 2014 yılı devlet bütçesinde kamu borçlarına hizmetle ilgili Giderler için 780,5 mln. manat, aynı zamanda devletin dış borçlarına hizmetle ilgili giderler için 697,2 mln. lira, devletin iç borcuna hizmetle ilgili giderler için 83,3 mln. manat civarında kaynak tasarlanmıştır.

2014 yılı için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç kamu borcunun üst sınır (limit) 1200,0 mln. lira, yabancı devlet borcunun üst sınır (limit) 2000,0 mln. manat olmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

Tablo 21.
Dış Borçlar Ve İç Borçlar

	2005		2008		2011		2014	
	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)	Mln. man	Bütçe gelirle rinde (%)
Devletin dış borçları	76.7	1.9	50.7	1	63.7	1	6.7	0.11
Devletin iç borcunun ödeme ilgili maliyetler	119	2.9	108	2.3	38.8	0.6	12.9	0.24

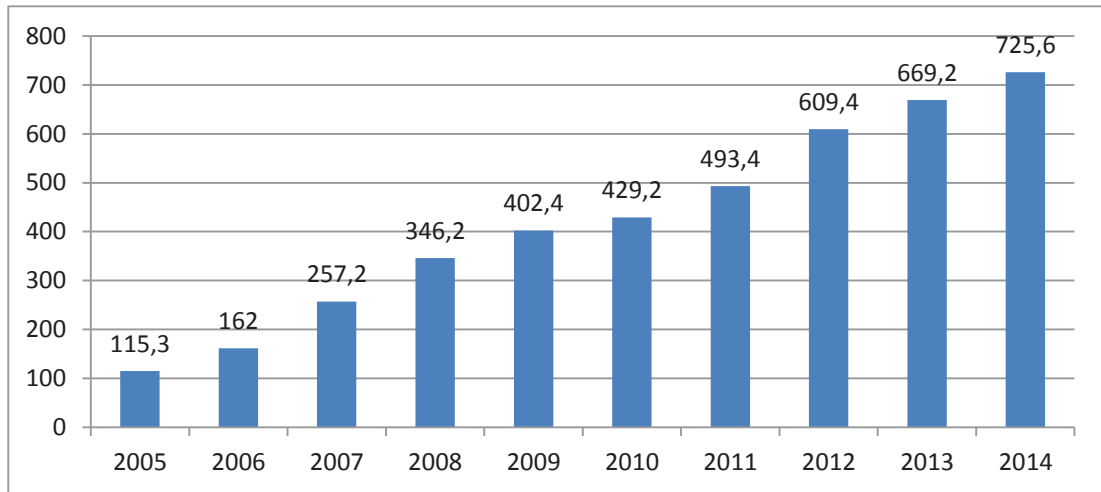
Kaynak: Maliye Bakanlığı (www.maliyye.gov.az) (23.10.2015).

Tablo 21den devletin iç ve dış borcunun maliyetleri ve bütçe giderlerin payları görülmektedir. 2014 yılında uluslararası faaliyet ve uluslararası kuruluşların payları ile ilgili Giderler için 205,4 mln. manat, aynı zamanda yeni kurulan diplomatik hizmet kurumlarının ve konsoloslukların bakım, Giderler için 58,4 milyon. lira, uluslararası mali-kredi ve sosyal-siyasi organizasyonlara üyelik haklarının ödenmesi için 20,0 mln.manat harcama yapılmıştır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

BÖLÜM 3: AZERBAIJAN BÜTÇE UYGULAMALARININ SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDE ETKİLERİ

3.1. Bütçe Uygulamalarının Sosyal Refah Üzerinde Etkileri

2014 yılı devlet bütçesinin masraflarında sosyal yönlü maliyetlerin (bütçe giderlerinin ekonomik tesnifatına uygun olarak emeğin ücreti, emeklilik ve ödenekleri, ilaç, pansuman malzemeleri ve malzemeleri, gıda maddelerinin alınması üzere Giderlerin toplamı) ağırlığı 26,6 oranında olmuştur. 2013 yılına kıyaslamaya göre 2014 yılında 8,3 oranında artış olmuştur. Aynı zamanda 2014 yılında 5337,3 mln. manat ödenekler olmuştur ki, bu da 2005 yılına oranla 298,9 mln. manat ve ya 5,9 oranla, 2011 yılı ödenekleriyle karşılaştırıldığında ise 597,1 mln. manat ve ya 12,6 oranında artış olması aşağıdaki grafikten görülmektedir.

Grafik 1. Bütçe Uygulamalarının Sosyal Refah Üzerinde Etkileri

Ülke nüfusunun refahının iyileştirilmesi ve sosyal koruma güçlendirilmesi yönünde bazı amaçlı politikalar 2005-2014 yıllarında uygulanmıştır. Bu politikalara uygun olarak 2014 yılında ücretlerde yaşanan artışın mali teminatı ile ilgili Giderlerin, zorunlu sosyal tedbirlerden olan sosyal yardım ve bursların dahil yaşa (16,4 bin kişi), engellilik (108,3 bin kişi), aile reisinin kaybetmeye (39,5 bin kişi), çocuğun anada olmasına göre (112,4 bin kişi), sağlık imkanları kısıtlı 18 yaşadək çocuklara (63,6 bin kişi), şehit çocuklarına (0,4 bin kişi), savaş elillerinin çocuklarına (18,4 bin kişi), radyasyon kazası sonucu zarar çekmiş kişilere (5,5 bin kişi), savaş gazilerine (53,7 bin kişi) verilen ödenekler, defin için öngörülen müavinetin, emekli ücretleri asgari tutarının (1270,0 bin kişi), zorunlu göçmenlere yemek maliyeti için verilen aylık müavinetin (540,0 bin kişi), şehit

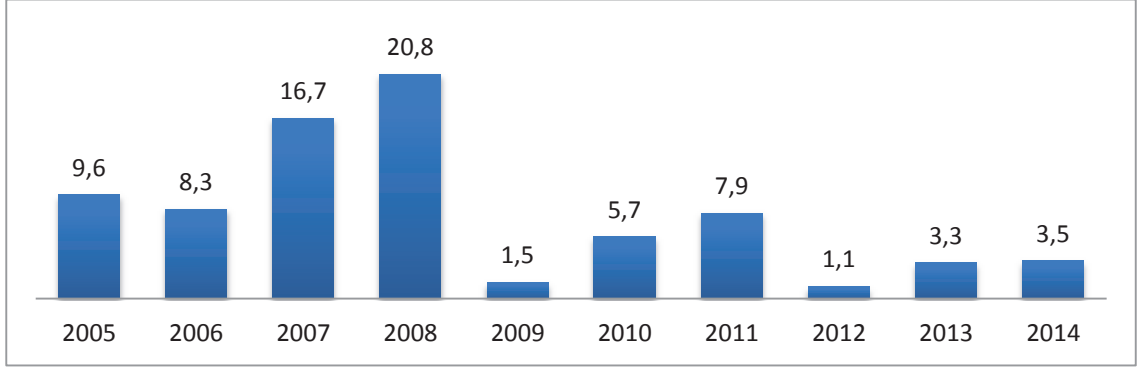
ailesi (13,8 bin aile), savaş elilleri (18,8 bin kişi) ve Azerbaycan'ın Milli Kahramanı adı verilenlere (0,2 bin kişi), "Halk" ve "Emektar" fahri adlarına layık görülmüş kişilere (5 bin kişi) Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının bursunun, yüksek, orta meslek, ilk meslek-yeterlilik eğitimi sisteminde okuyan öğrenciler ve öğrencilere, doktorantlar (85,8 bin kişi) verilen bursların yanı sıra doktor ve felsefe doktoru bilimsel derecelerine göre görev maaşına katkı artırılması politikaları uygulanmıştır.

2014 yılı devlet bütçesinde eğitim, sağlık, sosyal koruma ve sosyal güvenlik giderleri için 4909,5 mln. manat ödenek öngörülmüştür ki, bu da 2005 yılına göre 1475,9 mln. manat ve ya 10,7 oranında fazla olmuştur. 2008 yılı ile karşılaştırıldığında ise 719,8 mln. manat ve ya 17,2 oranında fazla olmuştur. Bir bütün olarak bu alanlarda öngörülen giderlerin devlet bütçesi Giderlerinin bünyesinde ağırlığı 24,5 oran oluşturmuştu ki, bu da 2005 yılına göre 6,2 faiz fazla olmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.1. Eğitim Giderlerinin Etkisi

2005-2014 yılları itibariyle eğitim alanında bütçe yönetiminin etkinliğinin artırılması, eğitimin kalitesi ve nüfusun eğitim almak imkanlarının daha da genişletilmesi eğitim alanında temel amaçlardandır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitim alanında reform Programı "na ve" 2013-2021 yıllarında Azerbaycan Tehsilinin Geliştirme Ulusal Strateji "ya uygun olarak eğitimin tüm basamaklarında lojistik altyapının güçlendirilmesi, eğitim koşullarının iyileştirilmesi, eğitim alanında bilgi teknolojilerinin uygulamasının genişletilmesi ve eğitimin gelişimi ile ilgili diğer gerekli önlemler, okul kütüphanelerinin etkinliğinin iyileştirilmesi eğitim alanının geliştirilmesi yönünde önemli öncelikler oluşturmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

İncelenen yıllar (2005-2014) itibariyle eğitim masraflarının toplamı 4986,3 mln.manat olmuştur. Grafik 2e baktığımız zaman 2014 yılı yapılan eğitim Giderleri için 1653,4 mln manat para ayrılmıştır ki, bu da 2005 yılına göre 823,0 mln. manat ve ya 8,0 faiz oranda fazla olması görülmektedir.. 2014 yılında önceki yıllarla kıyaslandığında 200,3 mln. manat ve ya 13,8 oranında çok malzeme ayrılmıştır. Eğitimin maliyyeleşmesi 2014 yılında için yapılan Giderlerin devlet bütçesi Giderlerinin bünyesinde ağırlığı 8,2 oranında düzenlenmiştir.

Grafik 2. Eğitim Giderleri

Eğitim masrafları için ayrılmış fonların 851 mln. Manatı veya 51,5 faizi eksik ve orta eğitim masraflarının, 488,9 mln. Manatı veya 29,6 faizi eğitim alanında uygulama çalışmaları ve diğer hizmetler 233, milyon. Manatı veya 2,0 faizi yüksek öğretim giderlerinin, 158,7 mln. Manatı veya 9,6 faizi, okul ve ilköğretim Giderlerinin 78,6 milyon. Manatı veya 4,8 faizi teknik-meslek okullarının ve liselerin, 43,2 mln. Manatı veya 2,5 faizi yatılı ve özel okulların payına düşmüştür. 2014 yılı devlet bütçesinde eğitim Giderleri için ayrılan paranın 376,2 mln. Manatı bir takım devlet programlarının ve önlemlerin finansmanı da dahil olmak üzere ayrılmıştı:

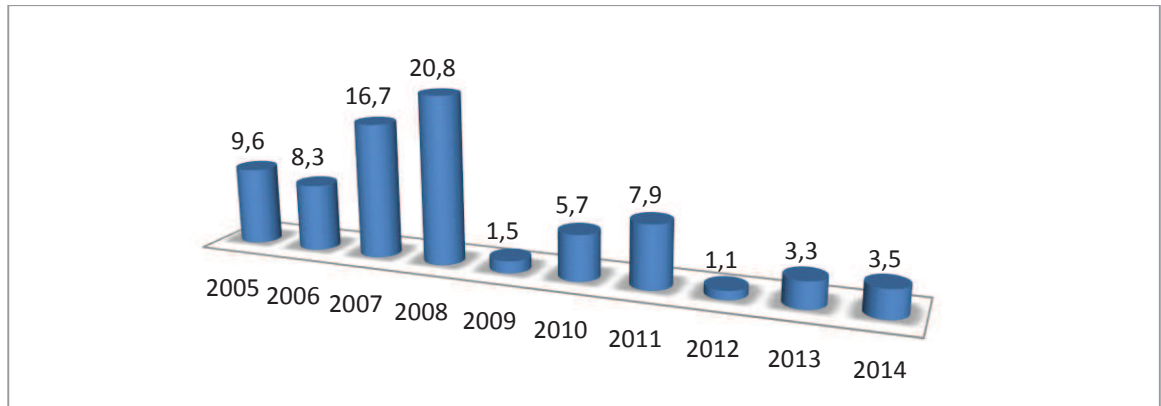
- ✓ İlköğretim eğitimi için 6,7 milyon. Manat;
- ✓ Orta okulda eğitim alan öğrencilerin bedava dersliklerle temin olunması giderleri için 8,0 milyon manat;
- ✓ Eğitim alanlarında yeniden yapılandırma ve tamir için 12,6 mln. manat,
- ✓ Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet çocuklar kurumlarından çocukların ailelere verilmesi ve alternatif bakım Devlet Programı (2006-2015 yılları) "nın uygulanması için 1,5 mln. manat,
- ✓ En iyi eğitim hocalarının ödülü için 1,0 milyon manat
- ✓ SOS Çocuk Köyleri-Azerbaycan kurumu üzere tedbirlerin finansmanı için 0,9 milyon. manat,
- ✓ Genç yetenekler için özel bursların ödenilmesi ile ilgili harçlar için 0,3 milyon. Manat (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.2. Sağlık Giderlerinin Etkisi

2005-2014 sağlık alanında öne sürülen temel amaçlar ilk sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, nüfusun sağlığının izleme iyileştirilebilmesi için bilgi iletişim sisteminin iyileştirilmesi, tıbbi sigorta sisteminin oluşturulması, sağlık finansman alanında reformların yapılması, tıbbi eğitimin reformu ve kamu sağlık kontrol iyileştirilmesi ve acil durumlara karşı hazırlık güçlendirilmesinden oluşmuştur.

Bu yılları arasında (2005-2014) beş yaşadək çocuklar ve anneler arasında ölüm hallerini azaltmak, HIV / AIDS gibi sıtma, tüberküloz, diyabet, kalp-damar ve kalıtsal hastalık hallerinin yayılmasını önlemek ve bu hastalıklarla ilgili ölüm hallerini azaltmak alanında seri tedbirler yapılmıştır. Aynı zamanda ilk sağlık hizmetinin yapının etkin düzenleme ve nüfusun sağlık hizmetlerinin artırılması yönünde işlemler yapılmıştır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

Grafik 3e bakıldığında 2014 yılında sağlık maliyyeleşmesi için neyapılan Giderlerin devlet bütçesi giderlerinin içinde payı 2005 yılına göre 1,2 artarak 3,6 oranında olduğu görülmektedir. Sağlık Giderleri için 2014 yılı devlet bütçesinde 725,6 mln. manat, 2013 yılına göre 56,3 milyon. manat ve ya 8,4 faiz, 2012 yılı fiili uygulanma göstericisine nispeten 116,2 mln. manat ve ya 19,1 oranında fazla fon ayrılmıştır. Ayrılan paranın 367,2 mln. Manatı veya 50,6 faizi hastanelerin, 106,1 mln. Manatı veya 14,6'sı poliklinikler ve ambulatoriyaların bakım masraflarının, 240,6 mln. Manatı veya 33,2 faizi sağlık alanında diğer hizmetler üzere maliyetlerin, 11,7 milyon. Manatı ve ya 1,6 faizi sağlık alanında uygulama çalışmaları, sağlık alanına ait diğer hizmetler üzere maliyetlerin payına düşmektedir.

Grafik 3. Sağlık Giderleri

2014 yılında sağlık Giderleri için ayrılacak malzemenin 194,5 mln. Manatı amaçlı program ve tedbirlerin finansman dahil olmak üzere:

Ücret sistemini iyileştirilmesi, emeklilik teminatının iyileştirilmesi ve diğer tedbirlerin maliyyeleşmesine 11,9 mln. manat,

- Kronik böbrek eksikliği üzere programlara 27,8 mln. manat
- Hemofili ve talasemi kalıtsal kan hastalıkları üzere tedbirlere 21,2 milyon. Manat;
- Kanser hastalığı ile mücadele Devlet Programı'nın mali teminatına 38,9 mln. manat
- Şekerli diyabet Devlet Programı"nın mali teminatına 33,7 mln. manat,
- Veremle mücadele tedbirler programının maliyesendirilmesine 3,0 mln. manat,
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nde HIV / AIDS - in önlenmesi ve onunla mücadeleye 3,0 mln. manat,
- Sağlık tesislerinin yeniden kurulması ve esaslı tamirine 5,8 mln. manat,
- Ana ve çocukların sağlığının korunması ile ilgili önlemlere 2,0 mln. manat,
- Kan bileşenlerinin donorluğu ve kan hizmetlerinin gelişimine dair tedbirlere 1,6 milyon. Manat;(Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.3. Sosyal Yönlü Giderlerin Etkisi

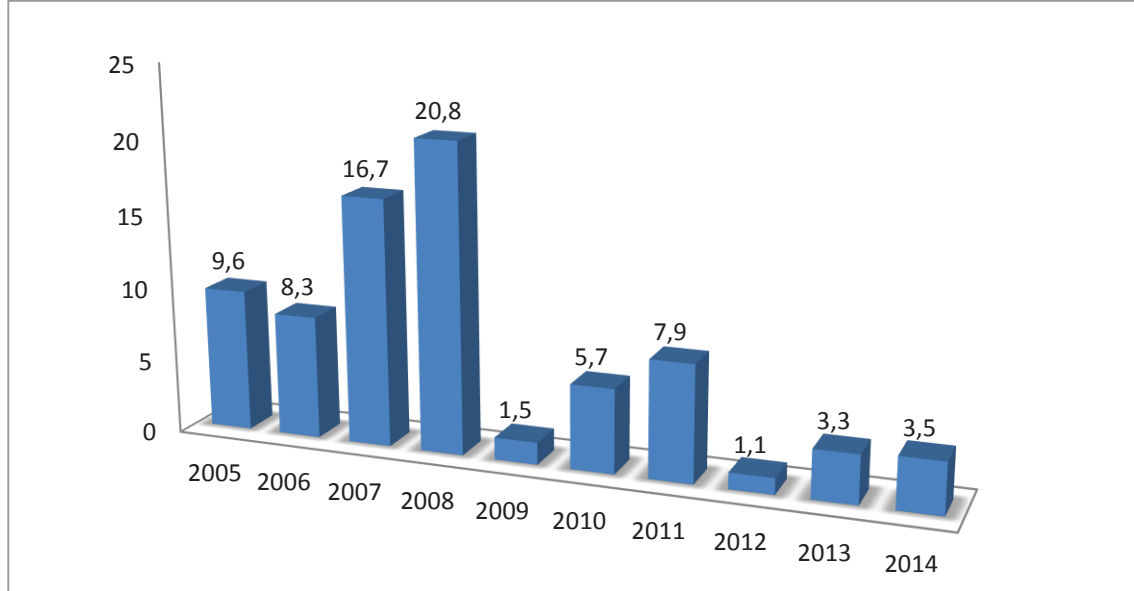
2005-2014 yıllarında yapılan sosyal yardım alanında amaçlara ve hedeflere ulaşmak için yoksulluğun ortadan kaldırılması yönünde uygun önlemler uygulanmıştır. Azerbaycan'da son on yılda (2005-2014) yoksulluğun azaltılması yönünde başarılar elde edilmiştir.. Bunun yanı sıra, ülkede nüfusun orta tabakasının genişlemesi, bu tabakanın rolünün güçlendirilmesi basitçe amaçlardan biridir.

"Azteminatlı ailelerin sosyal rehabilitasyonu Programı "projesi kapsamında istihdam, meslek eğitimi, sosyal hizmet, tıbbi-sosyal rehabilitasyon, iyi çalıştırmanın sağlanması, okuldan işe, aile köylü teserrüfatlarına ve küçük iş destekleri, natural şekilde yardım ve diğer alanları kapsayan aktif tedbirler gerçekleştirilmiştir

2005-2014 yılları için sosyal güvenlik sektörünün gelişme stratejisine uygun olarak belirlenen tedbirlerin uygulanması çalışmalarına devam ettirilmektedir. Grafik 4e bakıldığında sosyal güvenlik ve sosyal teminatın maliyyeleşmesi için nezerde tutulan Giderlerin devlet bütçesi Giderlerinin içinde payı 2014 yılında 10,3 faiz olmuştur. Ülkede emeklilik ve faydaları, hedeflenen sosyal yardımın, göçmenlerin sosyal

sorunlarının ve diğer sosyal etkinliklerin mali teminatı için 2014 yılın devlet bütçesinde sosyal koruma ve sosyal güvenlik masrafları için 2072,2 mln. manat malzemeye para ayrılmıştır ki, bu da 2005 yılına kıyasla 302,7 mln. manat ve ya 17,1 faiz fazla olmuştur.

Grafik 4. Sosyal Yönlümlü Giderler

2014 yılında sosyal koruma ve sosyal güvenlik giderlerine ayrılan malzemelerin 1142,0 mln. Manatı Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sosyal Güvenlik Fonu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda emeklilik ücreti finansman, 506,8 mln. Manatı Azerbayca Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve ilgili makamlar aracılığıyla gerçekleştirilen sosyal yardım, burslar ve diğer sosyal içerikli ödemelerin, 222,2 mln. Manatı Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteci ve Göçmenlerin İşleri üzere Devlet Komitesi aracılığıyla mültecilerin ve göçmenlerin sosyal korunmasının sağlanması önlemleri finanse edilmiştir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.4. Diğer Giderlerin Etkisi

Ulusal ekonominin rekabet gücünü yükseltmek ve dünya ekonomisine entegrasyonun hızlandırılması için girişimciliğin gelişmesi ve iş ortamının daha da iyileştirilmesi önemli amaçlardandır. İlave gelirlere konut ve kamu hizmetleri, tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık, yakıt ve enerji, sanayi ve inşaat, ulaşım ve iletişim maliyetleri ait olmaktadır. 2014 yılı devlet bütçesinde konut ve kamu hizmetleri, tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık, yakıt ve enerji, sanayi ve inşaat, ulaşım ve iletişim maliyetleri 1166,9 mln. manat olmuştur ki, bu da 2005 yılına göre 742,9 mln. manat ve ya 14,0

oranında fazla olmuştur. Konut ve kamu hizmetleri, tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık, yakıt ve enerji, sanayi ve inşaat, ulaşım ve iletişim giderlerinin devlet bütçesi giderlerinde ağırlığı 5,8 faiz olmuştur. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.4.1. Konut Hizmetleri Giderleri

Azerbaycan'da uygulanan konut programı çiftlik sisteminin gelişimi, konut fonunun piyasa ekonomisi koşullarında yönetimi için dünya standartlarına uygun yeni formların düzenlenmesi ve uygulanması öne sürülen esas amaçlardan olmak üzere, bu alanda gerçekleştirilen reformların önemli yönlerini oluşturmaktadır. Konut hizmetleri giderleri için 2014 yılı devlet bütçesinden 457,1 mln. manat ayrılmıştır ki, bu da 2005 iline kıyasla 58,1 mln. manat ve ya 14,6 oranında fazla olmaktadır.

Konut ve kamu hizmetleri çiftlik giderlerinin 2014 yılı devlet bütçesi Giderlerindeki ağırlığı 2005 yılına göre artarak 2,3 faiz olmuştur. Bu hizmette kullanılan malzemenin 236,8 mln. Manatı veya 51,8 faizi bölge ve şehirlerde konut sektörünün aktivitesinin düzenlenmesi, kamu hizmetleri ve imar çalışmalarının gerçekleştirilmesi çalışmalarına harcanmıştır ki, bu da 2005 yılına göre 19,3 milyon. manat ve ya 8,9 faiz fazla olması demektir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.4.2. Tarım, Ormancılık, Balıkçılık ve Avcılık Giderleri

Ülkenin gıda güvenliğini sağlamak için başlıca amaç tarımcılığın, meyveçiliyin ve üzümçülüğün, tütünçülüğün, tohumculuq ve tingçiliyin, hayvancılığın, yemçiliyin, tarım işleme endüstrisinin ve aqromarketinqin, aqroservis hizmetlerinin ve köy yerlerinin geliştirilmesinden ibarettir. Tarım, ormancılık, balıkçılık, avcılık ve çevre koruma giderlerine 2014 devlet bütçesinden 562,9 mln. manat ayrılmıştır ki, bu da 2005 yılına nisbeten 94,7 mln. manat ve ya 20,2 oranında fazla olmuştur. Tarım, ormancılık, balıkçılık, avcılık ve çevre çevrenin korunması giderlerinin 2014 yılı devlet bütçesi masraflarında ağırlığı 2005 yılına göre artarak 2,8 oranında oluşmuştur.

Tarım, ormancılık, balıkçılık, avcılık ve çevre mühtin koruma maliyetleri ayrılmış malzemenin 248,5 mln.manat ödenek öngörülmüştür. "2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenli teminatına dair Devlet Programı "nın uygulanması için 2014 yılı devlet bütçesinden 131,0 mln. lira ödenek

ayrılmıştır ki, bu da 2005 yılına kıyasla 6 mln. manat ve ya 4,8 faiz fazladır. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

3.1.4.3. Yakıt ve Enerji Giderleri

Yakıt ve enerji giderleri bölümünde yenilenebilir enerji kaynaklarının bulunması ve bu alanın gelişimine yer verilmektedir. 2014 yılı için bütçeden ayrılan yakıt ve enerji Giderleri 3,5 milyon. Manat olmuştur li, bu da 2005 yılına göre 1,1 milyon. manat ve ya 46,7 oranında fazla demektir. Bu giderler konusunda verilerin çok kısıtlı olması nedeniyle, bu giderler üzerinde geniş alanda incelenme yapıla bilinmemektedir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.4.4. Sanayi ve İnşaat Giderleri

Sanayi ve inşaat maliyetlerine (devlet esaslı malzeme yatırımı giderleri hariç) 2014- yılı devlet bütçesinden 22,0 milyon. lira ödenek ayrılmıştır. 2014 yılında bu alanda yapılan Giderleri 2005 yılına kıyaslamada 2,9 mln. manat ve ya 15,3 oranında fazla olmuştur. Bu giderler konusunda verilerin çok kısıtlı olması nedeniyle, bu giderler üzerinde geniş alanda incelenme yapıla bilinmemektedir. (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.1.4.5. Ulaştırma ve İletişim Giderleri

Ulaştırma ve haberleşme Giderleri 2014 yılı devlet bütçesinde 121,4 mln. manat olmuştur. 2014 yılı 2005 yılına göre kıyaslamada 36,0 milyon. manat ve ya 42,2 oranında fazla olmuştur. 2005-2014 yıllarında ulaştırma sektörünün gelişme politikasının öncelikleri aşağıdaki gibidir

- ✓ Ulaştırma sisteminin sürekli geliştirilmesi;
- ✓ Yol ve iletişim kompleksinde çeşitli ulaşım türlerinin sürekli gelişmesi;
- ✓ Ülke arazisinde uluslararası ve transit yolların, öylece de ülkenin bölgeler ve şehir trafik altyapısının geliştirilmesi;
- ✓ Azerbaycan arazisinden geçen iletişim trafiğinin ve esas ulaştırma araçlarının dünya standartlarına uygun yükseltme ve modernizasyonu esasında ulusal ulaşım-yol sisteminin dünya iletişim mekanına entegrasyonu; (Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

3.2. Bütçe Uygulamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra onun dış ekonomik politikasının önemli yönlerinden birini uluslararası finans-kredi ve ekonomik kurumlarla ilişkiler oluşturmuştur. Geçen dönem içinde bu alanda yeterince çalışma yapılmıştır. Azerbaycan, hemen hemen bütün nüfuzlu uluslararası kuruluşlara, aynı zamanda 2012 yılında Uluslararası Para Fonu'na, Dünya Bankası'na, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na, İslam Kalkınma Bankası'na, 2009 yılında Asya Kalkınma Bankası'na üye kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev tarafından başarıyla sürdürülen ve yeni çalarlarla zenginleştirilmiş ekonomik politikaların stratejik amaçları serbest piyasa ilişkilerine ve inkişaf yeteneğine sahip sosyalyönümlü, çeşitlendirilmekte olan ulusal ekonominin oluşturulması ve dünya ekonomik sistemine entegrasyonunun sağlanmasıdır. (Kerimov, 2014:153)

Tablo 22.
Makroekonomik Göstergeler

	2005	2008	2011	2014
GSYİH(mln.man)	12522.5	40137.2	52082	58977.8
İşsizlik(%)	3.4	2.7	3.6	2.9
Enflasyon(%)	2.1	1.8	1.6	1.9
Dış Ticaret (mln.man)	9420.7	5781.8	23661.1	13465.8

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu

Tablo 20den görüldüğü gibi son 10 yılda (2005-2014) Azerbaycan'da gayri safi yurtiçi hasılanın 3,4 kez, petrol sektörü ise 2,7 kat artmıştır. Ülkenin stratejik döviz rezervleri 30 kat artarak 50 milyar dolara yaklaşmıştır. Gerçekleştirilen amaçlı olaylar sonucunda nüfusun refah hali önemli ölçüde iyileşmiş, gelirleri 6,1 kat artmış, 1,2 milyon işyeri açılmıştır. Bu dönemde yoksulluğun seviyesi 6 faize kadar azalmıştır.(www.maliyye.gov.az).

Ekonominin çeşitlendirilmesi ile ilgili öngörülen tedbirlerin sistematik ve tutarlı gerçekleştirilmesi için devlet başkanının uygun ferman ve kararnameleri ile Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmesi ile ilgili 2005-2014 yılları için 2 beş yıllık programlar hayata geçmiştir. Bu yıllar için bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi Devlet Programı "2005-2009 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir gelişme Devlet Programı", "2009-2014"

yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenli teminatına dair devlet Programı "ve bir takım sahevi gelişim programları onaylanmış ve başarıyla uygulanmıştır.(Kerimov, 2014:153).

Makroekonomik göstergelere ait tüm verilerin bulunamaması 2005-2014 yılları üzere yapılan incelemeni kısıtlamaktadır. Buna sebep olarak inceleme GSYİH, Enflasyon ve Dış Ticaret üzerinde yapılmıştır.

3.2.1.Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

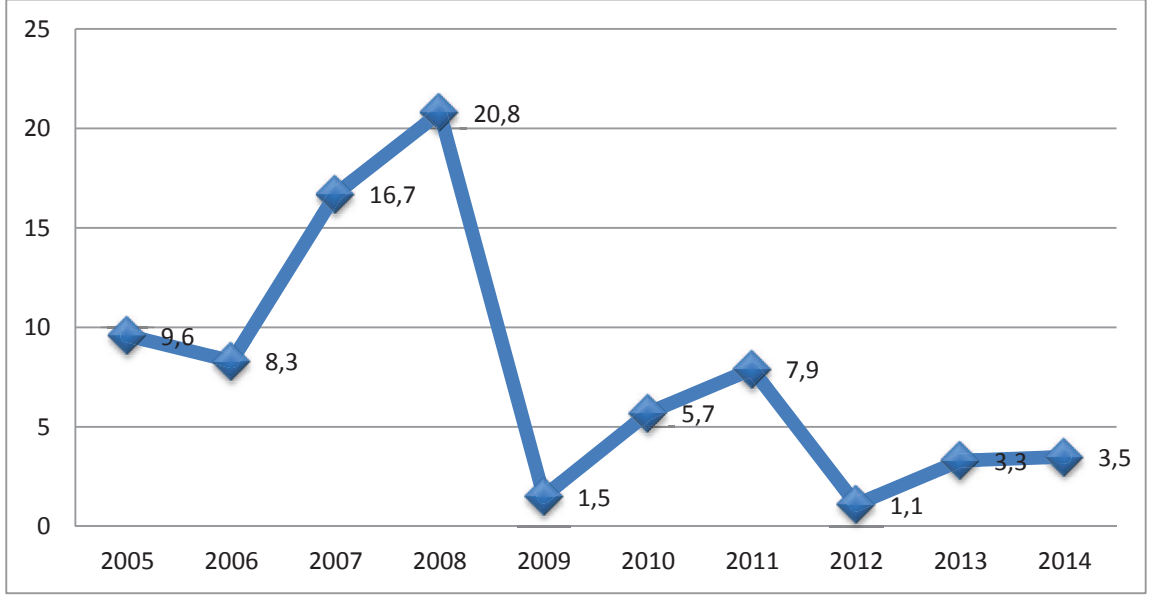
Makroekonomik göstergelere göre, 2005-2014 yıllar arasında ülke genelinde GSYİH üretiminin 59,0 mlrd.manat olmuştur ki, bununda 3,6 oranında reel artım olmaktadır. Petrol sektörü üzere GSYİH'nın hacminin 2,2 oranında az ihtimal edilmesine rağmen, gayri-petrol sektöründe 8,1 faiz haddinde artım olmuştur.

2014 yılının sonunda sermayeye yöneltilen yatırım hacminin 18,9 mlrd.manata yükselmiştir. Əsas sermayeye yöneltilen genel yatırımlar 5,7 milyar manatının petrol sektörüne, 13,1 milyar manatının ise gayri-petrol sektörüne yöneltilmiştir. 2015 yılında esas sermaye yöneltilecek yatırımların hacmi 19,8 milyar manat olmuştur, bunun da 72,8 faizi ise yabancı yatırımların payına düşmektedir.

Bir sonraki yılda devlet yatırımları 8,7 milyar manat olmak üzere, toplam yatırımların 43,9 faizini oluşturmaktadır. Dövlət yatırımlarının genel sermayedeki payı ise 56,1 oranında olmuştur. 2015 yılında nüfusun gelirlerinin 2014 yılının beklenen göstergelerine göre 5,8 oranında artarak 43,8 milyar .manat, giderlerin ise 5,2 oranında artarak 32,0 mlrd.manat olacağı tahmin edilmektedir. (Azerbaycan Cümhuriyeti Maliye Bakanlığı)

3.2.2. Enflasyon

2005-2014 yıllarında nüfusun gelirleri 5,4 oranında artarak 27,2 mlrd.manata, bir kişi başına gelir ise 4,0 oranında artarak 2890,3 manata ulaşmıştır. Grafik 5ten görüldüğü gibi cari yılda olan enflasyon incelenen yıllara oranla yüzde 1,5 oluşturmuştur.

Grafik 5. Enflasyon

2005-2014 yılları arasında kıyaslama yapıldığında tüketim malların fiyatları ve hizmet tanımları 1,1 oranında içeren gıda ürünlerinde fiyatları 2,6 oranında, hizmet tanımları 0,1 oranında artmıştır, gıda dışı malların fiyatları 2014 yılındaki gibi olmuştur. Uluslararası para fonunun tahminlerine göre, 2015 yılının sonu 2016 yılında dünya ülkeleri arasında en düşük enflasyon Azerbaycan Cumhuriyetinde beklenilmektedir.(Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı).

3.2.3. Dış Ticaret

Yıllar içinde Azerbaycan ekonomisine 132 milyar dolar yatırım konmuş, dış ticaret hacmi 6,4 kat, petrol ihracatı 4,5 kat artmıştır. 2005-2014 yılları arasında dış ticaret hacmi 2.8 defa, aynı zamanda, ihracat 3.9 kez, ithalat 1.7 kez, petrol dışı ihracatı ise 2.4 kat artmıştır. 2011 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret hacmi 36,33 milyar. ABD doları, aynı zamanda ithalat hacmi 9,76 milyar. ABD doları, ihracatın hacmi ise 26,57 milyar. ABD doları oluşturmuştur.

Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti 149 ülke ile ticaret alanında karşılıklı yararlı işbirliği yapmış ve dış ticaret bakiyesi pozitif 16,81 milyar. ABD doları olmuştur. 2010 yılının aynı dönemine kıyasla, 2011 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaret hacmi gerçek fiyatlarla 29,92 oranında dahil ithal 47,81 oranında, ihracat ise 24,39 oranında artmıştır. 2011 yılında ihracat işlemlerinde kamu sektörünün payı 25 250,74

mln. ABD doları (95,03%), özel sektörün payı 1 127,23 mln. ABD doları (4,24%), gerçek kişilerin payı 192,92 mln. ABD doları (0,73%) oluşturmuştur. İthalat işlemlerinde ise söz konusu dönem içinde kamu sektörünün payı 3 404,25 mln. ABD doları (34,89%), özel sektörün payı 5 901,17 mln. ABD doları (60,49%), gerçek kişilerin payı 450,55 mln. ABD doları (4,62%) olmuştur.(www.maliyye.gov.az)

3.3. Azerbaycanın Kamu Harcamalarının P-st Sovyet Ülkeleri ile Karşılaştırılması

3.3.1 Savunma Harcamalarının Karşılaştırılması

Eski çağlardan beri devletin varlığının bir göstergesi olarak ilk örgütlenen hizmet savunma hizmetleri olmuştur. Savunma devletin egemenliğinin diğer devletlerin egemenlik iddialarına, müdahalelerine karşı korunmasıdır. Belli bir halk topluluğu üstünde egemenlik oluşturmanın ön koşulu başka devletlerin aynı kitleler üzerinde egemenlik iddiasının reddidir. Bunun için devlet dışarıdan karışmaları, tehdit ve saldırıları savmak için hazırlıklı olmak zorundadır.

Tablo 23.
Savunma Harcamaları (milyar dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ukrayna	2,4	3	4,1	4,9	3,5	3,7	3,7	4,2	4,2	4,1
Beyaz rusya	0,5	0,62	0,72	0,91	0,69	0,77	0,78	0,77	0,95	0,99
Kırgızistan	0,07	0,1	0,12	0,15	0,16	0,16	0,2	0,21	0,23	0,25
Kazakistan	0,57	0,81	1,35	1,6	1,26	1,48	1,88	2,2	2,5	2,3
Azerbaycan	0,3	0,71	0,96	1,6	1,5	1,5	3,1	3,2	3,5	3,6
Gürcistan	0,2	0,4	0,9	1,1	0,61	0,48	0,45	0,5	0,4	0,38
Lituana	1,02	1,2	1,5	1,9	1,4	1,1	1,2	1,1	1,2	1,3
Moldova	0,01	0,02	0,02	0,04	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02
Letonya	0,27	0,36	0,5	0,6	0,36	0,26	0,28	0,26	0,27	0,29
Ermenistan	0,15	0,19	0,28	0,39	0,36	0,4	0,38	0,39	0,42	0,47
Tacikistan	0,02	0,03	0,04	0,05	0,05	0,06	0,08	0,08	0,09	0,1
Estonya	0,27	0,32	0,44	0,5	0,44	0,32	0,39	0,44	0,48	0,52
Rusya	27,5	34,6	43	56,4	51,3	59,4	70,4	80,6	87,3	83,7

Kaynak: WorldBank Country Report (5.09.2015).

1992-1994 yılları arası Ermenistanla savaşa girmiş ülkenin savunma Giderleri bu yıl arasında pik nokta yapmış. 1993 yılında savunma Giderleri Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya (GSYİH) oranla 5,09% olmuş. 1994 yılından sonra savunma Giderlerinde bir azalma görülmektedir. Bunun nedeni 1993 yılında Azerbaycanın ""Birleşmiş Milletler" ve

"Bağımsız Devletler Topluluğu"'na üye olması ve 1994 yılında Ermenistanla savaşların bitmesi oldu. 2000 ve 2005 yılına kadar çok yüksek bir artış görülmektedir. 2006-2009 yılları arasında savunma Giderlerindeki artışa bu yıllarda alınmış yeni silahlar, askeri araçlar neden olmuştur.

3.3.2. Sağlık Harcamalarının Karşılaştırması

Günümüzde tüm dünya ülkelerinde, beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmakla birlikte, toplumun sağlık düzeyi de beşeri sermayeyi besleyen diğer bir faktördür. Nitekim yapılan birçok ampirik çalışmanın da desteklediği gibi, toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın ve karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır. Ekonomik gelişmesini belli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda sağlık için ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bireylerin sağlık bilinci de yükselmektedir. Bununla birlikte, sağlık düzeyinin gelişimi de artan verimlilik yoluyla ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.

Tablo 24.
Sağlık Harcamaları (milyar dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ukrayna	0,5	0,62	0,72	0,91	0,69	0,77	0,78	0,77	0,95	0,99
Beyaz rusya	2,1	2,3	2,9	3,7	3,1	3,1	3	3,1	4,3	4,4
Kırgızistan	0,13	0,2	0,3	0,3	0,32	0,31	0,4	0,5	0,5	0,5
Kazakistan	2,3	3	3,1	4,7	4,6	6,5	7,5	8,7	9,7	8,5
Azerbaycan	1	1,2	1,7	2,1	2,6	2,8	3,3	3,6	4,1	4,2
Gürcistan	0,5	0,6	0,8	1,2	1,1	1,1	1,3	1,5	1,5	1,6
Litvanya	1,6	1,8	2,3	3,2	2,8	2,6	3	2,8	2,8	2,9
Moldova	0,27	0,34	0,5	0,7	0,6	0,7	1,1	0,8	0,9	1
Letonya	1,1	1,5	2,2	2,4	1,8	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8
Ermenistan	0,26	0,28	0,36	0,41	0,4	0,41	0,37	0,44	0,45	0,5
Tacikistan	0,12	0,2	0,2	0,3	0,3	0,35	0,4	0,5	0,6	0,6
Estonya	0,7	0,9	1,1	1,4	1,4	1,14	1,4	1,4	1,5	1,6
Rusya	3,1	3,6	4,1	4,6	6,1	6,3	6,9	7,3	7,1	7,4

Kaynak: WorldBank Country Report (5.09.2015).

Tablodan görüldüğü gibi 1995-2000 yıllar arasında bir azalış görülmektedir. Türkiyeyle kıyaslamada rakamların büyük olmasına neden Azerbaycanın nüfusunun az olmasıdır. 2000-2005 yılları arasında sağlık Giderleri artarak pik nokta yapmıştır. Sağlık sektöründeki gelişmeler, yeni teknolojilerin dışardan ithal edilmesi 2004-2005 yıllarında sağlık Giderlerinin artarak pik nokta yapmasına neden olmuştur.

3.3.3. Eğitim Harcamalarının Karşılaştırılması

Eğitim yarı kamusal bir maldır. Burada “yarı” sözcüğü bir esnekliği tanımlamaktadır. Malların hem piyasa hem de kamusal özellik göstermesi, içinde bulunulan konjonktürün özelliğine göre geçişkenliğe sahip bir yapı sergilediğini göstermektedir. Burada bir önemli nokta da, kamusal mallardan farklı olarak yarı kamusal malların üretim süreçlerinde temel kriterler piyasa göstergelerini referans alan bir açıdan belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu mallar piyasada üretilme olanağından yoksun bir süreçte kamusal alana bırakılmışsa, teori pür kamusal malların ele alındığı bir yaklaşımla konuya yaklaşmamakta, piyasa kriterleri bu alana taşınarak fırsat eşitliği, alternative maliyet, fayda-maliyet çözümlenmesi, gölge fiyat gibi kavramlarla piyasa aleyhine olmayacak bir açıdan çözümlenmektedir. Eğitim hizmetlerinin de içinde bulunduğu yarı kamusal mal ve hizmetlerden fayda elde edenler yararlanma karşılığında belli bir bedel ödeyebilmektedirler. Ödenecek bedel malın piyasa fiyatı değil, siyasi otorite tarafından belirlenen bir değerdir. Bu değer, marjinal maliyetin altında da olabilir.

Tablo 25.
Eğitim Harcamaları (milyar dolar)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ukrayna	0,9	1,1	1,1	1,6	1,9	1,3	1,7	2,3	2,6	2,7
Beyazrusya	1,8	2,2	2,3	2,9	2,3	2,8	3	3,1	3,6	3,8
Kırgızistan	0,12	0,17	0,26	0,3	0,3	0,29	0,4	0,5	05	0,5
Azerbaycan	0,4	0,5	0,8	1,18	1,4	1,5	1,6	1,7	1,9	2,2
Gürcistan	0,2	0,2	0,3	0,4	0,3	0,4	0,7	0,4	0,3	0,3
Lituana	1,3	1,5	1,9	2,4	2,1	1,9	2,2	2,2	2,3	2,4
Moldova	0,2	0,26	0,36	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,64	0,7
Letonya	0,9	1,1	1,6	2,1	1,6	0,6	0,6	0,9	1	1,1
Ermenistan	0,17	0,16	0,27	0,34	0,36	0,29	0,31	0,33	0,23	0,25
Tacikistan	0,08	0,1	0,13	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4
Estonya	0,7	0,9	1	1,2	1,1	1,14	1,4	1,2	1,3	1,4
Rusya	1,1	1,6	1,8	2,2	2,3	2,9	3,4	4,1	4,9	5,6

Kaynak: WorldBank Country Report (5.09.2015).

Tabloya dikkatle baktığımızda Azerbaycan ‘da eğitim Giderlerinde yıllar boyunca artış görülmektedir. Bu artışın nedenleri eğitimde yeni yatırımların yapılması, öğretmenler ücretinin artması, bir çok okulların yeniden yapılandırma ve inşadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılan řu ki son 10 yılda Azerbaycan'da oluşan ekonomik ve politik değişmeler sonucunda bozulan kapitalizmi içeren demokratik piyasa ekonomisi sistemi meydana gelmiş. En üretken ve büyük firmaların sermaye birikimleri, piyasa yoğunlaşması ve efektif rekabet mekanizmaları işlememekte, üretim için gereken kaynakların rasyonel dağılımını sağlayacak koşullar eksiktir, herkesin tarafından kullanılacak ve uygulanacak şeffaf ekonomik koşullar mevcut değildir. Ülkede özel mülkiyeti kontrol edebilecek kurumlar da oluşturulmamış: mülkiyet hakkı siyasi iktidara bağlı kalmakta, mülkiyeti koruyabilecek yasal düzenlemeler ve mekanizmalar yok denilecek kadar azdı. Yapılan bütün incelemenin arkasında tüm gelişmiş ülkelerin önemli ortak karakteristik özelliğini oluşturan gelişmiş kurumsal ve hukuki yapının Azerbaycan da hiç olgunlaşmadığı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ekonomide hipertrofik ve büyük kısmında negatif etki yaratan anformel ilişkilerin bulunması, ekonomik ilişkilerin içinde kurumsal iktidarın özel rolü olması, sistematik güven eksikliğin ve ekonomik ufukların daralması gibi kusurların Azerbaycan ekonomik sistemi için en karakteristik özellikler olmaktadır. Bütün bunlar aynı zamanda ülke çapında tek ve genel rekabet piyasaların oluşmasını engellemekte; teorik olarak tek Milli Pazar şeklinde işlenen sistem gerçekte teritorial ve sektörel segmentlere bölünmüş olup katı monopolcü özelliklerini taşıyan güçlü ekonomik birim ve politik şahışlar tarafından kontrol edilmekte ve yönetilmektedir. Piyasaların bölünmesi, üretiminin verimliliğini azaltmakta, ekonomik birimlerin hisselerin fiyatlarını da aşırı yükseltmekte idi.

Sebeup – sonuç analizinin açısından bakıldığında Azerbaycan'da yukarıda sözü geçen ekonomik sistemin oluşması, onun tarihi ve doğal mirası ile ilgili olabilmektedir. Dar oligarşik ve kurumsal üstlerin ellerinde tutmaya elverişli olan, büyük gelirleri sağlayan zengin petrol yatakların bulunması, kamu kurumları organlarının güçsüzlüğü fakat reformcuların hataları da sübjektif faktörler olarak ülkenini bugünkü konumu da etkilemektedir denilebilir.. 70 yıl boyunca Sovyet plan ekonomisi bazına dayanan o kapitalizmin tipine ait olan imkânların ve sınırların detaylı analizi, kurumsal kopyalamacılık entegrasyonu reformlarında stratejisi ve taktiklerinde yetersizlikler görölmektedir.

Bunun yanında da sadece ekonominin gelişimine müsait olmayıp, kendi iç işlerinde oligarşik hiyerarşide düzenlemeler yapıp en önemli konularda ve yerlerde (örneğin, siyasi üstlerde veya yönetimin başında) değişiklikler yapabilmektedir. İçerisinden büyük çıkarları sağlayan etkili grupların ve kişilerin oluşmasıyla sistem, aynı zamanda kendine öz ve güvenilir sosyal desteği yaratmış olmaktadır. Fakat ekonomik dengenin oluşturulması, ekonomi efektifliğinin ve hakkın refahının sağlanması konusunda sistem büyük dünya lider ilkeleri ile arasındaki farkını azaltamamaktadır.

Bununla beraber, negatif gelişme sürecinin prensipli üstlenmesine yönelik kültürel – politik ve ekonomik hedeflerin modernizasyonu, kurumsal sürekliliğinin analizi, ülkeye gerekli olan ekonomik sistemin çerçevesini oluşturmaya yardımcı olmuştur: Buradan hareketle;

- ✓ özel mülkiyet dahil olmak üzere kişilerin hak ve özgürlüklerine saygı duymak;
- ✓ tüm vatandaşlara eşit başlangıç imkanlarının verilmesi, yani ülkenin modernizasyonu ve kalkınması için sadece ayrı grup ve tabakaları dâhil etmeyip tüm halkıyla beraber bunu sağlamaya çalışmak;
- ✓ ekonomik fonksiyonlarının işleyişini sağlayan hukuki/yasal ve finansal kurumları reformlandırmak;
- ✓ vatandaş, iktidar ve iş ilişkilerinin arasındaki mevcut olan kriminal dayanışmalara çare bulup son vermek;
- ✓ ekonominin doğal ve düzgün işleyişini sağlamak, onu krizlerden koruyabilmek, siyasi ve ekonomik politikaları yürütmek, gerekli kararları almak;

gibi hedeflere yönelik tedbirlerin Kamu kesiminin dolayısıyla kamu Giderlerinin yönüne de amacına da ışık tutacağı düşünülmektedir.

Burada vurgulamak gerekir ki, her devlet açısından olduğu gibi Azerbaycan açısından da hem ekonomik büyümeyi hem de kalkınmayı sağlayabilecek, hem de ülkede oluşan informal ilişkileri sonlandıracak ve halkın refahını artıracak politikalarda kamu Giderlerinin daha etkin ve verimli özellikle de ikna edici şekilde kullanılması her yönden önem arz edecektir. Özellikle uygulamaya konan Stratejik Plana dayalı performans esaslı bütçeleme sisteminin esasını oluşturan plan ve planlama anlayışını geliştirilmesinde bu ve benzer çalışmaların önemli katkılar yapacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Dergiler

AĞAYEV, A, *Dövlət borcu və onun idarə edilməsi*, “Şərq - Qərb” yayınevi, Bakü, 2002.

MUSAYEV, A.F, Y.A.Kəlbiyev, A.A.Hüseynov, *Azərbaycan Cumhuriyetsında vergi xidməti: islahatlar və nəticələr*, Təfəkkür, Bakü 2002.

ALİRZAYEV Ali, *Reformlar ve Hızlanma Stratejisi Ortamında Azerbaycan'ın Sosyal*

ALLAHVERDİYEV, Ş.B, *Bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirmə prosesləri*, “Nəzəri və Praktika” jurnalları, sayı 1, Bakü, 1996.

ALLAHVERDİYEV, Ş.B, *Bazar iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirməsinin rezional problemləri* , “Nəzəri və Praktika” jurnalları, sayı 1, Bakü, 1999.

Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi “*İqtisadi Nezeriyye*” derslik, Bakü, 2003 derslik

Azərbaycan Cumhuriyetsında Sahibkarlığın İnkişaf Problemləri, elmi-praktiki konfransının materialları, “Nağıl evi” yayınevi, Bakü 2003.

BEDELOV, Şakir, Ebilov Zeynalov ve Ramiz Meherremov, *Bütçe Sistemi*, Yayınevi, Bakü, 2003.

Bilimsel makaleler toplusu, *Azərbaycan Cumhuriyetsında İqtisadi İnkişafın Xüsusiyyətləri və problemləri*, V sayı, Bakü, 2004.

VƏLİYEV, D.Ə, Y.N.Balakişiyeva, İ.R.Rəfibəyli, E.E.İmanov, E.M.Qarabalov *Vergi hüququ*, “Azərbaycan Universiteti” yayınevi, Bakü, 2003.

ELEKBEROV, Evez: *Azerbaycan Devletinin Sosyal İktisadi Gelişmesinde Vahit Bütçe Sisteminin Rolü*, Elm Yayınevi, Bakü, 2005.

MƏMMƏDOV, F, A.F.Musayev, Y.A.Kəlbiyev, *Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları*, Ozan, Bakü, 2011.

- HANKIŞIYEV, B.A., *Devlet Maliyesi*, Grifli Neşriyatı, Bakü, 2007.
- HANKIŞIYEV, Beybala: *Bütçe Prosesi ve Bütçe Tasnifatı*, Turan Neşriyatı, Bakü, 2002.
- HÜSEYNOV, Tofiq, *Azərbaycan'da Piyasa Sisteminin İktisadi Sorunları*, Elm Yayınevi, Bakü, 2014.
- KERIMOV, A.M, *Maliye*, Kanun Neşriyatı, Bakü, 2001.
- MUSTAFAYEVA E.M., *Makroiqtisadi tarazlığın əsasları*, Bakü, 2005.
- NAĞIYEV R., Novruzov V., Allahverdiyev N., Əlirzayev R., *Heydər Əliyev və Azərbaycan*
- CƏBİYEV, R.M, *Bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı*, Bakü, 2000.
- QULIYEV, R.R, *Qloballaşan iqtisadiyyat Azərbaycan prizmasında*, Bakü, 2002.
- KƏLBIYEV, Y.A. *Vergilər və vergitutma: sxem və cədvəllərdə*, Bakü, 2004.
- YAQUBOV S, Sadiqov İ, Əliyev M., *Azərbaycan İqtisadiyyatı*, Bakü, 2011
- БАБИЧ, *Экономика общественного сектора*. Moskova, 1996.
- БУЗГАЛИН А.Б, *Переходная экономика*, Moskova, 1994.
- ДЕДГАЕВ Е.Е, *Госрегулирование и рынок*, Moskova, 1996.
- МЫСЛЯЕВА, И.Н. *Государственные и муниципальные Финансы*, Moskova, 2004.
- КУЛИЕВ Т.А, *Регулируемая рыночная экономика*. Bakü, 2010.
- КУШМИН В.И, *Государственное регулирование экономики*, Экономист, №2, 2015.
- Международный валютный фонд и мирохозяйственные связи*: М – 2011.
- Мировая экономика и международные отношения*, №4; 2011.
- ВАХРИН, П.И, *Бюджетная система Российской Федерации*, “Дашков и Ко”, Moskova, 2002.

İnternet Kaynakları

www.economy.gov.az

www.taxes.gov.az

www.nalog.ru

www.maliyye.gov.az

www.straker.bos.ru

www.budgetrf.ru

www.ach.gov.az

ÖZGEÇMİŞ

Tajaddin HAJIYEV, 10.08.1990 tarihinde Azerbaycan'ın Bakü şehrinde doğdu. İlk okul eğitimini 95 No okulda aldı. Orta okul ve lise eğitimini 5 No okulda devam ettirdi. 2007 yılında lisans eğitimi almak için Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Maliye Fakültesi'ni kazandı. 2011 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra, sınırda askerlik yaptı ve askerliğini bitirdikten sonra, 2013 yılında Sakarya Üniversitesi, Maliye bölümünde yüksek lisansa başladı ve devam etmektedir.